

Filosofická fakulta Univerzity Karlovy
Český egyptologický ústav

Geografický obzor Egypt'anů v době 3. tisíciletí př. n. l.

(The geographic horizon of Ancient Egyptians in the 3rd millennium BC)

Odraz historického vývoje staroříšského Egypta v jeho zahraničních vztazích

(diplomová práce)

Lucie Jirásková

Vedoucí práce: Doc. Mgr. Miroslav Bárta, Dr.

Praha 2008

Níže uvedeným podpisem stvrzuji, že jsem tuto diplomovou práci sestavila sama a pouze s využitím uvedených pramenů a literatury.

V Praze 28. 4. 2008

Geografický obzor Egypt'anů v době 3. tisíciletí př. n. l.

Práce se zabývá vztahy egyptského státu s jednotlivými sousedícími zeměmi - Syropalestinou a Sinají, Východní pouští a Puntem, Nubií, Západní pouští - a Krétou v době Staré říše pokrývající větší část 3. tisíciletí př. n. l. Jednotlivé kapitoly shrnují doklady vzájemné interakce a z nich vyplývající historické, případně historicko-geografické skutečnosti. V závěru se autorka snaží na základě porovnání situace v jednotlivých oblastech vyvodit celkové vlivy na hospodářský a kulturní život, jakož i zachytit politický význam egyptských zahraničních vztahů.

The geographic horizon of Ancient Egyptians in the 3rd millennium BC

The thesis focuses on the Egyptian foreign relations with Syropalestine and Sinai, Eastern Desert and Punt, Nubia, Western Desert and Crete in the Old Kingdom covering most of the 3rd millennium BC time span. Each of the chapters presents the so far available archaeological evidence of interaction and the historical or the geographical implications based on it. In the conclusions the author, comparing the situation in particular areas, attempts to draw the general influence on economical and cultural life, as well as, the political significance of Egyptian foreign relations.

Osnova

1. Úvod	6
1.1. Prameny	8
1.2. Literatura k Syropalestině a Sinaji	11
1.3. Literatura k Západní poušti	15
1.4. Literatura k Núbii	17
1.5. Literatura k Puntu a Východní poušti	18
1.6. Literatura ke Krétě	20
2. Doklady vztahů s oblastí Syropalestiny a se Sinajským poloostrovem	21
2.1. Archeologické prameny nalezené za hranicemi Egypta	23
2.2. Syropalestinské importy	31
2.3. Písemné a obrazové prameny pocházející z Egypta	37
2.4. Historické souvislosti	41
3. Přítomnost Egyptanů v Západní poušti	51
3.1. Dachla a její okolí	52
3.2. Pouštní cesty a zastávky	55
3.3. Bahreja	62
3.4. Charga	62
3.5. Faráfra	63
3.6. Síwa	63
3.7. Pouštní sklo a Claytonovy prstence	64
3.8. „Libyjci“	65
3.9. Význam Západní pouště	66
4. Núbie jako další z cílů egyptských výprav	71
4.1. Hmotné a písemné prameny pocházející z Núbie	72
4.2. Hmotné a písemné prameny pocházející z Egypta	76
4.3. Lokace jednotlivých zemí	83
4.4. Obchodované komodity	85
4.5. Historické souvislosti	86
5. Doklady vztahů s Puntem a Východní pouští	91
5.1. Egyptská přítomnost ve Východní poušti	92
5.2. Archeologické prameny	94
5.3. Obrazové a písemné prameny	97

5.4. Lokace Puntu	99
6. Kréta a egyptské předměty	105
6.1. Archeologické nálezy na Krétě	105
6.2. Interpretace objektů	106
7. Závěr	110
7.1. Obchod	110
7.2. Hospodářský a kulturní transfer	113
7.3. Politický a mocenský význam	115
7.4. Obecné historické souvislosti	117
8. Prameny a literatura	120
9. Přílohy	128
9.1. Seznam zkratk	131
9.2. Nádoby syropalestinského stylu nalezené v Egyptě	132
9.3. Mapy	136
9.4. Obrazová příloha	142

1. Úvod

Každá země si na cestě dějinami vytvářela podmínky a předpoklady pro svou budoucnost sama, ale současně byla ovlivňována vnějšími faktory, jejichž kontrola ležela mimo dosah moc držících vládců a správců dané země. Problematika vztahů starověkého Egypta k okolním zemím je z tohoto důvodu téma, které zajímavým způsobem reflektuje a do určité míry vysvětluje historickou situaci nejen v Egyptě samotném, ale pomáhá pochopit specifika vývoje v sousedících zemích. Ve své celistvosti je otázka zahraničních vztahů poměrně těžko uchopitelná, jelikož ji provází proměnlivost spojená s dlouhým historickým vývojem, která v případě starověkého Egypta významně odlišuje jednotlivé fáze dějin jeho civilizace a s ní spojené kultury. Tuto práci proto autorka časově omezila na období 3. tisíciletí př. n. l., resp. Staré říše, která tvoří částečně ucelenou jednotku mezi nejstaršími dobami před a na počátku sjednocení Egypta a rozpadem centrální správy státu na jejím konci. Cílem výzkumu byla dokumentace a interpretace vztahů s ať již přímo sousedícími nebo více vzdálenými zeměmi, které skrze vzájemnou či jednosměrnou interakci Egypt obohacovaly svými produkty materiálními i duchovními.

Egypt - „*Kmt*“ - představovalo údolí Nilu, jež díky systému zavlažování rozšiřovalo v některých částech svou plochu do poměrně velké vzdálenosti od koryta řeky samotné. Poté země přecházela v poušť - „*Dšrt*“ - považovanou za oblast cizí. I přesto, že nebyla pro Egyptány domovem, který ležel v údolí, byla v různých obdobích staroegyptských dějin poměrně intenzivně využívána. V podstatě to byla Západní poušť, jež dala vzniknout Egyptu. Z této oblasti přišli do údolí Nilu první obyvatelé, kteří se zde usazovali díky dostatku vody ztrácející se v jejich původním domově postupným vysycháním pouště. Jedinými místy, která pro lidské obyvatele ve stále nehostinější krajině zbyla, zůstaly oázy, kam se přesunul život a odkud byly z různých důvodů vysílány výpravy do vzdálenějších oblastí. Vedle pouští, jež obepínaly většinu délky hranic starého Egypta, patří místo v této práci i oblastem ležícím na jihu proti proudu řeky, Núbii. Tu představují drobné či větší státy, které zde v průběhu dějin vznikaly a zanikaly a jež se též významnou měrou podílely na zásobování Egypta různým cenným „materiálem“. Na Núbii možná geograficky

navazoval Punt, tajemná země zřejmě jak z hlediska obyčejných Egyptanů, tak z pohledu dnešních badatelů, jelikož stále neexistuje shoda v jeho lokaci. Postupně jsou však objevována nová vodítka, která časem pomohou vyřešit tuto otázku a odhrnou roušku tajemství, jež na exotické zboží bohatou zemi stále zahaluje. Poněkud vzdálenější, ale častými kontakty velice blízkou oblast, představuje Syropalestina. V době 3. tisíciletí není možné hovořit o jednom státním celku, jelikož se zde nacházela jednotlivá města, která tvořila celky pouze se svým zázemím, a tak docházelo k proměnám v rámci oblasti. I Sýrie měla narozdíl od Palestiny svá specifika a interakce s Egyptem nejspíše probíhala jiným způsobem. Na Palestinu, stejně jako na Egypt byl v různých dobách různou měrou napojen Sinajský poloostrov, který představoval nejen tranzitní oblast, ale též sám cíl podnikání. Díky rozsáhlým průzkumům oblasti zde již bylo nalezeno velké množství pramenů pro rekonstrukci vzájemných vztahů s Egyptem na jedné straně a Palestinou na straně druhé. Poslední zemí, která byla zahrnuta do výzkumu a současně je příkladem vzdálenosti, kterou dokázaly egyptské produkty a snad i myšlenky zřejmě již ve 3. tisíciletí překonat, je ostrov Kréta. Právě toto místo dokazuje, jak důležitým zprostředkovatelem idejí spjatých s produkty byl obchod a kam až se mohlo zboží skrze obchodníky dostat.

Egypt udržoval s okolím vztahy, jejichž přínos mohl spočívat v odlišných aspektech vývoje staroegyptského státu a kultury jeho obyvatel. Význam vzájemné či jednostranné interakce se projevoval v politické či mocenské rovině, přinášel určitý vliv na hospodářský či myšlenkový a umělecký rozvoj. Všechny prvky se různě promíchávaly a tak se ve většině případů jedná o propojení několika rovin. Často právě charakteristika politických, hospodářských či kulturních vztahů poukazuje na zvraty ve vnitropolitickém vývoji v Egyptě a implikuje funkci a situaci země v určitém období v rámci určitého systému. Účel práce proto spočívá nejen v zachycení vztahů, ale i v pochopení jejich charakteru a pokusu o jejich interpretaci v rámci obecně historických souvislostí. Bez významu není ani otázka jejich intenzity či materiální realizace a duchovního či kulturního transferu. Co pro obě strany znamenalo cizí zboží, s čím bylo spojeno a do jaké míry byla jeho výroba ovlivněna existencí pravidelného obchodu? Naskytá se velké množství otázek, kterými by se

měl badatel v případě daného tématu zabývat. Není možné vyjádřit názor na všechny aspekty, a proto zůstane nejvíce prostoru věnováno historickým souvislostem vyplývajícím z dokladů egyptské přítomnosti mimo hranice údolí, resp. působení cizinců či přítomnost jejich produktů v Egyptě.

Jednou z překážek na cestě je omezené množství pramenů, které mají jen určitou vypovídací schopnost a bohužel neumožňují předložit jasná fakta. Pro 3. tisíciletí tato skutečnost platí o to více, že všechny procesy, které jsou známé z pozdějších dob, byly ve svých počátcích a jsou obtížně doložitelné archeologicky, natož písemně. Situaci neusnadňují ani výzkumy v okolních zemích, kde se badatel často může opřít pouze o archeologickou dokumentaci.¹ Mnohé nálezy pocházejí z doby starých výzkumů, jejichž dokumentace neodpovídala dnešním potřebám pro interpretaci, případně nebyl přesně zachycen dobový kontext. Mnohoznačnost pramenů vede k vzniku poměrně rozsáhlé škály různých interpretací mnoha autorů, kteří se tématem či určitým jeho výsekem zabývali nebo zabývají.

1.1. Prameny

Mezi archeologické prameny patří jednak pozůstatky egyptských či Egyptem inspirovaných staveb a jednak osídlení mimo hranice údolí. Jedná se např. o Buhén, který byl částečně publikovaný W. Emerym. Ajn Asil a k němu náležející pohřebiště Qila ed-Daba v Dachle zkoumá IFAO, které postupně vydává jednotlivé svazky zabývající se různými částmi oázy či aspekty života v ní. Výsledky práce kanadské expedice, která odkryla v rámci průzkumu lokality el Marcha pevnost na Tell Ras Budran, publikoval G. Mumford v rozsáhlé studii. I lokalita Mersa Gawasis se po mnoha dílčích zprávách dočkala uceleného vydání R. Fattovichem a K. A. Bard.²

¹ Nejenže neexistují místní písemné prameny v zemích jako jsou pouště, Punt nebo Kréta, ale též pro oblast Syropalestiny a Núbie.

² Walter B. EMERY, *Preliminary report on the excavations at Buhen*, 1962, Kush XI, 1963, s. 116-120; Gregory MUMFORD, *Tell Ras Budran (Site 345): Defining Egypt's Eastern Frontier and Mining Operations in South Sinai during the late Old Kingdom (early EB IV/ MB I)*, BASOR 342, 2006, s. 13-67; Kathrin A. BARD – Rodolfo FATTOVICH (edd.), *Harbor of the pharaohs to the land of Punt. Archaeological investigations at Mersa/Wadi Gawasis. Egypt 2001-2005*, Napoli 2007. Publikací francouzských výzkumů je již poměrně velké množství. Jedná se o publikace Balat I-VII. Je možné je dohledat na:

www.ifao.egnet.net/publications/catalogue/?nb=10&w=tout

Další zdroj archeologických informací - v tomto případě především ve vztazích se Syropalestinou - představují poměrně hojně dochované exportované a importované nádoby. Importy pocházejí především z hrobek v Gíze prozkoumaných H. Junkerem a G. A. Reisnerem.³ Co se týče Sakkáry, byla G. Jéquierem vydána hrobka Wašptaha, A. McFarlane hrobky Kaemheseta a Kaipunesuta.⁴ Importy z polských výzkumů hrobky Meretnebefa nebyly dosud publikovány, stejně jako nálezy v hrobce Kara. Abúsírské nálezy neegyptsky vypadajících nádob z hrobek Kaopera a Kara juniora publikoval M. Bárta, Neceraperefův syropalestinský džbán v Dahšúru N. Alexanian. Nález amfory v Matmáru vydal G. Brunton a v Nazlet Batránu K. Kromer.⁵ Existence nádob cizího původu je v egyptských pramenech doložena v reliéfech soukromých hrobek, jako je Nianchnum a Chnumhotep v Sakkáře - publikovaný A. M. Moussou a H. Altenmüllerem, Ptahhotep v Gíze - publikovaný H. Junkerem, Šedu v Dešáše - vydaný N. Kanawatim a A. McFarlane, případně Hesy v Sakkáře - zprostředkovaný J. E. Quibellem.⁶ Mezi reliéfy dochovanými v zádušním chrámu Sahurea v Abúsíru objevil L. Borchardt fragmenty zachycující nádoby přivezené z výpravy do Syropalestiny.⁷

Kromě vyobrazení původem snad cizích nádob se ve dvou hrobkách nacházejí reliéfy ukazující dobývání pevností ležících mimo egyptské území. Jedná se jak o

³ Seznam většiny v Gíze nalezených nádob je uveden v: George Andrew REISNER – William Stevenson SMITH, *A history of the Giza necropolis, II*, Cambridge 1955, s. 74-76. Novější nález pochází z ruských výzkumů: Eleonora KORMYSHEVA, *Report on the activity of the Russian archaeological mission at Giza, Tomb G 7948, East Field, during the season 1998*, ASAE 74, 1999, Pl. Iib.

⁴ Gustave JÉQUIER, *Tombeaux des particuliers contemporains de Pepi II*, Cairo 1929, fig. 25; Ann McFARLANE, *Mastabas at Saqqara. Kaiemheset, Kaipunesut, Kaiemsenu, Sehetepu and others*, Oxford 2003, s. 45, 60, Pl. 17, 24, 51, 56.

⁵ Kaaper: Miroslav BÁRTA – Viktor ČERNÝ – Eugen STROUHAL, *Abusir V. The cemeteries of Abusir South I*, Praha 2001, s. 185, Pl. LXXXVIIIb. Publikace Karova komplexu je v tisku. Základní informace: Miroslav BÁRTA, *The Sixth Dynasty tombs in Abusir. Tomb complex of the vizier Qar and his family*, in: Miroslav Bárta (ed.), *The Old Kingdom art and archaeology. Proceedings of the conference held in Prague, May 31 – June 4, 2004*, Prague 2006, s. 60-61. Neceraperef: Nicole ALEXANIAN, *Dahschur II. Das Grab des Prinzen Netjer-aperet. Die Mastaba II/1 in Dahschur*, Mainz 1999, Abb. 46; Guy BRUNTON, *Matmár*, London 1948, Pl. XXXVII; Karl KROMER, *Nezlet Batrán. Eine mastaba aus dem Alten Reich Giseh (Ägypten)*, Wien 1991, Tafel 23, Fig. 1.

⁶ Ahmed M. MOUSSA – Hartwig ALTENMÜLLER, *Das Grab des Nianchnum und Chnumhotep*, Mainz am Rhein 1977, Abb. 16; Hermann JUNKER, *Giza V. Die Mastaba des Snb (Seneb) und die umliegenden Gräber*, Wien Leipzig 1941, Abb. 10; Naguib KANAWATI – Ann McFARLANE, *Deshasha. The tombs of Inti, Shedu and Others*, Sydney 1993, Pl. 53; James E. QUIBELL, *Excavations at Saqqara (1911-1912). The tomb of Hesy*, Le Caire 1913, Pl. XXI.

⁷ Ludwig BORCHARDT, *Das Grabmal des Königs Sahure, II*, Leipzig 1913, Blatt 3.

hrobku Kaemheseta v Sakkáře tak o hrobku Intiho v Dešáše.⁸ Sahureův komplex představuje obrazový pramen nejen pro výpravu do Syropalestiny, ale také do Puntu.⁹ Postavy cizinců tvořily součást výzdobného programu komplexu Venise.¹⁰

Základní písemný pramen pro většinu oblastí představují K. Sethem publikované *Urkunden des Alten Reichs*,¹¹ kde byly shromážděny nejvýznamnější prameny pro dobu Staré říše. Jde především o autobiografické nápisy v hrobkách významných úředníků - Veni, Harchuf, Sabni a Pepinacht, kteří se ve službách egyptského státu s různým účelem vydávaly na výpravy mimo hranice údolí. Jeden z posledních překladů staroříšských textů představují *Texts from the Pyramid Age* N. C. Strudwicka.¹² Důležitou shrnující práci, co se týče pramenů vytvořil i E. Eichler, který sepsal všechna zdokumentovaná graffita a reliéfy nacházející se v pouštích a v Núbii ze Staré říše, aby je v *Untersuchungen zum Expeditionswesen des ägyptischen Alten Reiches* interpretoval v rámci fungování expedic v této době.¹³ Bohužel věnoval prostor jen transkripčnímu přepisu a tudíž ochudil publikaci o původní hieroglyfickou rekonstrukci nápisů, která je pro jejich interpretaci neméně důležitá.

Před tím, než bude zmíněna literatura k jednotlivým oblastem, je třeba zvlášť uvést obecné publikace, které celkově pojednávají o dějinách Egypta a jeho zahraničních vztazích. Z pohledu sociálních dějin Egypta se zahraničním vztahům věnovali B. G. Trigger, B. J. Kemp, D. O'Connor a A. B. Lloyd. Na cizince a jejich vztah s Egyptány v průběhu starověkých dějin zaměřila svou pozornost D. Valbelle.

⁸ A. McFARLANE, *Mastabas at Saqqara*, Pl. 48; Naguib KANAWATI – Ann McFARLANE, *Deshasha. The tombs of Inti, Shedu and Others*, Sydney 1993, Pl. 53.

⁹ L. BORCHARDT, *Das Grabmal, II*, Blatt 9-11; Tarek EL-AWADY, *King Sahura with the precious trees from Punt in a unique scene!*, in: Miroslav Bárta (ed.), *The Old Kingdom art and archaeology. Proceedings of the conference held in Prague. May 31 – June 4, 2004*, Prague 2006, s. 37-44; Tarek EL-AWADY, *Pyramid causeway in the Old Kingdom; Evolution of the Architecture and definition of the relief decoration program*, Doctoral Thesis, Czech Institute of Egyptology, Faculty of Arts and Philosophy, Charles University in Prague, 2006.

¹⁰ Audran LABROUSSE - Ahmed MOUSSA, *La chaussée du complexe funéraire du roi Ounas*, Caire 2002.

¹¹ Kurt SETHE, *Urkunden des Alten Reichs*, I, Leipzig 1933.

¹² Nigel C. STRUDWICK, *Texts from the Pyramid Age*, Leiden – Boston 2005.

¹³ Eckhard EICHLER, *Untersuchungen zum Expeditionswesen des ägyptischen Alten Reiches*, Wiesbaden 1993.

Všichni tito autoři většinou vycházeli z do té doby publikovaných výzkumů a interpretací nálezů a shrnovali dobové poznatky ve formě kompilovaných děl.¹⁴

1.2. Literatura k Syropalestině a Sinaji

Vztahy Egypta a Syropalestiny se již zabývalo mnoho autorů, kteří se pokusili buď o syntézu napříč časem nebo jednotlivou studii založenou na aktuálních výzkumech a určitým způsobem upravující pohled na problematiku. Mezi nejstarší syntetické práce se řadí *Interconnections in the Ancient Near East* od W. Stevensona Smitha.¹⁵ Tato kniha je výjimečná svým přístupem, kdy se autor nevěnoval jednotlivým zemím v různých kapitolách, ale všechny aspekty promíchal do souvislého textu. Svým obsahem je ale tato práce vzhledem k pozdějším nálezům již zastaralá. Ač ze stejné doby, na rozdíl od výše zmíněné knihy představuje stále základní publikaci *Die Beziehungen Ägyptens zu Vorderasien im 3. und 2. Jahrtausend v. Chr.* W. Helcka.¹⁶ Vztahy Egypta s Palestinou a Sýrií v době Staré říše tvoří pouze dvě kapitoly rozsáhlé shrnující práce, kde se Helck v některých případech pustil do rozsáhlejší interpretace pramenů. O rok později byla W. Wardem publikována syntéza *Egypt and the East Mediterranean from Predynastic times to the end of the Old Kingdom*. Jedná se o další shrnutí do té doby známých pramenů a vlastní interpretaci.¹⁷ Podobnému tématu jako Smith se věnoval i J. B. Hennessy, který se v díle *The foreign relations of Palestine during the Early Bronze Age*¹⁸ zaměřil na podrobný soupis dosavadních nálezů široké oblasti Palestiny, jež hrály důležitou roli v následné interpretaci a vysvětlení vztahů v oblasti. Jedna z kapitol byla věnována i Egyptu a Syropalestině s velkým prostorem pro nálezy ze svatyně v Ai.

¹⁴ Dominique VALBELLE, *Les neuf arcs. L'Égyptien et les étrangers de la préhistoire à la conquête d'Alexandre*, Paris 1990 ; B. C. TRIGGER – B. J. KEMP – D. O'CONNOR – A. B. LLOYD, *Starověký Egypt. Dějiny společnosti*, Praha 2004.

¹⁵ William Stevenson SMITH, *Interconnections in the Ancient Near East. A study of the relationships between the arts of Egypt, the Aegean and Western Asia*, New Haven – London 1965.

¹⁶ Wolfgang HELCK, *Die Beziehungen Ägyptens zu Vorderasien im 3. und 2. Jahrtausend v. Chr.*, Wiesbaden 1962.

¹⁷ William WARD, *Egypt and the East Mediterranean from Predynastic times to the end of the Old Kingdom*, JESHO 6, 1963, s. 1-57.

¹⁸ J. B. HENNESSY, *The foreign relations of Palestine during the Early Bronze Age*, London 1967.

Z počátku 90. let minulého století pocházejí tři velké syntetické práce. První z nich je editorským dílem A. Ben-Tora *The archaeology of Ancient Israel*.¹⁹ Tato publikace se nesnažila přijít s novými závěry, spíše shrnula dosavadní bádání a zpřehlednila vývoj v jednotlivých obdobích vzhledem k dochovaným pramenům. Sám Ben-Tor se autorsky podílel na kapitolách věnovaných době 3. tisíciletí př. n. l., kam již dříve zaměřoval pozornost v některých svých dílčích studiích.²⁰ Z hlediska obchodní výměny se tématu věnoval D. L. Esse ve práci *Subsistence, trade and social change in Early Bronze Age Palestine*.²¹ Z hlediska vztahů oblasti k Egyptu se zaměřil na distribuci a typologii palestinských nádob nalezených v Egyptě. Bohužel ale neprovedl systematický přehled nálezů a věnoval se obecným charakteristikám. Konkrétní interpretaci objektů publikoval až na základě testů provedených na střepích z Egypta i Palestiny, kdy se spolu s P. K. Hopkem pokusil zjistit původ nádob dnes uchovávaných v Bostonu.²² Jedním z autorů, kteří se komplexně a dlouhodobě zabývají problematikou vztahů Egypta a Syropalestiny je D. B. Redford, jehož syntéza *Egypt, Canaan, and Israel in ancient times* může být stále považována za jeden ze základů práce s tématem. Neomezil se pouze na období rané doby bronzové, ale na celé starověké dějiny Egypta. Pouze Staré říši a jejím vztahům k západní Asii se věnoval v jedné ze svých dřívějších statí.²³

Rok 2000 přinesl editorské dílo G. Philipa a D. Bairda *Ceramics and Change in the Early Bronze Age of the Southern Levant* věnovanou syropalestinské keramice, jež představuje sborník výsledků jednotlivých výzkumů v oblasti.²⁴ Dokazuje, že výroba a výzdoba keramiky jako jeden z projevů společnosti závisela na různých faktorech a odrážela vývojové tendence. Následujícího roku byl k památce D. L. Esse

¹⁹ Amnon BEN-TOR (ed.), *The archaeology of ancient Israel*, New Haven – London 1991

²⁰ Například: Amnon BEN-TOR, *The relations between Egypt and the Land of Canaan during the Third Millennium B.C.*, *American Journal of Archaeology* 85, 1981, s. 449-452; TÝŽ, *The trade relations of Palestine in the Early Bronze Age*, *JESHO* 29, 1986, s. 1-27.

²¹ Douglas L. ESSE, *Subsistence, trade and social change in Early Bronze Age Palestine*, Chicago 1991.

²² Douglas ESSE - Philip K. HOPKE, *Levantine Trade in the Early Bronze Age*, in: J. S. Olin - N. J. Blackman, (edd.), *Proceedings of the 24th International Archaeometry Symposium*, Washington 1986.

²³ Donald B. REDFORD, *Egypt, Canaan, and Israel in ancient times*, New Jersey 1995. TÝŽ, *Egypt and Western Asia in the Old Kingdom*, *JARCE* 23, 1986, s. 125-143.

²⁴ Graham PHILIP – Douglas BAIRD (edd.), *Ceramics and Change in the Early Bronze Age of the Southern Levant*, Sheffield 2000.

vydán sborník *Studies in the archaeology of Israel and neighboring lands*.²⁵ Přinesl velké množství studií, z nichž pouze několik bylo věnováno rané době bronzové. V roce 2002 vznikl další sborník prací, které opět posunuly bádání dále. Jednotlivé studie věnované především 4., ale částečně i 3. tisíciletí př. n. l. shromáždili E. C. M. van den Brink a T. E. Levy v publikaci *Egypt and the Levant. Interrelations from the 4th through the early 3rd millenium BCE*.²⁶ Stejně jako předchozí jmenovaná i tato práce představuje výbornou ukázkou shrnutí nových poznatků z jednotlivých lokalit a konkrétních výzkumů v rozsáhlé oblasti. Částečně se tématu věnoval M. Bárta v knize *Sinuhetův útěk z Egypta. Egypt a Syropalestina v době Abrahamově*, ačkoliv jak název napovídá, byla kniha zaměřena především na dobu Střední říše. Poměrně zajímavá studie povahy vztahů mezi oběma oblastmi se zaměřením na Sinaj kladoucí si základní otázku, jednalo-li se o imperiální politiku Egypta již ve Staré říši, pochází z pera S. Parcak.²⁷ Co se týče výzkumu importů, je na předním místě třeba zmínit dizertační práci K. N. Sowada *Egypt in the Eastern Mediterranean during the Old Kingdom: a re-appraisal of the archaeological evidence*, která se v části, již měla autorka k dispozici, pokouší shrnout veškeré zdokumentované syropalestinské importy ze staroříšského archeologického kontextu a díky novému rozboru vnést světlo do tolik diskutované otázky jejich skutečného původu a významu.²⁸

Severní oblastí Sinajského poloostrova, resp. výzkumem lokalit na cestě, která tudy kdysi vedla a tudíž vztahy této oblasti k Egyptu a Palestině, se dlouhodobě zabývá E. D. Oren.²⁹ Kromě jeho děl byla tomuto tématu věnována i práce I. Beit-Arieh *Archeology of Sinai*,³⁰ jež navázala na rozsáhlou expedici. Na spojení Egypta s Negevskou oblastí přes Sinaj zaměřil pohled ve své výborné studii M. Haiman, jenž

²⁵ Samuel R. WOLFF, *Studies in the archaeology of Israel and neighboring lands in memory of Douglas L. Esse*, Chicago 2001.

²⁶ Edwin C. M. van den BRINK – Thomas E. LEVY (edd.), *Egypt and the Levant. Interrelations from the 4th through the early 3rd millenium BCE*, London – New York 2002.

²⁷ Sarah PARCAK, *Egypt's Old Kingdom 'Empire' (?): A case study focusing on south Sinai*, in: Gary N. Knoppers – Antoine Hirsch (edd.), *Egypt, Israel, and the Ancient Mediterranean world*, Leiden – Boston 2004, s. 41-60.

²⁸ Karin N. SOWADA, *Egypt in the Eastern Mediterranean during the Old Kingdom: a re-appraisal of the archaeological evidence*, Dissertation presented at Faculty of Arts, University of Sydney, May 2001.

²⁹ Eliezer D. OREN, *The overland route between Egypt and Canaan in the Early Bronze Age*, Israel Exploration Journal 23, 1973, s. 198-205; Eliezer O. OREN – Yuval YEKUTIELI, *North Sinai during the MBI Period – Pastoral nomadism and sedentary settlement*, Jerusalem 21, 1990, s. 6-22.

³⁰ Itzhaq BEIT-ARIEH, *Archeology of Sinai. The Ophir expedition*, Tel Aviv 2003.

přehodnotil výsledky výzkumů malých lokalit z rané doby bronzové (dále jen RDB) IV rozesetých po Sinajském poloostrově a na základě nálezů interpretoval jejich existenci jako závislou na obchodu s mědí těženou v oblasti Negevu.³¹ Podobně výborná práce pochází od několika autorů - T. E. Levy, R. B. Adams, A. Hauptmann, M. Prange, S. Schmitt-Strecker a M. Najjar - a na základě výzkumů ve Wádi Fejnán ukazuje, že místní produkce mědi měla takový rozsah a kontinuitu, že musela být žádanou komoditou nejen v Palestině, ale i v jiných zemích kam zřejmě byla exportována.³² V souvislosti s transportem mědi a dalšího materiálu z Palestiny do Egypta se L. E. Stager pokusil interpretovat přístav Aškalon, kde provádí výzkumy, jako možné překladiště materiálu směřujícího do Egypta. Zatím se však spíše než o skutečnost jedná o domněnku, která nebyla archeologicky doložena.³³ Ukazují se ale další výsledky výzkumů, které naznačují možnosti námořního obchodu s Palestinou na jiných lokalitách.³⁴

Vztahy s Byblem se pokusil zachytit již P. Montet nebo N. Jidejian.³⁵ Co se týče konkrétních dokladů interakce v době Staré říše, vyčnívá nad ostatními práce A. D. Espinela věnovaná významu chrámu bohyně Baalát Gebal v Byblu.³⁶ S ním souvisí i práce R. T. Sparks, jež se zaměřila na egyptské kamenné nádoby odkryté v Byblu. Veškeré nálezy shrnula do přehledné tabulky rozlišující dobu, udávající nápisy, materiál, nálezový kontext, atd.³⁷

³¹ Mordechai HAIMAN, *Early Bronze Age IV settlement pattern of the Negev and Sinai deserts: view from small marginal temporary sites*, BASOR 303, 1996, s. 1-32.

³² Thomas E. LEVY – Russel B. ADAMS – Andrea HAUPTMANN – Michael PRANGE – Sigrid SCHMITT-STRECKER – Mohammad NAJJAR, *Early Bronze Age metalurgy: a newly discovered copper manufactory in southern Jordan*, Antiquity 76, 2002, s. 425-437.

³³ Laurence E. STAGER, *Port power in the Early and the Middle Bronze Age. The organisation of maritime trade and hinterland production*, in: Samuel R. Wolf (ed.), *Studies in the Archaeology of Israel and neighboring lands in memory of Douglas L. Esse*, Chicago 2001, s. 625-638.

³⁴ Ezra MARCUS, *Early seafaring and maritime activity*, in: E. C. van den BRINK – T. E. LEVY (edd.), *Egypt and the Levant*, s. 409; Ram GOPHNA, *Elusive anchorage points*, in: E. C. van den BRINK – T. E. LEVY (edd.), *Egypt and the Levant*, s. 420; Yannai: www.asor.org/AM/fridayabs03.html, příspěvek č. 65.

³⁵ Pierre MONTET, *Byblos et l'Égypte: quatre campagnes de fouilles 1921-1924*, Paris 1928; Nina JIDEJIAN, *Byblos: a travers les ages*, Beyrouth 1977.

³⁶ Andrés Diego ESPINEL, *The role of the Temple of Ba'alat Gebal as intermediary between Egypt and Byblos during the Old Kingdom*, SAK 30, 2002, s. 103-119.

³⁷ Rachael Thyrsa SPARKS, *Egyptian stone vessels and the politics of exchange (2617-1070 BC)*, in: Roger Matthews – Cornelia Roemer (edd.), *Ancient perspectives on Egypt*, London 2003, s. 29- 56.

1.3. Literatura k Západní poušti

Nejstarší výzkum oáz Západní pouště a tudíž i publikace jsou spojené se jménem A. Fakhryho.³⁸ Jejich význam spočívá nejen v popisu starověkých památek, ale současně v množství etnografických informací, které Fakhry na svých cestách oázami získal a neopomenul do knih zařadit. Obecně se egyptským oázám věnovala L. L. Giddy, která publikovala poměrně dnes již vzhledem k množství nových výzkumů poněkud zastaralou práci *Egyptian oases. Dakhla, Faráfra and Kharga during pharaonic times*.³⁹ Novější souhrnná práce *Die ägyptische Oasen. Städte, Tempel und Gräber in der Libyschen Wüste* je zaměřena na širší čtenářskou obec a pochází z pera J. Willeitnera. Co se týče Staré říše shrnul Willeitner především francouzské objevy posledních let.⁴⁰ Stejně zaměření má i práce M. Valloggia *Les oasis d'Égypte dans l'Antiquité*.⁴¹

Zkoumání Západní pouště se dostalo větší intenzity až v posledních desetiletích, kdy se na jednotlivé, spíše náhodou objevené lokality začaly zaměřovat egyptské i zahraniční expedice a odkrývat tajemství do té doby velmi málo probádané oblasti. Začalo probíhat systematické zkoumání pouště, oáz a jejich okolí, které přináší nové poznatky. Pomáhá pochopit, jakým způsobem v oblasti fungovala egyptská přítomnost a informuje o trasách, jež spojovaly z určitých důvodů pro starověké Egyptany důležité lokality. Mezi nejvýznamnější výzkumy odkrývající stopy pocházející ze Staré říše patří bezesporu již dlouhodobá práce IFAO na lokalitách Ajn Asil a Qila ed-Daba v oáze Dachla.⁴² Jedná se o sídliště a pohřebiště, které mělo samostatnou správu napojenou na údolí a určitou funkci, kterou se výzkumy snaží odhalit. Jedním z pravděpodobných důvodů existence egyptské výspy poměrně hluboko v poušti byl nejspíše obchod a získávání místních surovin. Jednotlivé cesty, které vedly z Dachly dále do pouště, kde se různě rozdělovaly a spojovaly, se již několik let snaží rekonstruovat a na svých webových stránkách pravidelně publikovat

³⁸ Ahmed FAKHRY, *Bahria oasis*, I-II, Cairo 1942-1950; TÝŽ, *Siwa Oasis. Its history and antiquities*, Cairo 1944; TÝŽ, *Kharga and Dakhla Oases*, Cairo 1974; TÝŽ, *Bahriyah and Faráfra*, Cairo 2003.

³⁹ Lida L. GIDDY, *Egyptian oases. Dakhla, Faráfra and Kharga during pharaonic times*, Warminster 1987.

⁴⁰ Joachim WILLEITNER, *Die ägyptischen Oasen. Städte, Tempel und Gruber in der Libyschen Wüste*, Mainz am Rhein 2003.

⁴¹ Michel VALLOGGIA, *Les oasis d'Égypte dans l'Antiquité*, Bischheim 2004.

⁴² Srov. pozn. č. 2.

C. Bergmann.⁴³ V počáteční spolupráci s Německým archeologickým ústavem došlo k odbornému výzkumu některých jím objevených lokalit a následné vědecké publikaci a interpretaci nálezů.⁴⁴ Postupně tak byla odkrývána tzv. Abú Balláská cesta, nazvaná podle jedné z lokalit nacházející se v její blízkosti. Na základě nálezu váčků s červeným barvivem v Gíze se pokusila italská expedice vyhledat zdroj tohoto materiálu, který měl ležet v Západní poušti.⁴⁵ Výsledky jsou sice možností, kde lomy hledat, ale dosud nebyly odkryty skutečně věrohodné doklady, že byly používány v době Staré říše. Nestalo se tak ani v případě Bergmannem označených lomů na jiných lokalitách.⁴⁶ Bezprostřední okolí Dachly zkoumají další expedice, které lokalizují a dokumentují pozůstatky lidské činnosti a trvalá či dočasná osídlení, která určitým způsobem sloužila obyvatelům oázy. Jedná se například o výzkumy O. E. Kapera, H. Willemse a M. A. M. McDonald, A. J. Millse nebo Německého archeologického ústavu v Káhiře.⁴⁷

Západní poušť je tradičně považována za domov starověkých „Libyjců“. Jedna z nejstarších souborných prací pochází z pera W. Hölschera.⁴⁸ Obecná práce protínající dlouhé dějiny jejich vývoje, která se částečně zabývá i vztahy této skupiny se starověkým Egyptem pochází od J. Willeitnera a H. Dollhopfa.⁴⁹ Pod obecný pojem „Libyjci“ byla v egyptologickém bádání zařazována dvě odlišná etnika,

⁴³ Nejstarší cesty popsal v knize Carlo BERGMANN, *Der letzte Beduine. Meine Karawanen zu den Geheimnissen der Wüste*, Hamburg 2002; www.carlo-bergmann.de

⁴⁴ Klaus Peter KUHLMANN, *The „Oasis Bypath“ or the issue of desert trade in pharaonic times*, in: Rudolph Kuper (ed.), *Tides of the desert – Gezeiten der Wüste*, Köln 2002, s. 125-170; Rudolf KUPER, *The Abú Ballás Trail: Pharaonic advances into the Libyan Desert*, in: Zahi Hawass (ed.), *Egyptology at the dawn of the twenty-first century*, II, Cairo-New York, 2003, s. 372-376; TÝŽ, *Der „Wasserberg des Djedefre“ (Chufu 01/1). Ein Lagerplatz mit Expeditionsinschriften der 4. Dynastie im Raum der Oase Dachla*, MDAIK 61, 2005, s. 243-289.

⁴⁵ Giancarlo NEGRO – Vincenzo de MICHELE – Benito PIACENZA, *The lost ochre quarries of king Cheops and Djedefre in the Great Sand Sea (Western Desert of Egypt)*, Sahara 16, 2005, s. 121-127.

⁴⁶ www.carlo-bergmann.de, Results of winter 2005/06 expedition, Results of winter 2006/07 expedition. Discovery of the lost quarries of kings Cheops and Djedefre.

⁴⁷ Olaf E. KAPER – Harco WILLEMS – Mary M. A. McDONALD, *Policing the desert: Old Kingdom activity around the Dakhleh oasis*, in: Renée Friedman (ed.), *Egypt and Nubia. Gifts of the Desert*, London 2002, s. 79-94; Anthony J. MILLS, *Another Old Kingdom site in the Dakhla Oasis*, in: Renée Friedman (ed.), *Egypt and Nubia. Gifts of the desert*, London 2002, s. 74-78; Heiko RIEMER – Frank FÖRSTER – Stan HENDRICKX – Stefanie NUSSBAUM – Barbara EICHHORN – Nadja PÖLLATH – Peter SCHÖNFELD – Gregor WAGNER, *Zwei pharaonische Wüstenstationen südwestlich von Dachla*, MDAIK 61, 2005, s. 291-350.

⁴⁸ W. HÖLSCHER, *Lieber und Ägypter*, Glückstadt 1955.

⁴⁹ Joachim WILLEITNER – Helmut DOLLHOPF, *Libyen. Von den Felsbildern des Fezzan zu den Städten am Mittelmeer*, München 1998.

v egyptských pramenech známá jako *tmḥw* nebo *ṯḥnw*. Přehodnocení jejich pojetí se věnoval C. A. Hope, který shrnul dosavadní prameny a znalosti, přičemž upozornil na významné odlišnosti mezi skupinami z pohledu Egyptů. Na základě systematického uspořádání pramenů se je pokusil nově interpretovat a obě etnika geograficky zasadit.⁵⁰

1.4. Literatura k Núbii

Jelikož Núbie představovala vedle Syropalestiny jednu z klíčových oblastí egyptského zájmu, byla jí věnována poměrně velká pozornost i v rámci badatelské práce a vzniklo několik syntéz, které si za cíl kladly komplexní interpretaci pramenů. Nejstarší z nich je dílem T. Säve-Sörderbergha a nese prostý název *Ägypten und Nubien*.⁵¹ Její autor vycházel především z písemných pramenů a expedičních nápisů, které byly v jeho době zdokumentovány. Později částečně na základě vlastních výzkumů sepsal práci *Egypt and Nubia* W. Emery,⁵² který se podílel na výzkumech Buhénu, kde byly odkryty pozůstatky egyptského osídlení již ze Staré říše a umožnily tím nové nahlížení na starší fáze interakce. Podobnou práci představuje přibližně o deset let později vydaná *Nubia under the Pharaohs* B. G. Triggera.⁵³ Výborná novější práce pochází z pera W. Y. Adamse s názvem *Nubia. Corridor to Africa*.⁵⁴ Adams se zaměřil nejen na vzájemnou interakci s Egyptem a produkty jeho činnosti v oblasti, ale také na samostatný vývoj v rámci širokého teritoria – nejen Dolní Núbie – a možné historické souvislosti. Obsahově stručnější, ale opět velmi dobře zpracovaná *Ancient Nubia. Egypt's rival in Africa* D. O'Connora.⁵⁵ Jedná se opět o průřez dějinami v tomto případě zaměřený na vztahy Egypta a Núbie. Oblast dnešního Súdánu a její historický vývoj se stal cílem práce D. N. Edwardse *The Nubian past. An archaeology of the Sudan*.⁵⁶ Poměrně velká část Núbie nese stopy působení

⁵⁰ Colin A. HOPE, *Egypt and 'Libya' to the end of the Old Kingdom: A view from Dakhles Oasis*, in: Zahi Hawass – Janet Richards (edd.), *The archaeology and art of Ancient Egypt. Essays in honour of David O'Connor*, Cairo 2007, s. 399-415.

⁵¹ Togny SÄVE-SÖDERBERGH, *Ägypten und Nubien. Ein Beitrag zur Geschichte altägyptischer Aussenpolitik*, Lund 1941.

⁵² Walter B. EMERY, *Egypt in Nubia*, London 1965.

⁵³ Bruce G. TRIGGER, *Nubia under the pharaohs*, London 1976.

⁵⁴ William Y. ADAMS, *Nubia. Corridor to Africa*, New Jersey 1984.

⁵⁵ David O'CONNOR, *Ancient Nubia. Egypt's rival in Africa*, Philadelphia 1993.

⁵⁶ David N. EDWARDS, *The Nubian past. An archaeology of the Sudan*, London – New York 2004.

starověkých Egyptanů, a tak se autor dostal i k tomuto tématu. Význam práce ale spočívá v „pohledu z druhé strany“. Stejně jako Adams chápe působení Egypta jako okrajovou záležitost v rámci vývoje oblasti, jejíž centrum leželo dále na jih. Díky tomuto pohledu je schopen vyvozovat širší souvislosti a aspekty, které měly zásadní vliv na interpretaci vztahů s Egyptem a v dřívějších pracích byly bohužel zanedbávány. Velmi stručný přehled dějin Súdánu a jeho vztahu ke starověkému Egyptu podává publikace *Sudan, Ancient Kingdoms of the Nile*.⁵⁷ Rozsáhlejší kompilaci do té doby publikovaných prací představuje částečně populárně zaměřená práce R. S. Bianchiho *Daily life of the Nubians*.⁵⁸

E. Edel se zabýval hrobkami na Kabbit el-Hawa, přičemž se jako mnoho dalších pokusil zhodnotit přínos Harkufovy autobiografie, především pro otázky lokace jednotlivých územních celků jmenovaných v jeho hrobce.⁵⁹ Stejnému tématu se věnovalo již více autorů, někteří se zaměřili na lokaci, jiní na historické souvislosti vyplývající z textu.⁶⁰ Nejasná zůstává otázka Kermy, nastíněná Reisnerem, který staroříšské nádoby objevil a poprvé publikoval, diskutovaná F. Hintzem.⁶¹

1.5. Literatura k Puntu a Východní poušti

Problematice Puntu a jeho lokace se věnovalo již mnoho egyptologů. Nejstarší souborná práce pochází z pera R. Herzoga a nese prostý název *Punt*.⁶² Pro zaměření na dobu Staré říše je třeba jmenovat R. Fattoviche, který původně pracoval v severovýchodní Africe, jež je jednou z možností lokace stále tajemstvím obestřeného Puntu.⁶³ Po nepokojích v této oblasti se jeho výzkumný tým přesunul na

⁵⁷ Dietrich WILDUNG (ed.), *Sudan, Ancient Kingdoms of the Nile*, Paris - New York 1997.

⁵⁸ Robert Steven BIANCHI, *Daily life of the Nubians*, Westport - London 2004.

⁵⁹ Elmar EDEL, *Die Ländernamen Unternubiens und die Ausbreitung der C-Gruppe nach den reiseberichten des Hrw-hwif*, *Orientalia* 36, 1967, s. 133-158.

⁶⁰ G. W. MURRAY, *Harkuf's third journey*, *The Geographic Journal* 131, 1965, s. 72-75; Gerald E. KADISH, *Old Kingdom Egyptian activity in Nubia: some reconsiderations*, *JEA* 52, 1966, s. 23-33; Hans GOEDICKE, *Harkuf's travels*, *JNES* 40, 1981, s. 1-20; O'CONNOR, David, *The locations of Yam and Kush and their historical implications*, *JARCE* XXIII, 1986, s. 27-50; Kenneth A. KITCHEN, *Further thoughts on Punt and its neighbours*, in: Anthony Leahy – John Tait (edd.), *Studies on Ancient Egypt in honour of H. S. Smith*, London 1999, s. 173-178.

⁶¹ George A. REISNER, *Excavations at Kerma*, Cambridge 1923, s. 506-510; Fritz HINTZE, *Das Kerma-Problem*, *ZÄS* 91, 1964, s. 79-86.

⁶² Rolf HERZOG, *Punt*, Glückstadt 1968.

⁶³ Rodolfo FATTOVICH, *The problem of Punt in the light of recent field work in the Eastern Sudan*, in: Sylvia Schoske (ed.), *Akten des vierten internationalen Ägyptologen Kongresses*. München 1985,

pobřeží Rudého moře, kde již A. M. A. H. Sayed objevil zajímavé pozůstatky přístavu z doby Střední říše.⁶⁴ Archeologické práce na lokalitě Mersa Gawasis osvětlily organizaci expedic do Puntu a významně přispěly k bádání o povaze jeho vztahů s Egyptem. Lokalita byla v nedávné době Fattovichem a K. A. Bard souhrnně publikována pod názvem *Harbor of the pharaohs to the land of Punt*.⁶⁵

Obecně se cestám do Puntu věnovali v kratších statích i jiní badatelé, kteří se pokusili shrnout dosavadní znalosti a nově interpretovat dostupné prameny. Patří mezi ně C. Cozzolino, S. P. Harvey, K. A. Kitchen, D. Meeks, A. Nibbi, J. Phillips nebo J. Zarins.⁶⁶ Většina autorů se domnívá, že Punt ležel v Africe nikoliv na Arabském poloostrově, což je též možností. K lokaci do oblasti dnešního Jemenu se kloní především Zarins, který v oblasti provádí výzkumy, jež mají mimo jiné dokázat vazby na Egypt již v rané době bronzové. Zatím ovšem nebyly nalezeny dostatečné archeologické doklady, které by tuto teorii potvrdily. Jeden z pokusů nalézt důkazy pro umístění Puntu do oblasti Arábie pochází od E. P. Uphilla, jehož teorie byla okamžitě vyvrácena Sayedem.⁶⁷

Před několika lety byl započat výzkum vzestupné cesty Sahurea v Abúsíru, který přinesl nečekané překvapení. Pod pískem podél cesty bylo odkryto poměrně velké množství bloků vápence, které kdysi tvořily její stěny. Shodou okolností byla

II, Hamburg 1991, s. 257-272; TÝŽ, *Punt: the archaeological perspective*, in: Sesto congresso internazionale di egiptologia, II, Torino 1993, s. 399-405; TÝŽ, *The Afro-Arabian circuit: contacts between the Horn of Africa and southern Arabia in the 3rd-2nd millennia B.C.*, in: Lech Krzyżaniak – Karla Kroeper – Michal Kobusiewicz (edd.), *Interregional contacts in the Later Prehistory of Northeastern Africa*, Poznań 1996, s. 395-402.

⁶⁴ Abdel Monem A. H. SAYED, *Discovery of the site of the 12th dynasty port at Wadi Gawasis on the Red Sea shore*, *Revue d'Égyptologie* 29, 1977, s. 138-178.

⁶⁵ K. A. BARD – R. FATTOVICH (edd.), *Harbor of the pharaohs*.

⁶⁶ Caterina COZZOLINO, *The land of Pwnt*, in: *Sesto congresso internazionale di egiptologia*, II, Torino 1993, s. 391-398; Stephen P. HARVEY, *Interpreting Punt: Geographic, cultural and artistic landscapes*, in: David O'Connor – Stephen Quirke (edd.), *Mysterious Lands*, London – Portland 2003, s. 81-91; K. A. KITCHEN, *Further thoughts on Punt*; Dimitri MEEKS, *Locating Punt*, in: David O'Connor – Stephen Quirke (edd.), *Mysterious lands*, London 2003, s. 53-80; Alessandra NIBBI, *Punt within the land of the god*, *Discussions in egyptology* 52, 2002, s. 57-81; Jacke PHILLIPS, *Egypt, Nubia and Ethiopia*, in: Zahi Hawass (ed.), *Egyptology at the dawn of the twenty-first century. Proceedings of the Eighth international congress of egyptologists*, Cairo – New York, 2000, s. 434-442; Juris ZARINS, *Ancient Egypt and the Red Sea trade: the case for obsidian in the predynastic and archaic periods*, in: Albert Leonard, jr. – Bruce Beyer Williams (edd.), *Essays in Ancient civilization presented to Helene J. Kantor*, Chicago 1989, s. 339-368.

⁶⁷ E. P. UPHILL, *An Ancient Egyptian maritime link with Arabia*, *Seminar for Arabian Studies* 18, 1988, s. 163-170; Abdel Monem A. H. SAYED, *Were there direct relationships between pharaonic Egypt and Arabia?*, *Seminar for arabian studies* 19, 1989, s. 155-164.

v rámci objevených reliéfů zachycena výprava zorganizovaná na popud panovníka, jejímž cílem byl daleký Punt. Jednotlivé bloky publikoval T. el-Awady,⁶⁸ který tak osvětlil další z akcí podnikaných tímto směrem.

1.6. Literatura ke Krétě

Egyptské nádoby a vzory pocházející z doby Staré říše nalezené na Krétě představují nejspíše produkt dálkového obchodu zprostředkovaného jiným obchodníkem a nikoliv doklad přímého kontaktu mezi oběma zeměmi. Ke stejnému závěru dospěla i většina autorů, kteří se danému tématu věnovali. Co se týče přehledné publikace nálezů, zaslouží si největší pozornost práce C. Lambrou-Phillipson *Hellenorientalia. The Near Eastern presence in the Bronze Age Aegean*, která byla publikována v roce 1990.⁶⁹ Jedná se především o katalog všech zdokumentovaných nálezů blízkovýchodního původu - včetně Egypta - z egejské oblasti v kontextu doby bronzové. Interpretace objektů je poměrně stručná a evidentně v ní nespočívá význam celé práce. Novějším interpretacím nálezů, které se díky své ranosti u většiny badatelů nacházejí pouze na okraji zájmu, se v rámci různých studií zabývali J. Phillips, P. Warren nebo A. Bevan.⁷⁰

⁶⁸ T. EL-AWADY, *King Sahura with the precious trees*; TÝŽ, *Pyramid causeway*.

⁶⁹ Connie LAMBROU-PHILLIPSON, *Hellenorientalia. The Near Eastern Presence in the Bronze Age Aegean, ca. 3000 - 1100 B. C. plus Orientalia. A catalogue of Egyptian, Mesopotamian, Mitannian, Syro-Palestinian, Cypriot and Asia Minor objects from the Bronze Age Aegean*, Göteborg 1990.

⁷⁰ Peter WARREN, *Minoan Crete and pharaonic Egypt*, in: W. Vivian Davies – Louise Schofield (edd.), *Egypt, the Aegean and the Levant. Interconnections in the second millennium BC*, London 1995, s. 1-18; Jacke PHILLIPS, *Aegypto-Aegean relations up to the 2nd millenium B.C.*, in: Lech Krzyzaniak – Karla Kroeper – Michal Kobusiewicz (edd.), *Interregional Contacts in the Later Prehistory of Northern Africa*, Poznań 1996, s. 459-470; Andrew BEVAN, *Reconstructing the role of Egyptian culture in the value regimes of the Bronze Age Aegean: Stone vessels and their social contexts*, in: Roger Matthews – Cornelia Roemer (edd.), *Ancient perspectives on Egypt*, London 2003, s. 57-73.

2. Doklady vztahů s oblastí Syropalestiny a Sinajským poloostrovem

Interakce mezi Egyptem a Syropalestinou patří k nejvíce prozkoumaným a diskutovaným ze všech sousedících zemí. Síť vztahů s Palestinou existovala již od Predynastické a Archaické doby, z níž pocházejí mnohé doklady, jak z egyptských tak z palestinských lokalit. Zdá se dokonce, že mezi oběma oblastmi docházelo k přesídlování a usazování cizinců na půdě druhého státu a tudíž i k penetraci cizích řemeslných technik do domácí produkce. Doklady z Bútó a Maadí v Deltě ukazují na intenzivní vztahy s Palestinou a dlouhodobou přítomnost jejích obyvatel na lokalitách již v době Chalkolitu.⁷¹ V následující RDB IA interakce pokračovala. Svědčí o tom nálezy palestinských produktů v Maadi, Wádí Digla a Búto a na druhou stranu doklady kultury maadi-búto ve Wádí Gaza, Lachiši, a na pobřeží v Taur Ichbeina a Nizanim.⁷² Nejstarší nálezy palestinských importů v Horním Egyptě pocházejí až z doby Nakáda IIb a svým nárůstem svědčí o přesunutí těžiště obchodu z Delty, do velkých center na jihu. Ta zřejmě navázala vlastní kontakty s palestinskými dodavateli.⁷³ Největší soubor snad skutečně palestinských nádob byl objeven v hrobce U-j v Abydu.⁷⁴

První dynastie, především vláda panovníka Narmera znamenala obrovský nárůst egyptské přítomnosti v Palestině. Příkladem může být lokalita 'En Besor, která leží na strategickém místě přímo na cestě do Egypta, u bohatých pramenů vody. Proto byla pravděpodobně vybudována jako stanice na cestě na sever a její význam tkvěl v zásobování procházejících výprav. Prozatím představuje jedno z nejvýznamnějších egyptských osídlení v jižní Palestině. Byly zde odkryty četné příklady egyptské a

⁷¹ Dina A. FALTINGS, *The chronological frame and social structure of buto in the fourth millenium BCE*, in: E. C. M. van den Brink – T. E. Levy (edd.), *Egypt and the Levant*, s. 165-167; Thomas. E. LEVY – Edwin C. M. van den BRINK, *Interaction models. Egypt and the Levantine periphery*, in: E. C. M. van den Brink – T. E. Levy (edd.), *Egypt and the Levant*, s. 18.

⁷² T. E. LEVY – E. C. M. van den BRINK, *Interaction models*, s. 20.

⁷³ O obchodu mimo Deltu svědčí snad cylindrické pečeti, které byly přejaty z Palestiny, ale v Deltě se na rozdíl od Horního Egypta vůbec neobjevily. Ulrich HARTUNG, *Imported Jars from Cemetery U at Abydos and the Relations between Egypta and Canaan in Predynastic Times*, in: E. C. M. van den Brink – T. E. Levy (edd.), *Egypt and the Levant*, s. 446-448.

⁷⁴ Günter DREYER, *Umm el-Qaab. Das prädynastische Königsgrab U-j und seine frühen Schriftzeugnisse*, Mainz 1998, s. 92-107. Skutečný původ nádob je neustále diskutován. Srov. Naomi PORAT – Yuval GOREN, *Petrography of the Naqada IIIa Canaanite pottery from the tomb U-j in Abydos*, in: E. C. M. van den Brink – T. E. Levy (edd.), *Egypt and the Levant*, s. 263, 265-267.

egyptizující keramiky, otisků pečeti, fajánsové amulety a architektonická technika přejatá z nilského údolí. Egyptizující předměty denní potřeby, běžně užívané na lokalitě, svědčí o usazenosti egyptského obyvatelstva v rámci místního osídlení. Dokladem určité formy státní kontroly jsou pečeti se jménem panovníka, které byly nejspíše umísťovány na pytle a nádoby. Byly zde nalezeny i malé egyptské cylindrické nádoby na kosmetiku, které mohou vypovídat o recipročním obchodě, resp. dovozu kosmetiky vyrobené v Egyptě z kanaánských olejů.⁷⁵ Mezi další lokality, kde byla jako v 'En Besoru doložena egyptská přítomnost, patří lokality Tell es-Sakan, Tell Erani, Tell Ma'ahaz, Afridar, Lod, Tell Malhata, Tell Abú al-Charaz nebo Arad.⁷⁶

Na lokalitě Nahal Tillah objevil Levy dokonce hrobku egyptského typu, jejíž forma a účel stále podněcují k diskusi. Jednalo-li se skutečně o hrobku v egyptském stylu, sloužila zřejmě místní elitě jako součást prezentace osobní moci a společenského postavení. Nálezy pečeti, královských serechů a egyptské i egyptizující keramiky na této lokalitě odkazují na existenci administrativy spojené s panovníkovým dvorem v Egyptě. Nedá se však mluvit o většinové přítomnosti Egyptanů, jelikož zde převládala místní kultura.⁷⁷

Sinajský poloostrov rovněž v Predynastické a Archaické době vykazoval vztahy s údolím Nilu, ačkoliv v tomto období patřil kulturně a mocensky spíše do oblasti jižní Palestiny.⁷⁸ Sýrie oproti tomu zůstávala, mimo hlavní proud zboží a spolupráce s Egyptem, což se změnilo až v době Staré říše.

Archeologické doklady naznačují dočasné oslabení kontaktů Egypta a Palestiny ke konci 1. dynastie, kdy se postupně vytrácely nálezy jmen egyptských panovníků na nádobách a dalších předmětech odkrytých v palestinských osídleních, stejně jako přítomnost importů v Egyptě. S vymizením dokladů přímého kontaktu s jižní částí Levanty došlo nejspíše k navázání vztahů s Byblem na severu, a jak ukazují postupem

⁷⁵ Ram GOPHNA, *Excavations at 'En Besor*, Jerusalem 1995; Eliot BRAUN, *Egypt's First Sojourn in Canaan*, in: E. C. M. van den Brink – T. E. Levy (edd.), *Egypt and the Levant*, s. 177-178; T. A. H. WILKINSON, *Early Dynastic Egypt*, s. 152-153; S. HENDRICKX – L. BAVAY, *The relative chronological position*, s. 73-75.

⁷⁶ E. C. M. van den Brink – T. E. Levy (edd.), *Egypt and the Levant*.

⁷⁷ E. BRAUN, *Egypt's First Sojourn*, s. 177.

⁷⁸ R. AMIRAN – Y. BEIT-ARIEH – J. GLASS, *The interrelationship between Arad and sites in Southern Sinai in the Early Bronze Age II*, IEJ 23, 1973, s. 193-197.

doby četnější nálezy, pozvolnému nabývání na jejich intenzitě v průběhu Staré říše. Nejstarší doklady jsou spojeny se jménem Chasechemveje, jakožto prvního zde doloženého egyptského panovníka. Na Palermské desce se v souvislosti s jeho jménem nachází zápis o vytvoření sochy z bronzu, což implikuje vztahy s oblastmi, kde byla měď dostupnější než v Egyptě - Sinají nebo jižní Palestinou. Další záznam zachytil stavbu lodí, na niž mohly být použity preferované libanonské cedry.⁷⁹

Ač se může zdát, že se z doby Staré říše dochovalo velké množství hmotných i písemných pramenů, jsou takové povahy, že nedávají jasné odpovědi na otázky, ale pouze naznačují možnosti a tudíž vyžadují notnou dávku interpretace. Díky tomu se stále objevují různé názory vysvětlující funkci určitých nálezů a smysl zapsaných obrátů či termínů. Neexistence písemných pramenů v Syropalestině omezuje badatelovy možnosti pouze na nahlédnutí vnímání situace vyjádřené Egyptany.⁸⁰

2.1. Archeologické prameny nalezené za hranicemi Egypta

Jeden z nejvýznamnějších objevů posledních let představuje staroříšská pevnost objevená na lokalitě Tell Ras Budran v rámci výzkumu rozsáhlé planiny El-Marcha. V blízkosti Rudého moře zde byla objevena pevnost kruhového tvaru, pod níž se nacházely zbytky ohnišť a několik střepů svědčících o užívání místa ještě před začátkem stavby. Základy pevnosti tvoří konstrukce z malých, hrubě opracovaných vápencových kvádrů, se 7 m širokou ohradní zdí a 4 m širokou baštou na západní straně. Úpravy v době druhé fáze osídlení představovaly zablokování východního i západního vstupu a následné vytvoření rampy u původního východního - zablokovaného - vchodu. Poslední vlna osídlení mohla následovat po méně než deseti letech a byla zakončena poničením pevnosti, aby nemohla být později použita proti Egyptanům místními beduíny. Celá jižní stěna byla rozebrána a stavba tudíž ztratila svůj účel. Po jejím posledním opuštění se dovnitř dostala slaná voda, která vytvořila tvrdou krustu zakryvší všechny pozůstatky lidské činnosti.⁸¹

Většina nálezů pochází z hlavní fáze osídlení, kterou je možno datovat do pozdní Staré říše. O dlouhodobějším užívání pevnosti svědčí poměrně vysoké

⁷⁹ D. B. REDFORD, *Egypt, Canaan*, s. 37; T. A. H. WILKINSON, *Royal annals*, s. 133-134.

⁸⁰ D. B. REDFORD, *Egypt, Canaan*, s. 30.

⁸¹ G. MUMFORD, *Tell Ras Budran*, s. 13-67.

procento keramiky vyrobené na místě. Jedná se především o zásobnice, ale i formy na chleba. Co se odehrávalo na dvoře kromě každodenních činností spojených s obživou, napovídají zbytky mědi a tyrkysu. Pevnost zřejmě byla napojena na nedaleká ložiska těchto surovin. Její základní funkci podle Mumforda představovala ochrana egyptských zájmů v oblasti osídlené nepřátelskými beduíny a současně poskytování zázemí pro expedice, které po moři pluly k dále na jih ležícím nalezištím tyrkysu a mědi. Skýtala tudíž přístřeší jejich účastníkům, stejně jako dílnu pro částečné zpracování vytěžených materiálů. Možná byl právě odtud řízen obchod a další potřebné kontakty s místním obyvatelstvem.⁸² Umístění stavby bylo vybráno strategicky na místě se zajištěnou dostatečnou blízkostí k moři a zároveň zásobováním vodou z nedalekého pramene. Posádka pravděpodobně netvořila více než 50 vojáků.⁸³

Kromě Tell Ras Budran bylo egyptské osídlení objeveno na lokalitách spjatých s důlní činností. Jednalo se o Wádí Maghára a Wádí Charig. I na jih od Serabit el-Chádimu bylo odkryto osídlení, které pravděpodobně nemuselo čelit nebezpečí ze strany místních obyvatel, jelikož zde nebyla doložena žádná beduínská osídlení.⁸⁴ Díky dochovaným nápisům a archeologickým nálezům je možné je datovat již do Staré říše.

Sinajský poloostrov byl tradičně považován za zdroj egyptské mědi, ačkoliv je na základě pramenů zřejmé, že Egyptřany do oblasti lákal především tyrkys. Jelikož ložiska na Sinaji by nestačila pokrýt spotřebu, byla nastolena otázka zdroje poměrně velkého množství mědi používané v Egyptě. Jelikož byly měděné objekty ukládány do predynastických a archaických hrobů, mohl již v této době existovat obchod s materiálem vytěženým na bohatých jihopalestinských nalezištích.⁸⁵ Obrovská a již

⁸² G. MUMFORD, *Tell Ras Budran*, s. 40-41.

⁸³ TAMTÉŽ, s. 51.

⁸⁴ Raphael GIVEON, *Inscriptions of Sahure and Sesostri I from Wadi Kharig (Sinai)*, BASOR 226, 1977, s. 61-63; Jaroslav ČERNÝ – Alan H. GARDINER – T. Eric PEET, *The inscriptions of Sinai*, I-II, London 1952-1955; El Sayed EL GAYAR – Beno ROTHENBERG, *Predynastic and Old Kingdom copper metallurgy in South Sinai*, in: Feisal A. Esmael (ed.), *Proceedings of The first international conference on Ancient Egyptian mining and metallurgy and conservation of metallic artifacts*, Cairo 1995, s. 147-158; G. MUMFORD, *Tell Ras Budran*, s. 58

⁸⁵ Jonathan GOLDEN, *The origins of the metals trade in the Eastern Mediterranean: Social organization of production in the early copper industries*, in: E. C. M. van den Brink – T. E. Levy (edd.), *Egypt and the Levant*, s. 225-238.

od dob chalkolitu využívaná naleziště mědi se nacházejí v oblasti Wádí Fejnán. Na příkladu jedné z místních lokalit, Chirbet Hamra Ifdan, byl skupinou archeologů ukázán přibližný rozsah místní produkce a její účel.⁸⁶ Nacházela se zde jedna z největších dílen pro zpracování měděného kovu v rané době bronzové, z níž zůstaly zachovány nejen tavící pece, formy a nářadí na zpracování, ale i ruda samotná, měděné ingoty a různé další předměty. Pravděpodobně se tak stalo díky zemětřesení, které na konci RDB III způsobilo zřícení zdí dílny a pohřbení jejího obsahu.⁸⁷ Těžba v oblasti Fejnánu probíhala sice již od chalkolitu, ale největšího rozmachu dosáhla až v RDB II a především RDB III, tedy době časově srovnatelné se Starou říší v Egyptě.⁸⁸ Další lokality v oblasti dokazují, že těžba a distribuce probíhala i v následující fázi, RDB IV - konce Staré říše a počátek 1. přechodné doby.⁸⁹ Na základě dochovaných situací je možné rekonstruovat postup při získávání a zpracování rudy, který ukazuje poměrně velký rozsah práce, která jistě nebyla vykonávána jen pro místní potřebu. Jelikož Egypt měl vlastní mědi nedostatek, stal se přirozeně jedním z potenciálních dovozců.⁹⁰

Teorii o rozsáhlém obchodu s mědí podpořil i výzkum Haimana, který interpretoval pozůstatky starověkých lokalit na Sinajském poloostrově - roztroušených nejen po severním okraji, kde se vine linie „Horových cest“, ale také ve vnitrozemí a na jihu poloostrova. Zabýval se především otázkou možnosti zajištění obživy jejich obyvatel v souvislosti s životním prostředím. Jak se ukázalo, většina lokalit postrádala zemědělské zázemí a stejně tak pastevectví se nemohlo na takových místech – především střední hyperaridní části - nikdy dařit. I přesto zde kvetla civilizace, a to i v době RDB IV, která je charakteristická dlouhotrvajícím neobvykle aridním počasím. Haiman došel k vysvětlení, že její existence spočívala ve zpracování mědi, jež sem byla dovážena z jižní Palestiny a na jednotlivých lokalitách

⁸⁶ T. E. LEVY – R. B. ADAMS – A. HAUPTMANN – M. PRANGE – S. SCHMITT-STRECKER – M. NAJJAR, *Early Bronze Age metalurgy*, s. 425-437.

⁸⁷ TAMTÉŽ, s. 429.

⁸⁸ TAMTÉŽ, s. 425.

⁸⁹ Russell B. ADAMS, *The Early Bronze Age III-IV transition in Southern Jordan: Evidence form Khirbet Hamra Ifdan*, in: G. Philip – D. Baird (edd.), *Ceramics and Change*, s. 398.

⁹⁰ T. E. LEVY – R. B. ADAMS – A. HAUPTMANN – M. PRANGE – S. SCHMITT-STRECKER – M. NAJJAR, *Early Bronze Age metalurgy*, s. 433.

zpracovávána, než se dostala do své cílové stanice - Egypta.⁹¹ Stejný účel měly i lokality v negevské oblasti, jež spojovaly jordánskou stranu Mrtvého moře a Sinaj.⁹² Především homogenní charakter keramiky ve výše zmíněném pásu ukazuje na jeden kulturní celek, který zřejmě vznikl pronikáním Palestinců směrem k Egyptu. Právě oni hráli zásadní roli při vzniku tohoto systému osídlení a tudíž i obchodu. Místní obyvatelstvo se podřídilo přistěhovalcům, kteří se i nadále věnovali svému řemeslu a obchodu a žilo s nimi pravděpodobně v pokojné symbióze.⁹³ Podle nálezů na jednotlivých lokalitách je zřejmé, že zemědělství a pastevectví zde již hrálo nepatrnou roli oproti zpracování mědi do ingotů, které byly předmětem obchodu. Některé z nich představovaly pouze překladiště. Příkladem může být velmi suchá oblast kolem 'En Zig, kde se nacházely jen malé struktury pro dočasné setrvávání.⁹⁴ Význam obchodu pro osídlení oblasti je zřejmý z opuštění lokalit v době, kdy Egypt ztratil centrální autoritu, která již nemohla zajišťovat obchodní spojení, a tak zeslábnutím dovozu došlo k ohrožení existence lidí napojených na dlouho fungující síť.⁹⁵ Důležitou roli v obchodu s mědí hrál snad dlouhou dobu Arad, který dosáhl vrcholu rozvoje v době RDB II, kdy v Palestině vzrůstající urbanizace vyvolávala větší poptávku po mědi. Jednalo se o městský stát, který se nacházel v podmínkách nevhodných pro osídlení velkým počtem lidí, i přesto ale prosperoval. Co se týče Egypta, hrál roli také jako prostředník v získávání tyrkysu ze Sinaje, především v RDB I. Ovšem na konci RDB II byl Arad z neznámých důvodů opuštěn.⁹⁶

Na severu Sinaje bylo Orenem prozkoumáno poměrně velké množství sezónních sídlišť, která tvořila jednotnou linii mezi východní Deltou a jižní Palestinou.⁹⁷ Mezi Kantarou a Gazou bylo objeveno více než 250 lokalit, z nichž bylo na základě keramiky označeno 22 jako úplně egyptských, 7 plně palestinských, 118

⁹¹ M. HAIMAN, *Early Bronze Age*, s. 1-3.

⁹² TAMTÉŽ, s. 12.

⁹³ M. HAIMAN, *Early Bronze Age*, s. 14.

⁹⁴ TAMTÉŽ, s. 17-18, 22.

⁹⁵ M. HAIMAN, *Early Bronze Age*, s. 25.

⁹⁶ Israel FINKELSTEIN, *Living on the fringe. The archaeology and history of the Negev, Sinai and neighbouring regions in the Bronze and Iron Ages (Monographs in Mediterranean archaeology 6)*, Sheffield 2001, s. 75-77, 81; I. BEIT-ARIEH, *Archaeology of Sinai*, s. 443-444; A. BEN-TOR, *The relations between Egypt*, s. 450; D. L. ESSE, *Subsistence*, s. 101; G. MUMFORD, *Tell Ras Budran*, s. 54.

⁹⁷ G. MUMFORD, *Tell Ras Budran*, s. 57-58.

převážně egyptských a 35 převážně Palestinských. Palestinský materiál tudíž nepředstavoval více než 25 %.⁹⁸ Co se týče časového rozvržení, fungovalo spojení hlavně v době chalkolitu, RDB I a počátku RDB II - do konce 1. dynastie. Již RDB II, ale především RDB III je charakteristická téměř žádnými nálezy, což snad může svědčit o přesunutí obchodu z pozemní cesty na moře. Doba chalkolitu a RDB IV se zdají být pouze prodloužením palestinského systému osídlení, ačkoliv egyptskou přítomnost připomínají nálezy médúmských misek z pozdní Staré říše.⁹⁹

Jediná oblast, kde byl egyptský zájem podporován pravidelnými aktivitami, byla ložiska tyrkysu ve Wádí Maghára. I přesto zde ale na rozdíl od předchozích dob, kdy směrem z Aradu na Sinaj proudili jak lidé, tak kulturní projevy, neovlivnili Egyptáne téměř vůbec místní obyvatelstvo.¹⁰⁰ Jejich přítomnost je doložena nápisy a reliéfy, které zde starověké expedice zanechaly. Většina z nich se nachází ve Wádí Maghára, kam vedla cesta za tyrkysem. Nejstarší nápis pochází z 1. dynastie, doby vlády Semercheta. Ze Staré říše byl dochován reliéf Džosera, dva nápisy Hora Sanachta a dva zanechané výpravami Snofrua. Jeden nápis připomíná Chufua, další dva Sahurea, dva zachycují expedici Niuserrea, poté je zmíněn Menkauhor a třikrát Džedkare. Ze 6. dynastie pocházejí nápisy připomínající Pepiho I. a Pepiho II. čtyři zprávy zde nechali účastníci výprav neidentifikovaných panovníků datované do Staré říše.¹⁰¹ Nápisy mají většinou podobný charakter. Je na nich zmíněna datace a jméno panovníka, od 5. dynastie vůdce expedice a dalších účastníků spolu s jejich tituly. Texty doprovázejí tradiční a v této oblasti zřejmě magickou roli plnící vyobrazení egyptského krále, který poráží nepřátele Egypta. Ti jsou na nápisu z doby Chufua popsáni jako *Iwntjw*. Stejný pojem byl používán i v Archaické době a podle Helcka mohl označovat obyvatele pouště na východ od Heliopole - oblasti, odkud vyrážely výpravy na Sinaj. V 5. dynastii se objevil nový termín pro sinajské nepřítel, a to

⁹⁸ D. VALBELLE, *Les neuf arcs*, s. 54.

⁹⁹ Yuval YEKUTIELI, *Settlement and subsistence patterns in North Sinai during the fifth to third millennia BCE*, in: E. C. M. van den Brink – T. E. Levy (edd.), *Egypt and the Levant*, s. 422-433; E. D. OREN, *The overland route*, s. 198-205; E. O. OREN – Y. YEKUTIELI, *North Sinai*, s. 6-22.

¹⁰⁰ I. BEIT-ARIEH, *Archaeology of Sinai*, s. 440-442; R. AMIRAN – Y. BEIT-ARIEH – J. GLASS, *The interrelationship between Arad and sites in Southern Sinai in the Early Bronze Age II*, IEJ 23, 1973, s. 193-197.

¹⁰¹ J. ČERNÝ – A. H. GARDINER – T. E. PEET, *The inscriptions of Sinai*, II, s. 52-65.

Mntw - podle Helcka nově příchozí obyvatelé.¹⁰² V nápise z doby Pepiho II. byl zaznamenán staroegyptský název lokality *mfk3t*.¹⁰³

Nejvýznamnějším obchodním partnerem a tudíž i cílem egyptských produktů byl Byblos. Nacházel se asi 42 km na sever od dnešního Bejrútu a rozlohou zabíral přibližně pět hektarů plochy, přičemž v RDB III došlo k ohrazení města obrannou zdí. Asi 40 km na východ se zvedal masiv Libanonských hor, jejichž kopce byly poseté cedry.¹⁰⁴ Valbelle se domnívá, že přístav byl založen na popud Egyptů již v době Chasechemweje.¹⁰⁵ Pro tak ranou dataci neexistují přímé prameny, jako pro dobu Staré říše, kdy sem pravděpodobně pravidelně přijížděly egyptské námořní lodě. V Byblu bylo nalezeno poměrně velké množství egyptských objektů, jež svědčí o úzkých kontaktech mezi oběma zeměmi. Předměty se nacházely zejména v chrámu bohyně Baalát Gebal - obdoby egyptské Hathory,¹⁰⁶ nazývané „paní Byblu“ - a nebo v paláci místního vládce. Překážkou v interpretaci představuje problematická stratigrafie a neodborné vykopávky, a tak často není jasné, pochází-li určitý objekt skutečně z kontextu své doby nebo jedná-li se o pozdější deposit.¹⁰⁷ Nálezy odkazující na kontakty s Egyptem jsou zde dvojího druhu. Jedná o inspiraci architektonickými formami a nádoby, jež sem byly z Egypta přivezeny. Mezi ty první se řadí několik pro Byblos neobvyklých prvků. Cihly, které byly použity na stavbu chrámu bohyně Baalát Gebal - přibližně v době 4. a 5. dynastie, připomínají svou velikostí cihly ze zádušního komplexu Necericheta v Sakkáře. Patří sem římsa s ureem, kterou je ale třeba datovat spíše do mladších období, dále basreliéf zachycující hlavu egyptského panovníka před bohyní s rohy a slunečním diskem na hlavě.¹⁰⁸ Mohlo se jednat o Hathor nebo Isis, ale datace objektu není jasná a názory na tento artefakt se tudíž různí. Jinou zvláštnost představuje pravděpodobně část překladu s basreliéfem, kde se nachází panovník klečící před sedící bohyní, jež nese

¹⁰² W. HELCK, *Beziehungen*, s. 13-14.

¹⁰³ N. C. STRUDWICK, *Texts*, s. 139.

¹⁰⁴ D. B. REDFORD, *Egypt, Canaan*, s. 37-38.

¹⁰⁵ D. VALBELLE, *Les neuf arcs*, s. 58.

¹⁰⁶ Hathor byla tradičně považována za paní cizích zemí. Její označení „paní tyrkysu“ bylo dochováno na Sinaji, kde pro ni byl v Serabit el-Chádím v době Střední říše vybudován chrám. Kromě této bohyně byl v souvislosti s cizími zeměmi často zmiňován Thowt nebo Sopdu. Srov. C. J. BLEEKER, *Hathor and Thoth. Two key figures of the Ancient Egyptian religion*, Leiden 1973.

¹⁰⁷ A. D. ESPINEL, *The role of the temple*, s. 104.

¹⁰⁸ P. MONTET, *Byblos et l'Égypte*, s. 35.

na hlavě rohy a sluneční disk. Nad postavami byly umístěny dvě kartuše, které jsou ale nečitelné a epitet „milovaný Hathorou, paní Byblu“. Zdá se, že se skutečně mohlo jednat o staroegyptskou práci, snad z doby některého Pepiho. Posledním objektem, který Montet datoval do Staré říše je kámen s hieroglyfickým nápisem, jenž byl znovupoužit ve střední době bronzové v Chrámu obelisků.¹⁰⁹

V chrámu samotném a v paláci byly nalezeny poměrně početné kamenné nádoby a jiné votivní předměty, jež nesly královská jména Hetepheres, Chufua, Meretites, Chafrea a Menkaurea, z doby 5. dynastie Neferirkarea, Niuserrea a Venise a ze 6. dynastie Tetiho, Pepiho I., Merenrea a Pepiho II. Většina z nádob ale nese žádná jména a další byly dochovány jen ve fragmentech. Pocházejí nejčastěji z kalcitu a dioritu.¹¹⁰ Vedle kamenných nádob patřily mezi zde nalezené egyptské votivní objekty i stolky *h3t* vyrobené z alabastru a kalcitu. Byly na nich vyryté královské tituly a věta *ir.n=f m mnw=f n* (jméno). Většina z nich nese jméno Pepiho I., v jednom případě bylo uvedeno jméno úředníka Sešemranefera.¹¹¹ Z doby Staré říše dále pocházel na nádoby a soška z červené žuly, jež byla identifikována jako Niuserreova. Zdá se ale, že se sem dostala až později spolu s dalšími egyptskými soškami, jež sem byly dovezeny v době Střední říše.¹¹²

Kromě nádob zde byla nalezeno i cylindrická pečeť, která podle Goedickeho pochází nejspíše z doby Venise. Pečeť nese titulaturu místního vládce, jehož jméno bylo zaznamenáno konsonanty I-b-l-l-m-k. Jelikož je předmět zdobený v egyptském stylu, mohl vzniknout buď přímo v Egyptě jako dar panovníkovi Byblu, nebo byl přímo na místě vyroben na jeho přání nějakým Egyptanem, snad účastníkem oficiálního poselstva. Jedná se tedy o vliv kulturní, ale pravděpodobně nikoliv politický. K nálezům se vyjádřilo mnoho dalších autorů, jejichž práce shrnul Martin a na základě takového srovnání se postavil za Goedickeho názor.¹¹³

¹⁰⁹ A. D. ESPINEL, *The role of the temple*, s. 106-108.

¹¹⁰ P. MONTET, *Byblos*, s. 62-74; R. T. SPARKS, *Egyptian stone vessels*, s. 53-55; A. D. ESPINEL, *The role of the temple*, s. 110; D. B. REDFORD, *Egypt, Canaan*, s. 41; W. WARD, *Egypt*, s. 22-24; D. VALBELLE, *Les neuf arcs*, s. 57-58.

¹¹¹ A. D. ESPINEL, *The role of the temple*, s. 108, 110.

¹¹² TAMTÉŽ, s. 113.

¹¹³ Hans GOEDICKE, *A cylinder seal of a ruler of Byblos of the third millenium*, MDAIK 19, 1963, s. 5-6; Geoffrey T. MARTIN, *A much-published Byblite cylinder seal*, in: Leonard H. Lesko (ed.), *Ancient Egyptian and Mediterranean studies*, Providence 1998, s. 173-182.

Přístavů pro obchod s Egyptem bylo nejspíše víc.¹¹⁴ Dosavadní výzkumy ukazují na možnost Aškalonu, Lodu a dalších lokalit.¹¹⁵ Přední význam Byblu mezi všemi ukazuje výraz *kbnt*, který byl obecně používán pro lodě používané na moři.¹¹⁶

Byblos představoval zdroj tvrdého dřeva, o jehož těžbě Egyptany svědčí nález sekery z lokality Nahr Ibrim poblíž Byblu. Pochází z doby 4. dynastie a nese na sobě titul *šs mdh* - písař tesařů - a jméno Sešemranefer.¹¹⁷

Egyptské kamenné nádoby se nenacházely jen v Byblu, ale také na jiných lokalitách, jako byla poměrně daleko na sever ve vnitrozemí ležící Ebla nebo Tell Afis. Vzhledem ke kontextu se zdá, že byly jako vzácnost uchovávány a znovu používány po dlouhou dobu. Například v Eble byly ve stejné vrstvě – z doby 2300/2280 př. n. l. - nalezeny nádoba se jménem Chafrea a Pepiho I. To znamená, že Chafreova byla v oběhu více než 200 let.¹¹⁸ Ebla na egyptský obchod nejspíš ale nijak výrazně napojena nebyla, jelikož po přerušení obchodu Egypta se Syropalestinou stále vzkvétala, na rozdíl od jiných měst – především při pobřeží a v jižní Palestině – která došla ke svému zániku.¹¹⁹ Podle Valbelle hrála Ebla důležitou roli pro zprostředkování dovozu lapisu lazuli z Afghánistánu do Egypta.¹²⁰

Nálezy v Ai ukazují, že vztahy s jižní Palestinou určitým způsobem pokračovaly. Na podlaze svatyně, která byla zničena na konci RDB III byly nalezeny importy jak z Mezopotámie, tak z Egypta. Podle Warda jsou srovnatelné s nádobami 3. dynastie.¹²¹ Z Egypta sem byly přivezeny různé druhy nádob, stojan, figurka zvířete, kostěné hřebeny a nůž se slonovinovou rukojetí. Předměty pocházejí z období od konce 2. dynastie, do 5. dynastie. Nejvíce z nich jsou formy typické pro 4. a 5.

¹¹⁴ D. VALBELLE, *Les neuf arcs*, s. 59.

¹¹⁵ V Aškalonu sice byla nalezena keramika z RDB I-III, ale žádné doklady přístavu z této doby, Tel Gerisa a Chirbet Kurdaneh mohli sloužit jako vnitrozemské přístavy. Pro další možnosti srov. Ezra MARCUS, *Early seafaring and maritime activity*, in: E. C. van den BRINK – T. E. LEVY (edd.), *Egypt and the Levant*, s. 409; Ram GOPHNA, *Elusive anchorage points*, in: E. C. van den BRINK – T. E. LEVY (edd.), *Egypt and the Levant*, s. 420; Yannai: www.asor.org/AM/fridayabs03.html, příspěvek č. 65.

¹¹⁶ I. SHAW, *Egyptian warfare*, s. 59.

¹¹⁷ A. D. ESPINEL, *The role of the temple*, s. 114; W. HELCK, *Beziehungen*, s. 21; W. WARD, *Egypt*, s. 25; D. VALBELLE, *Les neuf arcs*, s. 58.

¹¹⁸ A. D. ESPINEL, *The role of the temple*, s. 111; R. T. SPARKS, *Egyptian stone vessels*, s. 48.

¹¹⁹ D. L. ESSE, *Secondary state formation*, s. 93.

¹²⁰ D. VALBELLE, *Les neuf arcs*, s. 59.

¹²¹ W. WARD, *Egypt*, s. 16.

dynastii.¹²² Kromě nádob zde také bylo spekulováno o inspiraci egyptskou architekturou – Necerichetovým komplexem – při stavbě místního chrámu či paláce. Stejně tak je možné nalézt pro danou oblast netypické prvky ve stavbě paláce v Tell Yarmouth, další jihopalestinské lokalitě.¹²³

Hrobka v Taanechu datovaná kolem roku 2500 BC nese architektonické znaky podobné těm, jež byly užívány v době 3. dynastie.¹²⁴

Nález až ze severozápadní Anatólie, lokality Dorak ležící asi 200 km od středoziemního pobřeží, blízko Marmarského moře, kde byl objeven popsáný plátek zlata, který nesl jméno a tituly panovníka Sahurea, jenž snad kdysi mohl podle Warda pokrývat trůn.¹²⁵ Z Anatólie pochází též zlatý pečetní váleček, jenž nesl jméno úředníka z 5. dynastie.¹²⁶ V této době se zde nacházelo poměrně významné království, ale zdá se nepravděpodobné, že by sem byl předmět přivezen přímo Egyptany a spíše se tak jednalo o jeden z mála případů zprostředkovaného obchodu nejspíše skrze Syřany.¹²⁷

2.2. Syropalestinské importy

Co se týče hmotných pramenů, budí stále největší pozornost nádoby nalézané v egyptských hrobkách různých dob a tradičně označované jako syropalestinské importy. Nejedná se jen o Starou říši, protože mnoho takových nádob bylo nalezeno již v predynastických hrobkách, například v Abydu.¹²⁸ 4. dynastie snad navázala na tradici 1. dynastie, v níž probíhala mezi Egyptem a Palestinou intenzivní výměna. Všechny nádoby přesto stále obestírá tajemství jejich skutečného původu, jelikož na první pohled se díky vnějším znakům zdají být neegyptské, ale při zkoumání složení a zdroje materiálu použitého na jejich výrobu, byla v několika případech vyslovena

¹²² J. B. HENNESSY, *The foreign relations*, s. 69-71.

¹²³ A. D. ESPINEL, *The role of the temple*, s. 115.

¹²⁴ W. WARD, *Egypt*, s. 20.

¹²⁵ W. WARD, *Egypt*, s. 35; W. HELCK, *Beziehungen*, s. 38; D. VALBELLE, *Les neuf arcs*, s. 58; B. C. TRIGGER – B. J. KEMP – D. O'CONNOR – A. B. LLOYD, *Starověký Egypt*, s. 134.

¹²⁶ B. C. TRIGGER – B. J. KEMP – D. O'CONNOR – A. B. LLOYD, *Starověký Egypt*, s. 134.

¹²⁷ I Ward byl je vědom, že obyvatelé Byblu museli být zprostředkovateli takového obchodu. W. WARD, *Egypt*, s. 37.

¹²⁸ W. HELCK, *Beziehungen*, s. 31-35. U. Hartung v publikaci: G. DREYER, *Umm el-Qaab*, s. 92-107.

domněnka, že pocházejí z Egypta a představují jen napodobeniny.¹²⁹ Bohužel toto téma zůstává nadále otevřeno. I přes četné laboratorní testy nedospěli badatelé ke shodnému závěru. Charakteristickým znakem nádob jsou dvě ucha a bachratý tvar obvykle s rovným dnem. Někdy nádoby nesly hrncířské značky, jindy byly zdobené pouze „hřebenovým motivem“ (poměrně pravidelnými hustými rýhy kolem celé nádoby různým směrem a různého stylu připomínajícími povrch zvrásněný česáním hustým hřebenem) podle kterého jsou nazývány jako *combed ware*. Jedná se však pouze o jeden druh. Kromě takových nádob se poměrně často objevovaly červené leštěné džbány a zboží se světlým povrchem.¹³⁰ Džbány byly po celém Egyptě oblíbené hlavně v době 1. dynastie, ale i ve Staré říši se jich několik objevilo v Gíze, jedna v Dahšúru a jedna v Sakkáře.¹³¹ Nádob se světlým povrchem bylo nalezeno jen poskrovnu v nekompletním stavu a mimo kontext Staré říše.¹³²

Celkově bylo ve staroříšském kontextu odkryto přibližně 80 nádob, které svou formou připomínají syropalestinské zboží.¹³³ Největší díl nálezů pochází z hrobek 4. dynastie v Gíze, z výzkumů Reisnerovy americké a Junkerovy rakouské expedice.¹³⁴ Z vykopávek v Nazlet Batrán pochází jiná amfora se dvěma uchy.¹³⁵ Ještě zapečetěná nádoba byla nalezená v hrobce číslo 3209 patřící do 4. dynastie v Matmáru.¹³⁶ Soubor devíti amfor pochází z počátku 6. dynastie, z rodinné hrobky Kara z Abúsíru.¹³⁷ Ze stejné lokality pocházejí dvě bohužel pouze ve zlomcích dochované nádoby syropalestinské formy objevené v hrobce Kaopera, z počátku 5. dynastie.¹³⁸ V době Niuserrea až Džedkarea má původ amfora z hrobky Kaemheseta.¹³⁹ Ze Sakkáry,

¹²⁹ Jako napodobeniny se jeví nálezy v hrobce Kara juniora v Abúsíru. Materiál amfory a džbánu z hrobek Kaemheseta a Kaipunesuta v Sakkáře byl označen jako egyptská hlína. Srov. M. BARTA, *Osudy*, s. 34; A. McFARLANE, *Mastabas at Saqqara*, s. 45, 60, Pl. 17, 24, 51, 56.

¹³⁰ D. L. ESSE, *Subsistence*, s. 104.

¹³¹ Srov. tabulku s přehledem nádob.

¹³² D. L. ESSE, *Subsistence*, s. 107

¹³³ Sowada uvádí minimální počet 71, ale některé objevené nádoby v její práci chybí. K. N. SOWADA, *Egypt in the Eastern Mediterranean*, kapitola 6.7.

¹³⁴ Srov. tabulku s přehledem nádob.

¹³⁵ K. KROMER, *Nazlet Batrán*, Tafel 23, Fig. 1, s. 41.

¹³⁶ G BRUNTON, *Matmár*, Pl. XXXVII.

¹³⁷ Publikace je v tisku. Základní informace: Miroslav BARTA, *Osudy staré 4500 let*, Brandýs nad Labem 2002, s. 34; Miroslav BARTA, *The Sixth Dynasty tombs in Abusir. Tomb complex of the vizier Qar and his family*, in: Miroslav Barta (ed.), *The Old Kingdom art and archaeology. Proceedings of the conference held in Prague, May 31 – June 4, 2004*, Prague 2006, s. 60-61.

¹³⁸ M. BARTA – V. ČERNÝ – E. STROUHAL, *Abusir V*, s. 185, Pl. LXXXVIIIb.

¹³⁹ A. McFARLANE, *Mastabas at Saqqara*, s. 45, 60, Pl. 17, 24, 51, 56.

z hrobky Wašptaha pochází příklad nádoby z kontextu 6. dynastie, vlády Pepiho II. V hrobce byla nalezena neegyptsky vypadající nádoba s dlouhou mřížkovitou značkou na těle.¹⁴⁰ Nepublikované prozatím zůstávají nálezy importů z hrobky Meretnebefa a Kara ze Sakkáry.

O čem tyto importy vypovídají? Jedná-li se o skutečné produkty Syropalestiny, představují výsledek obchodu s Egyptem, který potřeboval něco, co se v údolí nenacházelo. Jde-li ale o napodobeniny, mohou mít význam určité prestiže zboží, které nebylo domácím nebo prostou souvislost s obsahem a tudíž napodobování obalu. Pro rozlišení původu a s ním souvisejícího významu je nutné prověřit každou – nebo přinejmenším celý soubor - existuje-li - zvlášť. Nejstarší metodou, kterou byly nádoby rozřazovány, představovalo jednoduché porovnávání s protějšky nalezenými na syropalestinských lokalitách. Hennesy na základě takového srovnání došel k výsledku, že červené leštěné džbánky se nápadně podobají těm z Jericha, Byblu, Ai, Beit Sahur, Lachiše, Tell el-Farak, Megidda a Tell el-Judeida a zboží s hřebenovým dekorem z Gízy a Matmáru je podobné nálezům v Tell Gath a oblasti Megidda.¹⁴¹ Vesměs stejné lokality jmenoval ve své práci i Helck.¹⁴² Podle Esse má naproti tomu zboží s hřebenovým dekorem blízkou paralelu v Byblu.¹⁴³

S příchodem nových metod do archeologického zkoumání byly nádoby podrobeny chemickým rozborům, které porovnávaly druhy hlíny a příměsí použitých na jejich výrobu. Tímto zkoumáním se zabývá např. N. Porat nebo R. Greenberg především v souvislosti s Archaickou dobou.¹⁴⁴ Pro dobu RDB III provedli rozsáhlé rozборы Esse a Hopke.¹⁴⁵ Ovšem ani tyto výzkumy nedaly jasný výsledek. Významný poznatek přeci jen obohatil dějiny bádání vztahů s jižní Palestinou v době Staré říše. Čtyři zkoumané nádoby původem z Gízy se velmi podobaly vzorkům z Lahavu, Tel Bet Mirsim, Tel Erani, Tel el-Hesi a Lachiše. Doklady o existenci spojení mezi oběma zeměmi v době, kdy byl za jediného partnera považován Byblos, představují i

¹⁴⁰ G. JÉQUIER, *Tombeaux des particuliers contemporains*, fig. 25.

¹⁴¹ J. B. HENNESSY, *The foreign relations*, s. 71-72.

¹⁴² W. HELCK, *Beziehungen*, s. 35.

¹⁴³ D. L. ESSE, *Subsistence*, s. 112.

¹⁴⁴ Např. Raphael GREENBERG - Naomi PORAT, *A Third Millennium Levantine Pottery Production Center: Typology, Petrography, and Provenance of the Metallic Ware of Northern Israel and Adjacent Regions*, BASOR 301, 1996, s.5-24.

¹⁴⁵ D. ESSE – P. K. HOPKE, *Levantine Trade*, s. 327-339.

egyptiaka nalezená v jižní Palestině datovaná do 2. poloviny 5. až konce 6. dynastie.¹⁴⁶ Vzhledem k tomu, že se v práci bohužel vyskytly chyby a nebylo dosaženo dostačujících výsledků, provedla v rámci své disertační práce nový rozbor Sowada. Esse a Hopke vybrali pouze 21 nádob z Bostonského muzea, přičemž Sowada se ujala zbytku. Výsledkem byly tři skupiny. Do první patřilo pět vzorků z Gízy z doby rané 4. dynastie, které se blížily nálezům z Byblu. Druhá skupina představovala zboží s velkým podílem železa z rozsáhlejší oblasti severního Izraele. Tři vzorky z Gízy a nádoba z Matmáru se shodovaly s produkty z Bét Yerah. Do Egypta se ale mohly v rámci místního obchodu dostat z úplně jiného místa. Poslední skupinu představují pouze palestinské vzorky, se kterými se neshodovaly žádné egyptské.¹⁴⁷

Vzory nálezů z U-j mohou korespondovat s typy keramiky užívané v době RDB I v Palestině. V 1. dynastii oblíbené a hojněji dovážené džbány se ve větší míře začaly vyrábět až v pozdější fázi RDB I.¹⁴⁸ Pro RDB II bylo typické zboží s velkou příměsí kovu a tenkým stěpem, které se ze severu Palestiny rozšířilo do celé oblasti, ale stále si s sebou neslo jednotnou formu a typickou čokoládově hnědou barvu. Vedle něj se objevovalo ještě červeno-hnědé, jehož produkce pokračovala až do RDB III, ale bylo používáno pouze v severní Palestině, Sýrii a Libanonu. Doba RDB III přinesla mnohem větší míru lokálních druhů vyráběných z místní hlíny,¹⁴⁹ která by měla pomoci v určování původu egyptských importů. Tyto přechody ukazují na změny, které mezi jednotlivými obdobími proběhly. Jednak z hlediska exportu mohli znamenat změnu poptávky po zboží nebo změnu dopravy, z pohledu vývoje v oblasti určité politické a hospodářské zvraty.¹⁵⁰ Zboží s hřebenovým dekorem, které je známé téměř ze všech RDB III lokalit jižní Levanty a severo-levantského pobřeží,

¹⁴⁶ K. N. SOWADA, *Egypt in the Eastern Mediterranean*, kapitola 6.11. Další egyptiaka z RDB III byla nalezena na lokalitě Tell Yarmuth. Srov. G. MUMFORD, *Tell Ras Budran*, s. 54.

¹⁴⁷ K. N. SOWADA, *Egypt in the Eastern Mediterranean*, kapitola 6.12.

¹⁴⁸ Yuval YEKUTIELI, *Early Bronze Age I pottery in Southwestern Canaan*, in: G. Philip – D. Baird (edd.), *Ceramics and Change*, s. 129-152; Raphael GREENBERG, *Changes in ceramic production between EB II and EB III in Northern Israel, Based on the pottery of Tel Hazor and Tel Dan*, in: G. Philip – D. Baird (edd.), *Ceramics and Change*, s. 198.

¹⁴⁹ R. GREENBERG, *Changes in ceramic production*, s. 183-199; Pierre de MIROSCHEJJI, *An Early Bronze Age III pottery sequence for Southern Israel*, in: G. Philip – D. Baird (edd.), *Ceramics and Change*, s. 315-345; Timothy P. HARRISON, *The Early Bronze III ceramic horizon for Highland Central Jordan*, in: G. Philip – D. Baird (edd.), *Ceramics and Change*, s. 347-364.

¹⁵⁰ D. L. ESSE, *Subsistence*, s. 115.

bylo díky svému tvaru, lehkosti materiálu a jednoduchosti zapečetění vhodné pro transport. Vzhledem k úzkému hrdlu bylo nejspíš užíváno pro přechovávání tekutých látek. Hřebenový dekor mohl mít různý styl, některé nádoby byly z vnější strany navíc omazány bílou barvou. Nejčastěji se opakující červený typ se bohužel objevoval v celé oblasti Levanty. Džbánky s jedním uchem měly nejčastěji hlazený povrch a vzhledem k nevelké váze, poměrné pevnosti a funkčnímu tvaru se hodily pro dlouhou přepravu především tekutých látek. Mohly mít různý tvar, někdy bílý nebo krémový omaz na povrchu. V Levantě je ale podle Sowada podobné nádoby těžké najít.¹⁵¹

Původ nádob je částečně možné odvozovat i od hrnčířských značek, které se na některých z nich objevují. Jeden z motivů představuje „beraní hlava“, která snad může být spojena s Byblem, ovšem i jinými městy. Dalším častějším znakem je motiv šípů, který ale neukazuje konkrétněji než na Syropalestinu obecně. Někdy byl na rameni nádoby vytvořen jiný motiv nebo otisk pečeti.¹⁵² Neegyptské pečeti se výjimečně uchovaly i na zátkách, jako v případě amfory z hrobky Senedžemib-Intiho v Gíze.¹⁵³ Hrnčířskými značkami se zabýval M. Flender, který je označil především za způsob identifikace produktu uvnitř nádoby, nikoliv oblasti. Každá jistě mohla a nejspíše měla svůj teritoriální charakter – minimálně v severní Palestině jsou si ale pečeti velmi podobné, ale v první řadě měla nést znak určující obsah. Například velké amfory jsou obecně považovány za zásobnice olivového oleje. Ten ale mohl mít různou kvalitu, která měla podle Flendera být označena právě otiskem pečeti na nádobě k přechovávání takového produktu vyrobené.¹⁵⁴ Greenberg shrnul do té doby diskutované možnosti významu, jako výše zmíněné označení obsahu či vyjádření objemu nebo známka určité ochrany. Zabýval se i možnostmi pečeti jako značky určité hrnčířské dílny.¹⁵⁵ Jiný pohled přinesl A. H. Joffe, který v nich viděl v době RDB II-

¹⁵¹ K. N. SOWADA, *Egypt in the Eastern Mediterranean*, kapitola 6.3.

¹⁵² W. HELCK, *Beziehungen*, s. 35; K. N. SOWADA, *Egypt in the Eastern Mediterranean*, kapitola 6.8.

¹⁵³ W. HELCK, *Beziehungen*, s. 35.

¹⁵⁴ Matthias FLENDER, *Cylinder seal impressed vessels of the Early Bronze Age III in northern Palestine*, in: G. Philip – D. Baird (edd.), *Ceramics and Change*, s. 295-313.

¹⁵⁵ Raphael GREENBERG, *Early Bronze Age II-III Palestinian cylinder seal impressions and the north Canaanite metallic ware jar*, in: S. R. WOLFF (ed.), *Studies in the archaeology*, s. 189-197.

III souvislost s dálkovým obchodem, jelikož se nacházejí především na velkých amforách.¹⁵⁶

Kromě olivového oleje mohly nádoby sloužit na přepravu vína a pryskyřice jehličnatých stromů. Helck ke komoditám připojil ještě med. Na tabulkách a ve vyobrazení sedmi posvátných olejů se objevují i džbánky s jedním uchem, které obsahovaly oleje *ꜥš* a *sft*.¹⁵⁷ Často jsou zmiňovány Ipuverovy nářky nad tím, že už nejsou nadále do Egypta dováženy produkty ze Syropalestiny, např. pryskyřice na mumifikaci.¹⁵⁸ O významu obsahu a s ním spojenou prestiží v rámci možnosti opatřit si takové luxusní zboží vypovídá pravděpodobná recyklace nádob. Upozorňuje na ni jednak výzdobný program některých hrobek,¹⁵⁹ jednak např. nález v Matmáru, kde se jedná o poměrně chudý hrob nepřilíš významné osoby.¹⁶⁰ Nádoba se tak k vlastníkovi mohla dostat již jako druhotně užitá bez vzácného původního obsahu. Stejným způsobem bylo naloženo i s jednou z amfor nalezených v hrobce ze 6. dynastie. Dokladem opětovného použití je zátka vyrobená z nilského bahna nesoucí pečeť se jménem právě Pepiho II.¹⁶¹

Otázkou zůstává i důvod změny tvaru, jelikož pro Archaickou dobu typické džbánky byly v kontextu Staré říše nalezeny jen výjimečně, zatímco zboží s hřebenovým dekorem zaznamenalo velký rozmach. Jedna z interpretací připisuje změnu tvaru změně obchodní cesty z pozemní na námořní, i když je z výzkumů na severu Sinaje známo, že zde Egypťané v době Staré říše stále působili. Jiná uvažuje o změně obchodované komodity, další pak o nárůstu poptávky a jejím uspokojením jen ve formě velkých nákladů lodí a velkých amfor. Proč nebyly žádné cizí nádoby objeveny v kontextu 3. dynastie a většina pochází z dynastie 4.? Podle Sowada se jednalo o dobu konsolidace moci, která přinesla státu a jeho úředníkům více moci. Po konci 4. dynastie mělo dojít k rozšíření importů i na jiné části Egypta než byla Memfida, přičemž postupný úbytek nádob odrážel neschopnost panovníka vysílat

¹⁵⁶ Alexander H. JOFFE, *Early Bronze Age seal impressions from the Jezreel Valley and the problem of sealing in the Southern Levant*, in: S. R. WOLFF (ed.), *Studies in the archaeology*, s. 355-375.

¹⁵⁷ K. N. SOWADA, *Egypt in the Eastern Mediterranean*, kapitola 6.5.

¹⁵⁸ Miriam LICHTHEIM, *Ancient Egyptian literature, I*, Berkeley – Los Angeles – London 1975, s. 149-163.

¹⁵⁹ Srov. pozn. 164-165.

¹⁶⁰ K. N. SOWADA, *Egypt in the Eastern Mediterranean*, kapitola 6.7.

¹⁶¹ TAMTÉŽ, kapitola 6.8.

výpravy za dalekým obchodem nebo s neschopností Syropalestiny produkovat Egyptem tradičně žádané komodity.¹⁶²

Jak již bylo zmíněno, byly importované nádoby v hrobkách přítomny nejen fyzicky, ale i v rámci obrazové výzdoby. Například v mastabě Ptahhotepa v Gíze je na jednom reliéfu zachycujícím tržiště uložena mezi ostatními nádobami na prodej i amfora syropalestinského tvaru.¹⁶³ Další z takových vyobrazení pochází z hrobky Šedua v Dešáše z doby vlády Tetiho,¹⁶⁴ kde ale nádoba není začleněna do výjevu tržiště, nýbrž do dílny na výrobu vína. Ve stejném kontextu se nachází nádoby na reliéfu v hrobce Nianchchnuma a Chnumhotepa v Sakkáře.¹⁶⁵ Podle nákresů Quibella se vyobrazení neegyptských nádob objevilo i v hrobce Hesyho v Sakkáře.¹⁶⁶ Zachyceny byly též na lodích přijíždějících z asijské výpravy v Sahureově zádušním chrámu.¹⁶⁷

Kromě neobvyklého džbanu byla v hrobce Hetepheres nalezena pečeť se třemi zvířaty, jejichž ocasy se vlní vzhůru nad jejich těla. Podle Warda se jedná o široce rozšířený asijský typ.¹⁶⁸

2.3. Písemné a obrazové prameny pocházející z Egypta

Na vysílání výprav na Sinaj odkazuje jako další pramen Palermská deska. Jedná se o záznam z posledního roku vlády Sahurea, kdy byla vyslána výprava do „země tyrkysu“ pro měď (?).¹⁶⁹ V tomto případě se mohlo jednat o Wádí Chárig, kde byl objeven nápis nesoucí jméno tohoto panovníka.¹⁷⁰ Podle dalších záznamů, které deska a její fragmenty dodnes uchovaly se zdá, že se o zahraniční dění intenzivně zajímal a poměrně často do něj zasahoval panovník Snofru. Jeho zájem spočíval jednak v Núbii a zemi lidí Cehenu, jednak v Asii a produktech Sinaje. Pro druhý cenzus doby vlády Snofrua byl na Káhirském fragmentu číslo 4 zachycen zbytek nápisu obsahující

¹⁶² TAMTÉŽ, kapitola 6.14.

¹⁶³ H. JUNKER, *Giza V*, Abb. 10.

¹⁶⁴ N. KANAWATI – A. McFARLANE, *Deshasha*, Pl. 53.

¹⁶⁵ A. M. MOUSSA – H. ALTENMÜLLER, *Das Grab des Nianchchnum*, Abb. 16.

¹⁶⁶ J. E. QUIBELL, *Excavations at Saqqara*, Pl. XXI.

¹⁶⁷ L. BORCHARDT, *Das Grabmal, II*, Blatt 3.

¹⁶⁸ W. WARD, *Egypt*, s. 23.

¹⁶⁹ T. A. H. WILKINSON, *Royal annals*, s. 168.

¹⁷⁰ R. GIVEON, *Inscriptions of Sahure*, s. 61-63.

výrazy stříbro a lapis lazuli. Pro pátý cenzus bylo významnou událostí postavení lodě ze dřeva *mrw* (druh jehličnatého stromu) a dalších šedesát královských lodí. Mohly být vytvořeny ze dřeva egyptského, ale stejně tak z libanonských cedrů nebo nubijských akácií. Pro stejný rok byla zachycena zpráva o přivezení čtyřiceti lodí plných dřeva 𐎎 (cedrového nebo borovicového).¹⁷¹ Spíše se ale vztahuje k zápisu z následujícího roku sčítání dobytka, kdy byla postavena jedna loď právě z 𐎎 dřeva a dvě lodě ze dřeva *mrw*.¹⁷² Lapis lazuli jako produkt dovážený z cizích zemí připomíná i záznam z doby Chufua, kde bylo dochováno pouze „... vyroben z lapisu lazuli“.¹⁷³ Tento materiál byl nejčastěji používán ve šperkařství nebo na výrobu pečeti. Jeho zdroje leží v oblasti Íránu a Mezopotámie nebo až ve vzdáleném Afghánistánu.¹⁷⁴ Helck se domnívá, že tento v Sumeru velmi oblíbený materiál mohl být do Egypta dovážen přes Byblos.¹⁷⁵

Především obrazový pramen představují reliéfy ze Sahureova zádušního chrámu, kde byl vyobrazen odjezd a návrat královského loďstva, které s největší pravděpodobností směřovalo do Sýrie. Na lodích, jež se vrací zpět, je možné zahlédnout poměrně početnou skupinu Asijců. Další reliéf z téže stavby zachycuje zajaté a svázané cizince, kteří jsou předváděni bohy. Jednotlivá etnika zastupují stylisticky tradičně vyobrazené Asijce, Núbijce, Libyjce a Puntány. Tradiční vyobrazení panovníka porážejícího zajatce se dochovalo jen částečně. Ve scéně je Sahure symbolicky spodobněn jako lev, který šlape po představitelích nepřátel Egypta.¹⁷⁶ Podobné výjevy byly zachyceny na vzestupné cestě Venise nebo v rámci zádušního komplexu Pepiho II.¹⁷⁷

Velmi důležitý typ pramenů představují autobiografické nápisy v nekrálovských hrobkách, jejichž majitelé se účastnili výprav za hranice Egypta a nechali o svých skutcích zprávy, jelikož je považovali za natolik významné, aby byly uchovány i pro

¹⁷¹ Ke dřevu 𐎎 srov. W. HELCK, *Beziehungen*, s. 29-30.

¹⁷² T. A. H. WILKINSON, *Royal annals*, s. 141-143; N. C. STRUDWICK, *Texts*, s. 66-67; W. WARD, *Egypt*, s. 22; D. VALBELLE, *Les neuf arcs*, s. .

¹⁷³ N. C. STRUDWICK, *Texts*, s. 68; T. A. H. WILKINSON, *Royal annals*, s. 237.

¹⁷⁴ W. WARD, *Egypt*, s. 57.

¹⁷⁵ W. HELCK, *Beziehungen*, s. 28.

¹⁷⁶ L. BORCHARDT, *Das Grabmal*, s. 19-21, 133-161, Blatt 5, 8, 11, 12; Björn LANDSTRÖM, *Ships of the pharaohs. 4000 years of Egyptian shipbuilding*, London 1970, s. 63.

¹⁷⁷ Audran LABROUSSE - Ahmed MOUSSA, *La chaussée du complexe funéraire du roi Ounas*, Caire 2002, Fig. 14-21; Gustave JÉQUIER, *Le monument funéraire de Pepi II, II*, Cairo 1938.

další generace. Velmi zajímavý je ve vztahu k Asii životopis Veniho, vezíra, jehož hrobka leží v Abydu.¹⁷⁸ Jedná se o jeden z mála textů, kde se objevilo poměrně velké množství toponym a topografie míst, kam se Veni vydal v době vlády Pepiho I. Jako první byla v jeho autobiografii vylíčena velká výprava proti ʿ3mw a hrw-šʿ, které se účastnili i cizí vojáci. Vydali se ze „severního ostrova“, „brány Imhotepa“ oblastí Hora, pána maat. Výprava, na níž byly zničeny nepřátelské pevnosti, poničeno jejich hospodářství a domy, pobiti lidé a jiní přivedeni jako otroci, byla nejspíše úspěšná. Vzhledem k Veniho dobře provedené práci jej panovník pověřil stejným úkolem ještě čtyřikrát, pokaždé, když hrw-šʿ začali vytvářet nepokoje. Lokalitu, kam expedice směřovala označil jako oblast nad „gazelím nosem“. Jeho armáda se tam dostala po na lodích a poté přes hory rozkládající se na sever od země hrw-šʿ. Helck tuto lokalitu viděl v Mons Cassius, podle Mumforda sedí tento popis velmi dobře na Wádí Gharandel na západě Sinaje. Ve zdejší oblasti byla skutečně objevena beduínská osídlení z konce RDB IV. Místo zvané Hammam Pharaon nese skalní útvar, který snad byl popsán Venim - gazelí nos. V neposlední řadě je výraz „sand-dwellers“ užíván v souvislosti s oblastí Rudého moře a Sinajského poloostrova. Expedice pravděpodobně byly nevyhnutelným důsledkem stěhování stále většího počtu beduínů do oblasti Sinajského poloostrova a rozpadu měst v jižní Palestině. Egypťané tedy byli nuceni chránit své obchodní zájmy.¹⁷⁹ Z pohřebiště Kubbit el-Hawa u Asuánu, kde byly pohřbíváni místní nomarchové, pochází životopisy dvou mužů, kteří se z králova pověření vydali za severovýchodní hranici Egypta. Pepinacht nechal ve své hrobce kromě trestné výpravy do Núbie zaznamenat i další, která vedla do země ʿ3mw, aby odtud přivezl tělo Ananchtiho/Achtiho, který zde - pravděpodobně v oblasti u pobřeží Rudého moře - stavěl loď na cestu do Puntu. Při této činnosti byla jeho výprava napadena a pobita ʿ3mw a hrw-šʿ.¹⁸⁰ V hrobce Chuje byl dochován krátký text Chnumhotepa z pozdní 6. dynastie o tom, že se s dalšími dvěma hodnostáři

¹⁷⁸ K. SETHE, *Urkunden*, I, s. 98-110; N. C. STRUDWICK, *Texts*, s. 352-357.

¹⁷⁹ W. HELCK, *Beziehungen*, s. 18; G. MUMFORD, *Tell Ras Budran*, s. 20-21.

¹⁸⁰ K. SETHE, *Urkunden*, I, s. 134.

- Chujem a Cecim - vydal na expedice do Byblu a Puntu. Číslo označující počet výprav bylo bohužel zničeno.¹⁸¹

V hrobce Kaopera v jižním Abúsíru byla objevena četná toponyma, která se nejspíše vztahovala k Asii. Mezi jeho četnými tituly se nachází několik *sš mš^c nswt m ...* - zakončený různými toponymy. Jedná se o *Wnt*, *Srr*, *Tp3*, *Id3*, *Hty.w fk3.t* – Wádí Maghára a *h3s.wt imnt.t i3b.t*.¹⁸² *Wnt* je známý i z výše zmíněného životopisu Veniho, a jiných dokladů, jako například titulu Iikanedžese z doby 3. dynastie. Bohužel až na tyrkysové doly není jasné, kde se lokality nacházely. Podle Helcka se vzhledem k vojenským titulům majitele jedná o pevnosti.¹⁸³

Texty ve dvou hrobkách v Gíze objevené J. Leclantem odkryly dvě zajímavé osoby. Jednu z nich představuje Seneb, který nesl přídomek *Tp3.(j)*. Vypovídá o jeho původu, který ale nejspíše byl neegyptský a jednalo se o lokalitu ležící mimo Egypt. Při stejném výzkumu byly objeveny nepravé dveře nesoucí jméno *Wntt*, které patřilo muži, jenž byl označen jako pocházející z Byblu - *Kbn*.¹⁸⁴

V Dešáše, v hrobce Intiho - doba vlády Džedkarea, je v kapli zachován reliéf zachycující obléhání asijského města *Ndj3*.¹⁸⁵ Ze scény jsou dochovány čtyři registry, přičemž první zobrazuje nejspíše pochod egyptské armády k opevněnému městu, druhý a třetí boj mezi Egyptány a Asijci a poslední odvádění svázaných zajatců egyptskými vojáky. V pravé části výjevu se nachází opevněné město, jež je obléháno Egyptány a dobýváno pomocí dlouhého žebříku. Uvnitř města byly ve všech pěti registrech zachyceny i ženy a děti, některé se starají o raněné vojáky, jiné obráncům města pomáhají. V druhém registru odshora je umístěna jiná scéna, na níž je vyobrazen vládce města, jenž sedí na trůnu a jemuž vzdávají hold postavy stojící před ním, přičemž jedna z nich nese dlouhou úřednickou hůl a jedna z nich před vládcem klečí u jeho nohou.

¹⁸¹ D. VALBELLE, *Les neuf arcs*, s. 57 ; K. SETHE, *Urkunden*, I, s. 140-141; N. C. STRUDWICK, *Texts*, s. 340

¹⁸² Henry G. FISHER, *A scribe of the army in a Saqqara mastaba of the early fifth dynasty*, JNES 18, 1959, s. 257-265.

¹⁸³ W. HELCK, *Beziehungen*, s. 16-17.

¹⁸⁴ Jean LECLANT, *Fouilles et travaux en Égypte, 1952-1953*, *Orientalia* 23, 1954, s. 72-73.

¹⁸⁵ N. KANAVATI – A. McFARLANE, *Deshasha*, s. 24-25, Pl. 27; W. WARD, *Egypt*, s. 26.

Kromě Intiho hrobky se výjev podobného druhu nachází i v Sakkáře, v hrobce Kaemheseta z pozdní 5. dynastie,¹⁸⁶ kde je na rozdíl od Intiho zachyceno nikoliv opevněné město, ale spíše jen pevnost, jelikož ohrazení není zdobeno nikováním, jak tomu bývá u měst, ale bylo namalováno pouze rovnou linkou. Oproti Intiho výjevu byl uvnitř ohrazení přítomen i dobytek. K dobývání používají Egypťané motyk a seker a jako u předchozího reliéfu dlouhý obléhací žebřík a jakési páky.

2.4. Historické souvislosti

Výše předložené prameny vypovídají především o proměnách vztahů mezi Egyptem a Syropalestinou v průběhu poměrně dlouhých dějin existence Staré říše. Pro pochopení charakteru a vzájemného vlivu interakce je nutné vzít v potaz dějiny v Syropalestině. Vývoj v době RDB I ukazuje začátek urbanizace, jelikož některá sídliště - z počátku pouze Jericho a Tel Erani - začala stavět opevnění. Většina sídlišť byla zakládána na dobře zavlažovaných místech, kde se jejich obyvatelé mohli živit zemědělstvím, případně pastevectvím. Počet měst postupně poměrně rychle narůstal. Docházelo k pravidelné výměně zboží s Egyptem, který zde snad dokonce zakládal své obchodní „kolonie“. Kromě importů je na mnoha lokalitách nalézána i na místě vyráběná egyptizující keramika. Podle Esse obchod nejspíše probíhal pouze po souši podél pobřeží, ovšem nové nálezy na palestinských pobřežních lokalitách dávají možnost, že mohla být užívána i cesta po moři.¹⁸⁷ V případě keramiky, zůstávala země mozaikou různých místních zvyklostí. Obchod s Egyptem, jehož součástí bylo luxusní zboží ukazuje, že egyptský panovník měl v Syropalestině své protějšky. Poptávka po určitém zboží ze strany Egypťanů měla vliv na hospodářství v Palestině, které se mohlo zaměřit na žádané komodity. Na konci této vývojové fáze došlo ke zničení mnoha - především neopevněných - lokalit.¹⁸⁸

V RDB II dále pokračovala existence nyní již masivně opevněných měst a docházelo ke vzniku nových. Jejich obyvatelstvo se postupně stratifikovalo, přičemž

¹⁸⁶ A. McFARLANE, *Mastabas at Saqqara*, s. 33-34, Pl. 48.

¹⁸⁷ Srov. pozn. 115.

¹⁸⁸ Douglas L. ESSE, *Secondary state formation and collapse in Early Bronze Age Palestine*, in: P. de Miroshedji (ed.), *L'urbanisation de la Palestine*, s. 82-85, 91; Nimrod GETZOV – Yitzhak PAZ – Ram GOPHNA, *Shifting urban landscapes during the Early Bronze Age in the land of Israel*, Tel Aviv 2001, s. 22-24.

hustější osídlení zaplňovalo spíše pouštní oblasti ve vnitrozemí. Na konci RDB II ale opět došlo k zániku poměrně velkého množství lokalit.¹⁸⁹ Krize v tuto dobu sice nepostihla taková města jako Ai, obnovené Jericho nebo Lachiš a další, ale ani ta nepřežila závěr RDB III - doby opětovného znovuoživení a dalšího rozkvětu osídlení a hospodářství, kdy ve městech vzkvétaly chrámy a paláce elity. Výjimkou byla syrská města ve vnitrozemí jako daleko na severu situovaná Ebla, která nebyla vázána na obchod s Egyptem a prožívala dobu nejvyšší prosperity. S koncem Rané doby bronzové - závěr RDB IV - přišel zánik většiny palestinských měst. Společnost se postupně odklonila od městského způsobu života a přešla zpět na polokočovný.¹⁹⁰

Otázka pádu velkých měst na konci RDB III nebyla dosud vyřešena. Dever považuje za jeden z klíčových faktorů nárůst populace. Ten vedl k nedostatku potravy a tudíž k výraznější exploataci půdy, jež ale vyčerpáváním vynášela méně. Stejně tak postupně došlo k nárůstu cen a inflaci. To vše bylo provázeno poklesem a následným vymizením obchodu s Egyptem, který představoval další zdroj příjmů. Byrokracie nebyla podle Devera ještě dosti vyvinutá a zvětšovala se sociální nerovnost mezi obyvateli. Nestabilitu podpořily ještě klimatické změny a polokočovné skupiny, objevující se na okraji usedle osídlených oblastí.¹⁹¹ Esse viděl zásadní vnější faktory v klimatických změnách a přerušení obchodu s Egyptem v RDB IV - na konci Staré říše. Především s obchodem nejvíce svázaná města, která založila svou existenci na produkci žádaných komodit, utrpěla největší ztráty.¹⁹² Podíl klimatických změn podporují i další výzkumy, které svědčí o intenzivnějším vysychání na přelomu RDB III a RDB IV.¹⁹³

Miroschedji zjednodušeně rozdělil vývoj vztahů mezi oběma zeměmi na tři fáze: dobu kolonizace Palestiny Egyptem a založení základen (RDB I), vzájemné výměny zboží a odvádění tributu faraonovi (RDB II-III), vojenských operací Egypta a

¹⁸⁹ N. GETZOV – Y. PAZ – R. GOPHNA, *Shifting urban landscapes*, s. 25-29.

¹⁹⁰ William G. DEVER, *The collapse of the urban Early Bronze Age in Palestine*, in: Pierre de Miroschedji (ed.), *L'urbanisation de la Palestine à l'âge du Bronze ancien*, I, Oxford 1989, s. 225-246; N. GETZOV – Y. PAZ – R. GOPHNA, *Shifting urban landscapes*, s. 30-37; D. L. ESSE, *Secondary state formation*, s. 85-89, 91.

¹⁹¹ W. G. DEVER, *The collapse*, s. 236-237.

¹⁹² D. L. ESSE, *Secondary state formation*, s. 90, 93.

¹⁹³ Arlene M. ROSEN, *Environmental change at the end of Early Bronze Age Palestine*, in: P. de Miroschedji (ed.), *L'urbanisation de la Palestine*, II, s. 254.

získávání kořisti (RDB III).¹⁹⁴ Po době rozkvětu vzájemných vztahů a jakési egyptské „kolonii“ v Palestině v první polovině 1. dynastie, došlo k ochlazení vztahů. Posledním z panovníků, jejichž jména byla v Palestině ve větší míře dochována byl Džer. Poté egyptská přítomnost v palestinských městech mizela, přičemž na druhé straně, v Egyptě, došlo k velkému poklesu počtu importovaných nádob v hrobkách.¹⁹⁵ Tato změna odrážela situaci v Egyptě, kde proběhl významný dějinný předěl představovaný vládou Dena.¹⁹⁶ Zánik některých měst tudíž mohl souviset s poklesem egyptského vlivu a poptávky po určitém druhu zboží, jež bylo dováženo v tradičních džbancích a amforách nacházených v archaických pohřbech. Přítomnost Egyptanů zřejmě vnášela určitý řád a prosperitu místním městům i z hlediska organizace a vytváření systému v jejich vzniku a existenci. Po odchodu Egyptanů by v takovém případě došlo k tomu, že místní obyvatelstvo ztratilo významný zdroj obživy, ale současně i lidi schopné organizace jeho chodu. Obyvatelé zapojených lokalit je tudíž opustily hledající obživu jinde. Z tohoto hlediska se zdá pravděpodobné, že Egyptané v oblasti skutečně žili a přímo zasahovali do jejích záležitostí. Někteří badatelé, jako například Redford odmítají myšlenku kolonie s tím, že Egyptané neměli potřebu usazovat se v Palestině. Lokality, kde byly nalezeny egyptské předměty, podle něj představují pouze místní skladiště, která měla sloužit k zásobování egyptských expedic. Královská jména dokládala původ zboží z královských skladů v Egyptě. To pak mohlo být použito přímo na spotřebu nebo pro další obchodní činnost.¹⁹⁷ Jak ale v takovém případě interpretovat hojně nacházené egyptské objekty vyrobené z lokálních materiálů, tzv. egyptiaka? Vyráběli je Egyptané nebo místní obyvatelé? Proč by si je pro sebe tvořili Palestinci, když měli svoji vlastní produkci? Pokud by Egyptanům sloužily lokality jako Tell Erani, ‘En Besor, Arad a další jen jako zásobovací základny, vystačili by si s materiálem, který s sebou přivezli z Egypta. Stejným způsobem fungoval systém i v jiných oblastech egyptského zájmu, kde existovalo dočasné či po určitou dobu trvale užívané osídlení – Dachla, Buhén, nebo Mersa Gawasis. Lokality byly vždy pravidelně zásobovány

¹⁹⁴ Pierre de MIROSCHEDEJ, *The socio-political dynamics of Egyptian – Canaanite interaction in the Early Bronze Age*, in: E. C. M. van den Brink – T. E. Levy (edd.), *Egypt and the Levant*, s. 48.

¹⁹⁵ TAMTÉŽ, s. 39-57.

¹⁹⁶ Toby A. H. WILKINSON, *Early Dynastic Egypt*, London – New York 2001, s. 75-78.

¹⁹⁷ D. B. REDFORD, *Egypt and Western Asia*, s. 142.

přímo z údolí egyptskými produkty v egyptských „obalech“. Výjimku představuje pevnost Tell Ras Budran, kde byla vyráběna keramika na místě. Vyrábělo se zde pouze kuchyňské nádoby – např. formy na chleba, které nebylo potřeba převážet s sebou, jelikož i tak bylo nutné dovézt větší zásoby na delší pobyt posádky na místě.

Pro počátek Staré říše byl zásadní změnou přechod od vývoje v RDB II k RDB III. O předělu mezi RDB II a RDB III v Palestině svědčí i přechod od jednotného metallic ware k lokálním typům a zánik nejen velkých měst, ale i menších lokalit, jak ukázal výzkum Greenberga.¹⁹⁸ Doba RDB II představující konec 1. dynastie až konec 2. dynastie je obdobím určitého archeologického vakua, co se týče vztahů Egypta a Syropalestiny. Až do této doby fungovala cesta podél pobřeží, která měla podle Redforda spojovat Egypt s Aradem, velkou politickou silou v oblasti Negevu.¹⁹⁹ Egyptská keramika a objekty zde byly nalezeny ve všech vrstvách osídlení, až do zániku města v RDB II. Bohužel není jasné, jakou roli ve vzájemných vztazích hrály vnitropolitické problémy Egypta, kde došlo k oslabení země přispěním nestability za vlády Peribsena. Jméno jeho nástupce Chasechemweje je jako nejstarší dochováno v Byblu, což ukazuje na další mezník ve fungování obchodního spojení.²⁰⁰

Podle Ben-Tora došlo v RDB II k poklesu intenzity ve vztazích mezi Egyptem a Palestinou v souvislosti s opuštěním Aradu a palestinských osídlení na jihu Sinaje. Tím pádem postupně zanikla i cesta podél moře na severu poloostrova. Tradiční teorie o úplném přerušení kontaktů byla novými výzkumy popřena. Esse a Hopke došli při zkoumání syropalestinských nádob ke čtyřem egyptiakům z doby pozdní 5. až 6. dynastie.²⁰¹ Podle Ben-Tora to, co Egypt dříve získával v Palestině, začal od Staré říše nakupovat v Byblu. Výjimku tvořily jen lehké komodity nenáročné na transport, vonné oleje a pryskyřice.²⁰² Šel ale vývoj opravdu tímto směrem? Ben-Tor bohužel nevysvětluje, z jakého důvodu by v takovém případě byl Arad opuštěn a proč poklesla intenzita vzájemných vztahů s Egyptem. Toto město se nacházelo v oblasti nepříliš příznivé pro trvalé osídlení a bylo velmi úzce spjata se Sinají a zřejmě

¹⁹⁸ R. GREENBERG, *Changes in ceramic production*, s. 183-199.

¹⁹⁹ Ruth AMIRAN, *Early Arad. The Chalcolithic settlement and early bronze city*, Jerusalem 1978.

²⁰⁰ D. B. REDFORD, *Egypt, Canaan*, s. 33, 35-37.

²⁰¹ K. N. SOWADA, *Egypt in the Eastern Mediterranean*, kapitola 6.11.

²⁰² Amnon BEN-TOR, *New light on the relations between Egypt and Southern Palestine during the Early Bronze Age*, BASOR 281, 1991, s. 3-5; Amnon BEN-TOR (ed.), *The archaeology of ancient Israel*, New Haven – London 1991, s. 119.

významně napojeno na obchod s jihopalestinskou mědí. Podle Finkelsteina nebyl Arad palestinským městským státem zajišťujícím těžbu mědi na jihu, ale pouze obchodní a politické centrum populace na okraji osídlených oblastí. Mělo vzniknout z menšího sídliště v době RDB II, kdy narůstající urbanizace v Palestině žádala více mědi.²⁰³ Nevěnoval ale pozornost jeho vazbám na Egypt a tudíž dějinné spojitosti.

Redfordův předpoklad o vlivu problémů v Egyptě na konci 2. dynastie je možné aplikovat na systém obchodu s mědí pouze částečně, jelikož změna nastala již na počátku RDB II. Prozatím nejasné změny provedené v době vlády Dena a pozdější nestabilita panovnické moci v Egyptě pravděpodobně vedla k omezení poptávky po mědi a hrál-li Egypt roli významného spotřebitele, musel Arad a jeho prostřednictvím fungující obchod utrpět vážné ztráty. Oproti tomu ale doba RDB II v palestinských městech představovala nárůst urbanizace, který vedl k velké spotřebě mědi. A navíc těžba ve Fejnánu se zdá být kontinuální od RDB II k RDB III. Roli v zániku Aradu tedy hrál jiný faktor. Možností je, že narůstající městské státy byly schopné získávat cenný materiál samy a obejitím Aradu podlamovaly jeho moc. Jak tvrdí Finkelstein, mohla být sama těžba skutečně mimo dohled Aradu, a tak bylo jednoduché navázat nová spojení. O větším propojení palestinských lokalit v RDB III svědčí přechod od architektury a výroby keramiky lokálních typů k širšímu stylu a standardizovaným formám.²⁰⁴ Došlo-li k delšímu omezení obchodu, mohlo být fungování města narušeno natolik, že nebylo schopno další existence a jeho obyvatelé jej nakonec opustili. Důvod zániku dalších palestinských měst v RDB II ale není jasný a pravděpodobně nesouvisel s Egyptem, jak je v některých případech zmiňováno.²⁰⁵

Obchod s Egyptem po cestě na severu Sinaje byl znovu navázán minimálně v RDB IV a zůstal v rukou Palestinců. V mezidobí snad námořní doprava převzala hlavní roli i ve spojení s Palestinou. Proč se v průběhu RDB II a poté v RDB III vytratil obchod podél středomořského pobřeží? Existence užívání pozemní cesty i v této době je dokazována nálezy egyptiak v Palestině, ale i ta mohla vzniknout díky existenci přístavů a jejich využívání Egyptany. Změna způsobu dopravy je

²⁰³ I. FINKELSTEIN, *Living on the fringe*, s. 81-82.

²⁰⁴ Srov. např. Russell B. ADAMS, *External influences at Faynan during the Early Bronze Age: A re-analysis of building I at Barqa el-Hetiye, Jordan*, *Palestine Exploration Quarterly* 135, 2003, s. 18.

²⁰⁵ A. BEN-TOR (ed.), *The archaeology*, s. 120; TÝŽ, *The trade relations*, s. 20.

vysvětlována větší potřebou luxusního zboží pro elitu nově vytvořeného státu - Staré říše - a tudíž nutností velkých nákladů importů, jež mohly zajistit jen lodě. Existence lokalit vhodných pro přístavy ukazuje na možnost jejich využití v kontaktu s Egyptem, ovšem doposud chybí dostatečné archeologické doklady.²⁰⁶ O přesunutí obchodu na moře vypovídají i nádoby, jejichž velikost a tvar byly zřejmě přizpůsobeny lodní dopravě.²⁰⁷ Neznamená to ovšem, že by veškerý obchod byl přesunut do oblasti Sýrie a Libanonu. Tam je egyptská přítomnost doložena až od Chasechemweje, tudíž konce 2. dynastie. Motivací pro navázání vztahů s Byblem a významnější využívání cesty po moři mohl být právě pád Aradu a nárůst urbanizace jižní Palestiny v době RDB II. Po době vládní krize v Egyptě a pravděpodobném přerušení dodávek mědi z Palestiny, kdy se Egypt snažil opět napojit na obchod, zjistil, že jeho obchodní partner již není schopen pravidelně dodávat žádané zboží. Jelikož si palestinská města v této době zajišťovala dodávky mědi sama, mohl se Egypt obrátit přímo na ně a navázat cestu po moři, která mohla zajistit větší množství produktu jednodušší cestou.

K dispozici jsou pouze částečné nebo nepřímé doklady pro takovou interakci, a tak je doba Staré říše považována za období rozkvětu pravidelných kontaktů s Byblem, který snad částečně uspokojoval egyptské potřeby po syropalestinském zboží. Bez větších problémů fungovala zřejmě i těžba a dovoz surovin ze Sinaje. Ovšem situace se změnila v době 5. dynastie. Nálezy v Byblu dokazují, že i nadále fungoval obchod mezi oběma zeměmi, ale nikoliv kontinuálně. Mezi kamennými nádobami se spoře objevila některá z panovnických jmen 4. dynastie, výrazněji až Menkaure. Raná 5. dynastie ale téměř chybí, až na dvě nádoby se jmény Neferirkare a Niuserre. Její závěr zastupuje pouze ve větším množství dochované jméno Venisovo. Tetiho bylo nalezeno opět jen na jednom exempláři, stejně jako Merenreovo, oproti velkému množství nádob nesoucích jména Pepiho I. a II. O čem tato distribuce vypovídá? Protože v Byblu byly předměty nalezeny víceméně pohromadě, nejedná se zřejmě o archeologickou nedochovanost, ale spíše o určitých jevech svědčící skutečnost. Pro odpověď na otázku je nutné se podívat na situaci v Egyptě. Zde došlo

²⁰⁶ L. E. STAGER, *Port power*, s. 625-638.

²⁰⁷ E. MARCUS, *Early seafaring*, s. 410.

v době 5. dynastie v porovnání se 4. dynastií k poklesu počtu importů. Navíc se zdá, že většina těchto nádob syropalestinských forem byla vyrobena v Egyptě jako napodobeniny. Na rozdíl od 4. dynastie se objevují v hrobkách nižších hodnostářů, kde reprezentují jednu z tendencí poloviny 5. dynastie, což bylo napodobování prvků patřících výše postaveným úředníkům nižšími.²⁰⁸ Na výrobu napodobenin odkazují scény v hrobkách zachycující mezi egyptskými i syropalestinské nádoby, jako například v hrobce Nianchchnuma a Chnumhotepa pocházející právě z doby 5. dynastie. Je zvláštní, že by se syropalestinské nádoby volně prodávaly na trhu, jak je tomu u Ptahhotepa, jelikož byly-li přiváženy v rámci královského obchodu, rozdělával je sám panovník mezi jednotlivé konzumenty. Nejspíš se tak na tržišti jednalo o znovupoužitou nebo pouze vyprázdněnou nádobu, či o egyptskou napodobeninu. Pokud by šlo o originální plnou amforu, byla by dokladem pro soukromý dálkový obchod.

O změně vnějších vztahů Egypta k oblastem na severovýchodě svědčí další doklady z 5. dynastie. Kromě náznaků omezení počtu expedic putujících do Byblu, započalo opevňování východní Deltu za vlády Džedkarea²⁰⁹ a vzniku nového titulu doloženého poprvé v 5. dynastii - *imy-r3 W3t-Hr*.²¹⁰ Ve stejné době vykonával Kaaper funkci správce různých egyptských pevností (?). Tyto tituly pravděpodobně odpovídají skutečným potřebám státu a proto se jedná o tituly nikoliv honorifické, ale funkční.²¹¹ Autobiografické nápisy již od doby Veniho - počátku 6. dynastie - ukazují na časté vojenské výpravy organizované do oblastí na severovýchod od Egypta. Lokality, kam byly mířeny egyptské útoky jsou vždy hledány v jižní Palestině, jelikož se Sýrií byly v rámci obchodu udržovány dobré vztahy.²¹² Z jakého důvodu ale bylo potřeba vojensky zasahovat a bránit se? Obecně se soudí, že expedice byly důsledkem pronikání beduinů ze Sinaje. Proti nim pravděpodobně skutečně vedly výpravy Veniho nebo Pepinachta, ale obléhání pevností či měst z hrodek Intiho a Kaemheseta svědčí o vyvinutější a trvale usazené společnosti, což by mělo směřovat pohled

²⁰⁸ M. BÁRTA, *Osudy staré 4500 let*, s. 34; TÝŽ, *The Sixth Dynasty tombs*, s. 60-61; TÝŽ, *Architectural Innovations*, s. 105-130.

²⁰⁹ D. B. REDFORD, *Egypt and Western Asia*, s. 133.

²¹⁰ G. MUMFORD, *Tell Ras Budran*, s. 57.

²¹¹ Podobných titulů je dochováno více. Srov. např. G. MUMFORD, *Tell Ras Budran*, s. 52.

²¹² A. BEN-TOR (ed.), *The archaeology*, s. 124.

badatelů k městům jižní Palestiny. V jižní Palestině ale nebyl dosud nalezen žádný archeologický doklad o tom, že by místní města byla zničena nebo jejich obyvatelé v určitou dobu hromadně umírali násilnou smrtí.²¹³ Egyptský útok mohla vyprovokovat jednak vojenská aktivita Palestinců směřovaná proti obyvatelům nilského údolí nebo ohrožování egyptských zájmů přímo v Palestině. Možností jsou i výpravy pořádané v důsledku oslabování egyptského státu, které měly předem odvrátit možné nebezpečí.²¹⁴

Obchod, který byl veden pozemní cestou, představovaly jen dodávky mědi. Další produkty byly nejspíše dováženy po moři. Pro dobu 6. dynastie existuje opět velké množství nálezů jak v Byblu, tak v Egyptě. Podle Haimanových výzkumů byla produkce a zpracování fejnánské mědi v rukou Palestinců a fungovala během celé RDB IV. Působení Egyptů v rámci obchodu je možné dokázat nálezy médúmských misek z pozdní Staré říše podél Horových cest. Možnost, že by byl obchod narušen a egyptské hospodářství ochuzeno je tudíž málo pravděpodobná. Proč by ale Palestinci měli zájem na útocích směrem k Egyptu? Otázkou je, koho zasáhla krize této doby na Blízkém východě dříve, zda Egypt nebo Syropalestinu. Jakmile byla ochromena jedna ze stran, přenesly se problémy i na druhou, kterou už tak sužovaly zřejmě výrazné klimatické změny. To se ale odehrálo až na konci 6. dynastie, kdežto výpravy byly zaznamenány již na jejím počátku. Pronikání Egyptů za hranice je doloženo velkým množstvím pramenů z různých oblastí a zdá se, že existovaly dostatečné prostředky k udržování takového stavu a podpoře minimálně obchodních výprav. Trestné výpravy byly spíše podnikány jako reakce na změny za hranicemi údolí. Proto se jako pravděpodobnější jeví vysvětlení, že v případě Palestiny došlo nejdříve ke změnám tam a pozdějšímu přesunutí krize na Egypt.

Bohužel je v tomto procesu opomíjen význam egyptských produktů pro syropalestinské hospodářství. Aby Egypté získávaly produkty jako tvrdé dřevo jehličnatých stromů, jejich pryskyřici, olivový olej a víno, musely v rámci výměnného obchodu něčím zásobovat své protějšky. O jaké produkty se jednalo? Na základě nálezů kamenných nádob zřejmě šlo o luxusní produkty představované

²¹³ S. PARCAK, *Egypt's Old Kingdom 'Empire' (?)*, s. 49.

²¹⁴ Srov. Miroslav BARTA, *Evidence for a border in early contacts between Egypt and the Levant*, in: W. ZARTMAN, *Borderlands*. (v tisku)

v Egyptě oblíbenými vonnými oleji. To byly ale komodity, které pravděpodobně nesloužily k běžné směně. Podle Ben-Tora nebyla v Palestině po takových lákadlech, jako zlato a polodrahokamy, o kterých by se též dalo uvažovat, dost velká poptávka, jelikož míra urbanizace v Palestině nebyla na takové úrovni jako v Egyptě.²¹⁵ Spíše se naskýtá možnost materiálů, které se do dnešních dnů nedochovaly, jako bylo obilí, látky a další. Ward naznačil možnost zprostředkovávání obchodu s africkým zbožím, jako bylo koření, vzácná dřeva a další komodity.²¹⁶ Z tohoto hlediska je těžké stanovit, jaké množství bylo obchodem získáno, aby byla egyptská poptávka nasycena a africké zboží mohlo být předáváno ještě dalšímu odběrateli. Podle Warda vzájemný obchod vycházel z potřeby luxusního zboží a nikoliv primárních komodit, které by měly pro jednu ze zemí zásadní význam.²¹⁷ Jak ale potom vysvětlit velké dodávky mědi, které musely palestinským městům přinášet jiný produkt ve stejné hodnotě? Řešení nabízí obilí a jiné suroviny, kterých byl v Egyptě produkován dostatek nejen pro spotřebu, ale i vývoz. Obilí mohlo být poměrně významným produktem, který získal ještě větší cenu v době sucha. To zasáhlo oblast blízkého východu v době konce Staré říše.²¹⁸ Z tohoto důvodu mohl Egypt držet většinu pro sebe, aby uspokojil potřebu svých obyvatel. Hladová Palestina, kam se obilí a další komodity dostávaly až přes prostředníky, tak díky vlastnímu nedostatku a nemožnosti získat nutnou obživu obchodem, byla nucena hledat zdroj jinde. Vzhledem k tomu, že města nebyla dále schopna dodat svým obyvatelům základní životní potřeby, byla postupně opouštěna a lidé se vraceli k tradičnímu polonomádkému způsobu života, který jim spíše mohl zajistit přežití.

Nálezy egyptských votivních objektů v rámci chrámu bohyně Baalát Gebal také vypovídají o historických skutečnostech a zájmech Egyptů v oblasti. Jejich nárůst v době konce Staré říše mohl souviset s postupnou ztrátou postavení a větší snahou udržet si přízeň místní bohyně. Nemusí tudíž vypovídat o počtu expedic, které sem zavítaly. Nálezy v paláci zřejmě představují dary egyptského panovníka vládci Byblu. Od něj se mohly jako vzácné produkty – i samotné nádoby představovaly luxusní

²¹⁵ A. BEN-TOR, *The trade relations*, s. 11.

²¹⁶ W. WARD, *Egypt*, s. 54-55.

²¹⁷ TAMTÉŽ, s. 56.

²¹⁸ Ke krizovým faktorům zániku Staré říše srov. Renate MÜLLER-WOLLERMANN, *Krisenfaktoren im ägyptischen Staat des Ausgehenden Alten Reichs*, Tübingen 1986.

zboží - buď obchodem nebo ve formě darů dostat do vzdálenějších oblastí, kam už nesahal egyptský vliv a zájem.

3. Přítomnost Egyptů v Západní poušti

Západní poušť představuje rozsáhlou a z velké části stále ještě neprobádanou oblast. Jejím výzkumem se začal v první polovině 20. století zabývat Fakhry, který věnoval dokumentaci místních starověkých památek několik let a v podstatě poprvé upozornil svět egyptologie na potenciál přinejmenším pěti největších oáz.²¹⁹ V posledních letech se postupně stává lákadlem pro nové expedice, jelikož se stále více ukazuje, jaké možnosti tato, do dnešní doby poměrně opomíjená část Egypta, pro výzkum starověké civilizace skýtá. Dosud je zmapována pouze malá část archeologických lokalit, které osvětlují působení Egyptů v oblasti od doby pravěku až po středověk. Vzhledem k tomu je význam pouště a jejího osídlení pro starověké Egyptany stále zahalený nejasnostmi, které pomohou odkrýt pouze další výzkumy. Nejedná se jen o oázy s bohatými vrstvami osídlení a pohřebišti z různých období staroegyptské historie, ale i karavanní cesty s jednotlivými stanicemi, jež pomáhaly překonávat velké vzdálenosti v nehostinném prostředí a umožňovaly Egyptanům dosahovat cílů, které stále ještě nejsou dost jasné. Dosud je z doby Staré říše známé jen sídliště Ajn Asil, kde bylo objeveno celé rozsáhlé město s palácem guvernérů oázy a jejich pohřebišť na lokalitě Qila ed-Daba. Díky nálezům textových pramenů je možné alespoň částečně rekonstruovat chod této vzdálené provincie, která byla řízena centrální vládou a spravována pověřeným úředníkem. Do nedávné doby se zdálo, že Dachla je nejspíše jedinou oázou, která byla rozsáhle osídlena již v době Staré říše, ovšem nové průzkumy ukázaly možnosti i dalších z oáz. V Bahreji byly objeveny zbytky struktur a pohřby z doby Staré říše a v okolí Chargy jsou nalézány pozůstatky činnosti staroříšských expedic. Ani Faráfra nezůstává mimo rámec. Je pro ni dochován staroegyptský název již z doby Staré říše, což nemusí znamenat, že se zde nacházelo trvalé egyptské osídlení, ale dává podnět k dalšímu průzkumu.

Ač se oblast pouště může zdát příliš nehostinnou díky dnešnímu aridnímu podnebí, skýtala především v době pravěku domov původní egyptské populaci. Až po ústupu pravidelných dešťů na jih, bylo obyvatelstvo nuceno stáhnout se ke

²¹⁹ A. FAKHRY, *Bahria oasis*, I-II; TÝŽ, *Siwa Oasis*; TÝŽ, *Kharga and Dakhla*; TÝŽ, *Bahriyah and Faráfra*.

zbývajícími zdroji vody - do oáz a k Nilu.²²⁰ Vysychání Sahary pokračovalo postupně, a tak v době Staré říše ještě nebyla tolik suchou jako dnes. Zdrojů vody nashromážděné za vlhké roky bylo více, přičemž mohly poskytovat občerstvení cestovatelům, kteří se sem za určitým cílem vydali a museli oblast překonávat jen s pomocí oslů. Ti na rozdíl od dnešních velbloudů potřebují pravidelné dodávky vody. Zdá se, že od 6. tisíciletí př. n. l., kdy se posunulo pásmo dešťů na jih, přestaly být zdroje vody obnovovány a tudíž dochází jen k vyčerpávání na nepropustných vrstvách vytvořených rezervoárů. I přesto bylo v poušti - byla-li vyčerpána na povrch - vody vždy dost, a tak zde díky stabilně teplému počasí mohlo být úspěšně pěstováno ovoce a zelenina. Oázy Západní pouště jsou proslaveny především produkcí datlí a oliv. V době starověku představovaly hlavní produkty místních obyvatel košíkářské výrobky, rákos, kůže, sandály, fazole (?), hrozny a víno.²²¹ Poušť samotná byla pro Egyptany zdrojem nerostných surovin, především různých druhů kamene. Hlavní roli v tomto směru hrála mnohem bohatší Východní poušť, kde se nacházelo velké množství lomů na odlišné materiály užívané pro zádušní stavby a umělecké výtvořky. Nicméně i Západní poušť poskytovala vzácné a speciálními expedicemi vyhledávané suroviny, jako okr a kamenec.²²²

3.1. Dachla a její okolí

Největší množství nálezů bylo prozatím učiněno v Dachle - snad nazývané ve staroegyptských pramenech *wh3t*²²³ - a jejím okolí. Jedná se především o pozůstatky staroříšského města Ajn Asil a pohřebiště Qila ed-Daba. Na lokalitě Ajn Asil bylo odkryto osídlení, které prošlo několika fázemi vývoje. Není jasné, kam až do historie sahají jeho základy,²²⁴ ale největší aktivita zde probíhala od 6. dynastie do Prvního

²²⁰ Michael A. HOFFMAN, *Egypt before the pharaohs. The prehistoric foundations of Egyptian civilization*, Austin 1991, s. 77.

²²¹ L. L. GIDDY, *Egyptian oases*, s. 156.

²²² TAMTÉŽ.

²²³ Správci oázy nesli titul *hk3 wh3t*. M. VALLOGGIA, *Les oasis d'Égypte*, s. 25; Harry S. SMITH – Lisa L. GIDDY, *Nubia and Dakhla Oasis in the late third millennium B. C.: The present balance of textual and archaeological evidence*, in: Francis Gens – Florence Thill (edd.), *Melanges offerts a Jean Vercoutter*, Paris 1985, s. 329. Často je tento pojem považován za obecné označení oáz. L. L. GIDDY, *Egyptian oases*, s. 37.

²²⁴ M. Ziermann se domnívá, že základy byly položeny v době 4. dynastie. O. E. KAPER – M. WILLEMS – M. M. A. McDONALD, *Policing the desert*, s. 80. Kuhlmann zastává teorii, že zde v

přechodného období. Město se původně soustředilo jen v severní části lokality. S jeho rozšířením byl postaven rozlehlý palác guvernérů oázy a jejich kultovní kaple.²²⁵ Sídliště na severu bylo ohraničeno ochrannou zdí, která nesla zajímavé prvky, jež je možné vidět také na Sinaji v pevnosti Tell Ras Budran.²²⁶ Jedná se o kruhové věže, které v menší formě chránily jednak bránu do města a jednak v rozsáhlejší formě, o průměru 4 metrů na rozích opevnění, město samotné. Na konci vlády Pepiho II. zde došlo k rozsáhlému, snad úmyslně založenému požáru, který zničil palác a část města. Později došlo k jeho rekonstrukci a v První přechodné době i k přestavbě.²²⁷ Na pohřebišti Qila ed-Daba bylo odkryto šest velkých mastab a dalších do hlíny vytesaných okolních hrodek. Velké mastaby patřily správcům oázy, jejichž svatyně - *hwt-k3* - se nacházely ve městě. Jednalo se o Ima-Pepiho I., Ima-Pepiho II., Chentiku, Chentiku-Pepiho a Medunefera.²²⁸ V rámci přestavby města snad docházelo i k opětovnému používání materiálu z nedalekých mastab, jelikož v jednom z domů byl nalezen překlad původně pocházející z jedné z nich.²²⁹ Na rozdíl od Buhénu v Núbii se zde dochovalo velmi malé množství královských jmen na poměrně velkém množství hliněných pečeti.²³⁰

V poměrně blízkém okolí oázy Dachla se nachází mnoho stanovišť, která sloužila jejím obyvatelům²³¹ nejspíše jako předsunuté body pro vojenské hlídky - mezi petroglyfy se nacházejí vyobrazení vojáků, jež kontrolovaly vstupy do oázy. Lokality byly nejspíše plně závislé na Ajn Asilu, především co se týče zásobování. Jejich užívání v době Staré říše dokazují nejčastěji nálezy médúmských misek vyrobených z nilského bahna.²³² Jeden z typických příkladů představuje poměrně dobře dochovaná lokalita nazvaná Nebthetin kopec. Nachází se ve výšce asi 8 m nad

době 4. dynastie nebyly žádné trvalé stavby, ale spíše se jednalo o dočasné útočiště na cestách dále do pouště. K. P. KUHLMANN, *The „Oasis bypath“*, s. 137.

²²⁵ J. WILLEITNER, *Die ägyptischen Oasen*, Abb. 84.

²²⁶ G. MUMFORD, *Tell Ras Budran*, s. 41.

²²⁷ M. VALLOGGIA, *Les oasis d'Égypte*, s. 75-76; O. E. KAPER – H. WILLEMS – M. M. A. McDONALD, *Policing the desert*, s. 79-80.

²²⁸ J. WILLEITNER, *Die ägyptischen Oasen*, Abb. 74; H. S. SMITH – L. L. GIDDY, *Nubia and Dakhla Oasis*, s. 325.

²²⁹ H. S. SMITH – L. L. GIDDY, *Nubia and Dakhla Oasis*, s. 327.

²³⁰ TAMTÉŽ, s. 328.

²³¹ Kromě Egypťanů žili v oáze minimálně od konce 2. tisíciletí př. n. l. do konce Staré říše i lidé kultury Šejch Muftah. Na základě smíšených nálezů se zdá, že spolu obě kultury žily v symbióze. O. E. KAPER – M. WILLEMS – M. M. A. McDONALD, *Policing the desert*, s. 81.

²³² TAMTÉŽ, s. 81-94.

okolním terénem. Kdysi zde stávalo několik obydlí ve tvaru podkovy. Byly zde objeveny i petroglify většinou ale pocházející až z Řecko-římské doby. Médúmské misky z doby 4. a rané 5. dynastie ukazují na užívání již v době staroříšské.²³³ Mills zkušebně prozkoumal část jedné z dalších lokalit - Ajn el-Gezarín z doby Staré říše – dokladem je opět médúmské zboží.²³⁴ Nacházely se zde stopy po pálení, tedy industriální aktivitě, a tisíce fragmentů zvířecích kostí. Mezi nalezenými artefakty upoutaly archeology především velké množství forem na chleba z doby Staré říše a 22 otisků pečeti - některé byly nalezeny na chlebových formách, jiné byly přivěšeny k vakům nebo jiným drobným objektům. Některé nesly hieroglyfické značky, jiné jen geometrické vzory a další obrázky zvířat. Mohlo se jednat o znaky různých úředníků nebo jen symboly označující např. standardní množství chleba vyrobeného v označené formě či určitou kvalitu chleba. Nalezené struktury pravděpodobně ukazují na větší vesnici, jejíž obyvatelé se živilí farmářstvím. Lokalita nejspíše spadala pod správu guvernoraátu v Dachle - např. zde odkryté pečeti byly podobné těm, jež byly nalezeny v Ajn Asilu, ale současně měla především hospodářskou nezávislost. Sídliště původně chránila obranná zeď, ale postupně se s růstem počtu obyvatel začalo rozšiřovat i za ní.²³⁵ Výzkumný tým německých archeologů zkoumal dvě na jihozápad od Dachly ležící lokality, 99/38, kterou představují dva asi 7 metrů vysoké kopce a 99/39 tvořenou malým kopcem.²³⁶ Na první z lokalit se na severním z pahorků nacházely zdi z lámaného kamene a nádoby z Pozdní doby. Na druhém, jižním pahorku, byly v sedimentu a na terase nalezeny předměty ze Staré říše. Keramika vyrobená z místní hlíny pocházela převážně ze 6. dynastie. Na skále byla objevena graffita, jejichž datace spadala vesměs do Staré říše. Výsledek rozboru dřeva z jednoho ohniště jej zařadil přibližně do 4. dynastie. Na Starou říši odkazují i některé ze zvířecích kostí.²³⁷ Druhá lokalita jevila při výzkumu větší známky poničení, ale i přesto se zde podařilo nalézt staroříšské stopy, které představuje jednak keramika a jednak skalní obrazy. Zdá se, že stejně jako 99/38 byla lokalita 99/39

²³³ O. E. KAPER – M. WILLEMS – M. M. A. McDONALD, *Policing the desert*, s. 82-85.

²³⁴ A. J. MILLS, *Another Old Kingdom site*, s. 74-78.

²³⁵ TAMTÉŽ, s. 77.

²³⁶ H. RIEMER – F. FÖRSTER – S. HENDRICKX – S. NUSSBAUM – B. EICHHORN – N. PÖLLATH – P. SCHÖNFELD – G. WAGNER, *Zwei pharaonische Wüstenstationen*, s. 291-350.

²³⁷ TAMTÉŽ, s. 306, 328, 333-334.

dočasně užívána v době 4. dynastie a především pozdní Staré říše, přičemž mohla sloužit jako vojenská základna.²³⁸

3.2. Pouštní cesty a zastávky

O výpravách z Dachly dále do pouště svědčí jedna z tabulek dochovaných v archivu odkrytém v paláci guvernérů v Ajn Asilu, kde se píše o keramice, jež měla být připravena na cestu expedice *ḥkꜣ n dmj-jw*, ale hrnčič ještě nedorazil do neznámé lokality Rudžedet.²³⁹ Pro jakou komoditu mohly cesty do pouště vést ukázal nález v Gíze, kde archeologové objevili kožené váčky obsahující červené barvivo - oxidy železa, jež byly do údolí Nilu dovezeny z pouštní výpravy.²⁴⁰ Zdroj tohoto materiálu se pokusily najít G. Negro, V. de Michele a B. Piacenza právě v Západní poušti. Podle těchto badatelů se lomy na žluté a červené barvivo používané v zádušních stavbách nacházely na cestě od Abú Ballásu do kráteru El-Baz, kde objevili místo silně poškozené těžbou. Podle na místě nalezených stop se mělo jednat o práci několika desítek, možná stovek, mužů. Dodnes jsou zde viditelné vyšlapané přístupové cesty k jednotlivým místům, kde byl okr získáván, které vytvářejí vertikální zářezy do původní struktury skály. Tito badatelé v souvislosti s ložisky okru interpretují nejasné obrázky na lokalitě Džedefreovy vodní hory jako mapu lomů pískovcových okrů, kde jednotlivé segmenty představují pole pro jednotlivé pracovní skupiny. Jedním z argumentů je i skutečnost, že si obrázek uchoval zbytky červeného vybarvení.²⁴¹ Tento výsledek práce zpochybňuje Bergmann, který na místě, uvedeném podle italských badatelů jako lom, nenašel žádné stopy lidské činnosti - nástroje ani zbytky obydlí - a cesta, která měla podle autorů článku vést skrze lokalitu směrem do Kufry, neexistuje.²⁴² Současně tvrdí, že bylo zbytečné putovat pro barvivo do takové vzdálenosti od Abú Ballás - asi 65 km - a Džedefreovy vodní hory - asi 118

²³⁸ H. RIEMER – F. FÖRSTER – S. HENDRICKX – S. NUSSBAUM – B. EICHHORN – N. PÖLLATH – P. SCHÖNFELD – G. WAGNER, *Zwei pharaonische Wüstenstationen*, s. 338, 341, 344.

²³⁹ Laure PANTALACCI, *La documentation épistolaire du palais des gouverneurs a Balat – ‘Ayn Asil*, BIFAO 98, 1998, s. 306; Rudolf KUPER, *By donkey trail to Kufra? – How Mr Meri went west*, *Antiquity* 75, 2001, 801; M. VALLOGGIA, *Les oasis d’Égypte*, s. 100.

²⁴⁰ G. NEGRO – V. de MICHELE – B. PIACENZA, *The lost ochre quarries*, s. 121.

²⁴¹ TAMTÉŽ, s. 121-124.

²⁴² www.carlo-bergmann.de, Results of winter 2005/06 expedition, Results of winter 2006/07 expedition. Discovery of the lost quarries of kings Cheops and Djedefre.

km. Sám našel lokalitu, která měla být bližší a tudíž příhodnější, dodnes uchováující doklady lidské činnosti. Proti Bergmannovým argumentům se autoři výše zmíněné studie ohradili a publikovali nové fotografie a komentář, které mají dokazovat, že lokalita jimi rozpoznána jako ztracené lomy, skutečně tomuto účelu sloužila. Pro podpoření této myšlenky nechali barvivo podrobit testům, které dokázaly, že se jedná o velmi kvalitní zdroj červené barvy. Co se týče argumentu, že byla lokalita příliš daleko od Džedefreovy vodní hory, vysvětlení může spočívat pouze v nedostatečné probádanosti okolí lomů. Může se zde nacházet dosud neobjevené sídliště, které přítomnost staroříšských expedic dokáže.²⁴³

Bergmann vidí jako pravděpodobnější lokalitu, kam putovaly staroříšské expedice pro žluté a červené barvivo Mu'askara el Šemali, kde objevil zbytek polokruhové kamenné struktury přistavěné ke skalní stěně. Na samotné skále rozeznal zbytky nesrozumitelných rytin ve formě mřížek a v rámci kamenné struktury víko od Claytonova prstence a několik dalších střepů, dle jeho mínění vyrobených lidmi kultury Šejch Muftah a další pocházející ze Staré říše. Mezi další nálezy patří oboustranně retušovaná čepel. Nenachází se zde žádné pozůstatky nádob, což podle Bergmanna není překvapující, jelikož Džedefreova vodní hora byla vzdálena „pouze“ tři kilometry a stačilo tudíž několik málo nádob. V okolí se nacházejí oblázky červeného okru, které mohly být jednoduše sbírány. Rozsáhlejší těžba měla probíhat na jiné lokalitě, a to Mu'askar Tel el Safri, kde objevil skupinu šesti kamenných kruhů a dvě další na kopci. Mezi nálezy patří zbytek nádoby kultury Šejch Muftah a Claytonův prstenec. Polovina kopce, který je tvořen žlutým pískovcem byla dle Bergmanna odstraněna lidskou činností, čímž byla z jedné strany vytvořena velká stěna. Nedochovaly se na ní ale žádné známky těžby. Materiál má být natolik měkký, že nebylo potřeba kovových nástrojů na jeho získání.²⁴⁴

Bergmannem byla systematicky zkoumána významná karavanní cesta, kterou nazval Abú Balláská cesta. Byla používána více než 200 let²⁴⁵ a spojovala Egypt s Nubií a dalšími jižními a jihozápadními oblastmi, kde leží Gilf Kebír a Gebel

²⁴³ www.saharajournal.com/pages/press.html

²⁴⁴ www.carlo-bergmann.de, Results of winter 2006/07 expedition. Discovery of the lost quarries of kings Cheops and Djedefre.

²⁴⁵ Keramika na jednotlivých zastávkách časově sahá od Staré říše až do Ptolemaiovské doby. R. KUPER, *The Abú Ballás Trail*, s. 375.

Uwejnát. Prozatím se podle dosavadních výzkumů zdá, že základnu pro cesty dále do pouště hrála oáza Dachla. Pro získávání luxusního zboží z Afriky byla ale nejdůležitější přímá cesta z údolí na jih. Jednou z nejvýznamnějších lokalit, podle níž byla cesta pojmenována představuje Abú Ballás, který byl objeven asi 200 km na jihozápad od Dachly již v roce 1918 J. Ballem při jeho geologickém výzkumu.²⁴⁶ V době, kdy lokalitu dokumentoval Kemal ad-Din, se na ní nacházelo ještě přibližně 100 nádob - z větší části staroříšských, podobných keramice z Dachly - a dva skalní nápisy ze Staré říše. Dnes je stav lokality bohužel natolik narušen, že již není možné zachytit původní stav pro nezbytná archeologická data. Jedná se nejspíš o zastávku na karavanní cestě z Dachly do Kufry.²⁴⁷ Podle lokality je nazvána i výše zmíněná Cesta Abú Ballás, která je po dlouhých letech neužívání doslova znovu objevená Bergmannem. Její počátek představovala oáza Dachla, přičemž cíl zůstává zahalen tajemstvím. Směřuje k horám Gilf Kebíru a dále k Uwejnátu, ale to je jediné, co bylo prozatím odhaleno. Na její cestě se nachází poměrně velké množství lokalit, které byly užívány v různých obdobích egyptských dějin a mnoho z nich nese stopy z doby Staré říše. Zajímavostí, na niž upozornil Kuhlmann představuje relativní nedostatek nádob na jednotlivých zastávkách, kromě Abú Ballásu. Jedna z nádob dokonce stále ještě nesla část košíku, jenž nejspíše sloužil k jejímu přenášení. Jedná se o amforu z Nové říše typu, který byl používán na víno.²⁴⁸ Podobné nádoby mohly sloužit i na jídlo nebo krmivo pro zvířata. Některé z nádob nesly značky vyryté před či po vypálení, jako například obrázky oslů. Zvláštní je, že s velkým množstvím nádob musel Abú Ballás představovat výjimečnou lokalitu na cestě, ovšem v takovém případě je překvapující, že zde nebyly nalezeny žádné skalní nápisy, pouze obrázky, které ale nemusí mít se staroegyptskými výpravami nic společného.²⁴⁹

Bergmann se jako amatérský badatel od roku 1999 věnuje průzkumu cest, které vedou od oázy Dachla dále do pouště a dokumentuje jednotlivé stanice v jejich průběhu, které bohužel jako mnoho jiných egyptských památek postupně ničí stále dále pronikající a rozšířenější cestovní ruch. Orientuje se jednak díky zvláštním

²⁴⁶ John BALL, *Problems of the Libyan Desert*, The Geographical Journal 70, 1927, s. 21-38, 105-128, 209-224.

²⁴⁷ R. KUPER, *The Abú Ballás Trail*, s. 372.

²⁴⁸ K. P. KUHLMANN, *The „Oasis bypath“*, s. 150.

²⁴⁹ TAMTÉŽ, s. 149-153.

prvkům v krajině a jednak díky starým alamátám, které zde zanechaly dávné výpravy, aby označily cestu pro příští výpravy. V hledání odpovědí na jeho otázky mu často pomáhají zkušenosti získané během let života v poušti, ale i odborní badatelé, se kterými při své činnosti spolupracoval.

Objevy z každé sezóny pravidelně publikuje na internetových stránkách, kde jsou sepsány výsledky jednotlivých sezón od roku 1999 až do 2006/2007. Svou cestu ke zkoumání pouště a první výpravy popsal v knize *Der letzte Beduine*.²⁵⁰ Při nejstarších výzkumech narazil v poušti na tři lokality s uloženými nádobami na vodu podobné Abú Ballás, hieroglyfické nápisy a na pouštní vojenskou stanici na pahorku vzdáleném přibližně 15 km od Mut. Postupně začal objevovat jednotlivé zastávky na přibližně 440 km dlouhé Cestě Abú Ballás. K Džedefreově vodní hoře přišel při hledání oázy Zerzura, která byla zapsána v díle Sira G. Wilkinsona v roce 1835, ale poté ztracena. Díky tomuto nálezu byla přítomnost Egyptanů v Západní poušti posunuta z doby 6. dynastie, kdy vzkvétalo město Ajn Asil do 4. dynastie, z níž pocházejí nápisy na Džedefreově vodní hoře. Lokalita se nachází asi 100 km na jihovýchod od Balatu. Doklady o aktivitě v době Staré říše představují nápisy uvádějící jména Chufua a Džedefrea.²⁵¹ Pozůstatky lidské aktivity se dochovaly na východní straně, kde účastníci výprav odpočívali na místě v pozdějších dobách obehnaném poměrně vysokou zdí. Podélné nocležiště bylo celé ohraničeno 1,2 m vysokou suchou zdí a rozděleno další asi 1,8 m vysokou na dvě části.²⁵² Nejspíš zde byla ukládána zvířata, pro něž sloužila zeď jako ochrana. Kuhlmann odhadl počet účastníků výprav, které zastavili na přenocování u Džedefreovy vodní hory až na 400 lidí, přičemž s sebou vedli přibližně 18 oslů.²⁵³ Celá lokalita byla poseta rytinami a malbami z doby Predynastické až Staré říše. Jedná se o vyobrazení zvířat, ale také nápisy. Nejzajímavější prvek, který se na skále objevuje a který dal lokalitě název je symbol hory, v níž bylo vyryto jméno panovníka Džedefrea. Tento symbol je výjimečný, většinou se - zde i na jiných lokalitách - tato obrovská hora objevila vyplněná symboly vodních vln. Někdy byla hora vybarvená červenou barvou, ale to

²⁵⁰ C. BERGMANN, *Der letzte Beduine*.

²⁵¹ K. P. KUHLMANN, *Der „Wasserberg des Djedefre“*, s. 254-258.

²⁵² K. P. KUHLMANN, *The „Oasis bypath“*, s. 134.

²⁵³ TAMTÉŽ, s. 137.

nejspíše proto, že se jiné vhodné barvivo kolem nenacházelo a červená byla v poušti všudypřítomná. Stejnou barvou jsou malovány i postavy, mezi nimiž se nachází tradiční postava panovníka porážejícího nepřítele. Kuhlmann se domnívá, že symbol vodní hory pochází z doby 4. dynastie, kdežto Bergmann na základě jednoho nálezu, kde podle něj horu později překryla vyrytá figura žirafy, navrhl již dobu pozdního neolitu.²⁵⁴ Kromě vodní hory byly na lokalitě zanechány značky označující snad déšť a zvláštní žebříkovité či dlouhé šachovnicové a jiné obrazy.²⁵⁵ Dále je zde možné nalézt vyobrazení boha oáz Igaie,²⁵⁶ různá zvířata nebo namalovanou postavu panovníka v tradiční scéně porážky nepřítele.²⁵⁷ Pro chronologii je důležitý údaj, který za bohem následoval; zmiňuje 13. sčítání dobytka za vlády Chufua, což představuje nejvyšší dosud známé datum vlády tohoto panovníka. Památku na tuto expedici zde zanechali dva muži, dohlížitelé nad vojáky, *Jj-mrjj* a *Bbj*. Na skále zanechali i zprávu o účelu výpravy, kterým bylo získání prášku *mf3t* z pigmentu zvaného *sš* v pouštní oblasti zvané staroegyptsky *w h3st / smyt*. Nejedná se však o jedinou zmínku o výpravě těchto dvou mužů. *Bbj* totiž v době 12. sčítání dobytka absolvoval tutéž cestu za stejným účelem. I o ní nechal zprávu na stejném místě jako později s *Jj-mrjj*. S královskými pracemi byli spojeni stavitelé, kteří se podle záznamů často účastnili výprav.²⁵⁸ Kromě královských jmen a nápisů *Jj-mrjj* a *Bbj* se zde dochovala i četná jména dalších návštěvníků doplněná nanejvýš jejich tituly.²⁵⁹ Zajímavé je, že na lokalitě nebylo nalezeno příliš mnoho keramiky. Podle Kuhlmana z této skutečnosti může vyplývat buď používání jiných transportérů - například vaky na vodu ze zvířecí kůže, tzv. girby - nebo byly nádoby přepravovány dále i prázdné.²⁶⁰

²⁵⁴ www.carlo-bergmann.de, Results of winter 2005/06 expedition

²⁵⁵ K. P. KUHLMANN, *Der „Wasserberg des Djedefre“*, s. 267-269, 278-281.

²⁵⁶ Henry George FISCHER, *A God and a General of the Oasis on a Stela of the Late Middle Kingdom*, JNES 16, 1957, s. 223-235.

²⁵⁷ K. P. KUHLMANN, *Der „Wasserberg des Djedefre“*, s. 283-286.

²⁵⁸ TAMTÉŽ, s. 245-249; K. P. KUHLMANN, *The „Oasis bypath“*, s. 134-136; www.carlo-bergmann.de/Discoveries/discovery.htm; G. NEGRO – V. de MICHELE – B. PIACENZA, *The lost ochre quarries*, s. 124. Ke strukturálnímu složení expedic srov. E. EICHLER, *Untersuchungen zum Expeditionswesen*, s. 157-197.

²⁵⁹ K. P. KUHLMANN, *Der „Wasserberg des Djedefre“*, s. 259-267.

²⁶⁰ K. P. KUHLMANN, *The „Oasis bypath“*, s. 137.

Dalším z Bergmannových významných nálezů je Biar Jaqúb, lokalita, kterou označil jako Wilkinsonovu druhou Zerzuru. Podle Bergmanna je spojena s Džedefreovou vodní horou díky zvláštním rytinám. Jedná se o mřížky, jež mají v jeho interpretaci představovat pozdně neolitickou mapu polí oázy, která existovala na lokalitě Biar Jaqúb rozkládající se odtud asi 8,5 km na jihojihozápad. V oblasti přiléhající k Biar Jaqúb objevil Bergmann další symboly vodní hory. Neexistence velkých nádob na vodu na obou lokalitách - Biar Jaqúb a Džedefreova vodní hora – podle něj dokazuje, že studny byly v této oblasti dostupné ještě v době faraonského Egypta. Bergmann navrhuje plaje jako zásobárny vody nashromážděné v době dešťů.²⁶¹ Symbol vodní hory byl nalezen i na některých lokalitách plaje - podle Bergmanna ve starověku „oázy“ - Biar Jaqúb. Dalším z dokladů pro existenci oázy v této oblasti jsou podle Bergmanna cesty, které ji kdysi spojovaly s významnějšími trasami a na nich ležícími lokalitami.²⁶²

Postupně Bergmann objevil 200 km pouštní cesty, kterou nazval „obchvat oázami“, jelikož představovala alternativu pro cestu podél Nilu. Kromě zastávek s mnoha doklady - keramika, kamenné struktury - egyptské přítomnosti z různých dob zde objevil i jméno panovníka Kakarea z doby Prvního přechodného období, který je znám pouze z dokladů nalezených v Dolní Núbii. Kromě základní Cesty Abú Ballás našel značení dalších kratších cest vedoucí k menším lokalitám v poušti v určité době z určitých důvodů užívaných starými Egypťany.²⁶³ Expedice z roku 2003/2004 odhalila např. lokalitu Chasin-Nuqta, kde byla objevena postava nejspíše z faraonské doby vyrytá na pískovcové desce, již podle Bergmanna Mills označil jako pravděpodobně staroříšskou. Na tento kontext ji navazuje cesta, díky níž byla původně spojena s Džedefreovou vodní horou.

Cestování pouští není doloženo jen nápisy dochovanými na karavanních cestách. Jeden z pramenů představují již několikrát zmiňované autobiografie. Cestu pouští podnikl například Harchuf, jenž ale směřoval za jiným cílem než expedice

²⁶¹ Plaje představují pravěká jezera, která s vysycháním Sahary postupně zanikala. Na jejich okrajích jsou často nacházeny pozůstatky působení lidí, kteří zde žili ve vlhkých dobách. Nejznámější je Nabta Playa charakteristická bohatými archeologickými nálezy. Srov. Fred WENDORF – Romuald SCHILD, *Prehistory of the Eastern Sahara*, New York – London 1980.

²⁶² www.carlo-bergmann.de/Discoveries/discovery.htm, Results of winter 2004/05 expedition, Results of winter 2005/06 expedition, 2006/07 Discovery of the lost quarries of kings Cheops and Djedefre.

²⁶³ www.carlo-bergmann.de/Discoveries/discovery.htm, Results of winter 2003/04 expedition.

pátrající po přírodním bohatství této nehostinné krajiny. Na jedné ze svých cest do zemí na jih od Egypta se přepravoval po pouštní cestě, jejíž zastávkou byla i oáza Dachla. Důkaz toho, že osídlení oázy vzniklo pouze z důvodu expedic, podle Kuhlmana tkví v titulech - *ʿpr wj3* a *jmj jrtj*, jež nesly správci Dachly známí z doby 6. dynastie, a které odkazují na „expediční základnu“.²⁶⁴ Vzhledem k tomu, že Západní poušť nenabízela stejnou šířku druhů ceněných kamenů, omezila se po době průzkumu těžba nejspíše pouze na místní pigmenty. Oáza tak v pozdější době musela získat nový význam a tím nejspíše byly cesty obchodní, které vedly dále na jihozápad k Uwejnátu a do Núbie. Dachla tudíž představovala zastávku na vedlejší cestě do Núbie, která sledovala, ovšem kilometry daleko od břehu, tu, jenž vedla podél Nilu údolím. Tento obchvat měl spojit Deltu s 2. nilským kataraktem, kde se v blízkosti Buhénu nacházela egyptská základna na cizím území.²⁶⁵ Dokladem pro tuto domněnku je již výše zmíněný autobiografický nápis Harchufa v jeho hrobce v Kubbit el-Hawa. Druhou cestu podnikl Harchuf podél „slonovinové cesty“, jež pravděpodobně procházela oázou Dungul a až třetí cesta jej zavedla dále do pouště k oáze Dachla, poté na jih opět k oáze Dungul a odtud už po stejné trase jako předtím k Buhénu do země Jam. Severní část cesty měla vést přímo z Delty. V První přechodné době byla - na základě rozboru povídky Výmluvný venkovan - používána obchodní cesta mezi Skétidou - Wádí Natrún - a Faráfrou přes Bahreju. Na základě dalších dokladů - např. Kamoseho stéla - se zdá, že cesta byla známá a používána i nadále.²⁶⁶

Asi 30 km jihozápadně od Dachly se nachází nápis Meriho, kde se píše o „23. roce: správce paláce Meri je na cestě, aby vyhledal *wḥ3tjw*“. Tito lidé byli většinou považováni za obyvatele oázy Dachla a sloveso bylo překládáno jako „setkání s“, ovšem Kuhlmann změnil interpretaci a ve *wḥ3tjw* viděl skupinu lidí - nejspíše pastevců ženoucích svá stáda směrem k oázám - z jihozápadu.²⁶⁷ Datace nápisu je stále předmětem diskusí. Jednou možností je konec Staré říše a druhou 12. dynastie. Lokalita se nachází poměrně daleko od nejbližších zdrojů vody, kterými jsou Kufra a

²⁶⁴ K. P. KUHLMANN, *The „Oasis bypath“*, s. 138-139.

²⁶⁵ TAMTÉŽ, s. 139.

²⁶⁶ TAMTÉŽ, s. 142-147.

²⁶⁷ TAMTÉŽ, s. 156.

Gebel Uwejnát. Již tehdy bylo podnebí v této oblasti hyperaridní a oslové, kteří byli používáni na cesty, museli pít každý třetí den.²⁶⁸ Bergmann označil cestu, na níž se lokalita nachází jako Táriq Abú Ballás, která vede z Balatu přes Muhattah Jaqúb - depozit nádob - a Abú Ballás ke Gilf Kebíru. Dle jeho názoru je tento úředník Meri totožný s Merim, jehož jméno bylo objeveno Francouzi na východě Dachly. Druhý z textů vypovídá o vytvoření cisterny.²⁶⁹

3.3. Bahreja

Nejasnost počátku osídlení oázy Bahreja ve faraonském období²⁷⁰ začal osvětlovat výzkum IFAO, který na lokalitě Qaret el-Toub v roce 2006 objevil pohřebiště z několika období staroegyptských dějin. Vybavení nejstarších hrobky neslo stejné znaky jako nálezy v Ajn Asilu z doby pozdní Staré říše.²⁷¹ Definitivně otázku zodpověděl výzkum české expedice, která v roce 2007 objevila na lokalitě Gard el-Abjad pozůstatky osídlení a střepy nádob z doby Staré říše. Při prvním průzkumu byly odkryty zbytky budov ze sušených cihel a dvou ohnišť spolu se zbytky domácí keramiky, které snad patří do doby 6. dynastie.²⁷² I tato oáza nesla staroegyptský název, který zněl *Dsds*.²⁷³ Zmínka o Bahreji se nachází i v mastabě Chentiky v Qila ed-Daba, kde se odkazuje na její spojení s Dachlou.²⁷⁴

3.4. Charga

V oáze Charga probíhá výzkum, který může časem prokázat, že i počátky osídlení této oázy sahají ve faraonském období již do Staré říše, jelikož i tato oáza hrála jistě již tehdy určitou roli. Cesty, jež sem vedly z oblasti Théb, byly využívány

²⁶⁸ Günter BURKARD, *Inscription in the Dakhla region. Text, translation and comments*, Sahara 9, 1997, 152-155; R. KUPER, *By donkey trail*, s. 801; TÝŽ, *The Abú Ballás Trail*, s. 374.

²⁶⁹ www.carlo-bergmann.de, Results of winter 2003/04 expedition.

²⁷⁰ Oáza byla stejně jako mnoho jiných lokalit v Západní poušti osídlena v době pravěku, ale poté stopy osídlení zmizely.

²⁷¹ Původně byly zprávy dostupné na www.ifao.egnet.net/c?f=/doc/Rapports, ale IFAO změnilo obsah svých webových stránek a nyní je možné bohužel v omezenějším rozsahu informace dohledat na www.ifao.egnet.net/archeologie/bahariya/

²⁷² <http://weekly.ahram.org.eg/2007/857/hr1.htm>

²⁷³ C. A. HOPE, *Egypt and 'Libya'*, s. 409.

²⁷⁴ O. E. KAPER – M. WILLEMS – M. M. A. McDONALD, *Policing the desert*, s. 90.

od doby badárské kultury minimálně do Archaické doby.²⁷⁵ Prochází tudy Darb el-Arbain, která spojovala údolí a oázy s oblastmi dále na jihozápad, jako byl Uwejnát a Gilf Kebír. Jiná cesta, Darb Ajn Amur tvoří další z důležitých tepen pouště. Na její trase byly nalezeny různé stopy lidské přítomnosti i z doby Staré říše. Jedná se především o nápis zachycující titul písaře *sš hry w3d.t*. Význam titulu není jasný, ale nejspíše patří do 4. - 6. dynastie. Z doby Staré říše nejspíše pocházejí i některé z nápisů na Lokalitě D.²⁷⁶ O kontaktech svědčí nálezy keramiky původem z nilského údolí. Probíhající francouzské výzkumy na jih od oázy odkryly keramiku egyptského stylu z doby Staré říše, a tak další vykopávky snad brzy odhalí nové možnosti interpretace významu a využití oblasti obyvateli *Ḳmt*.²⁷⁷

3.5. Faráfra

Poslední z pásu oáz, které byly nejspíše osídleny - nebo alespoň využívány - Egyptany již v době Staré říše, představuje prozatím nejméně prozkoumaná Faráfra, která se nachází mezi Dachlou a Bahrejou. O Faráfre je pouze znám její název, který byl používán již v době Staré říše, což svědčí o znalosti Egyptanů tohoto místa. Oáza se jmenovala *T3-ih*, což ale podle Kuhlmana spíše než „země dobytka“ mělo význam „země pastvy“.²⁷⁸ Zajímavostí spjatou s touto oázou je nápis na dvou sochách Nechetsasua z Brooklinského muzea v New Yorku z 5. dynastie, kde je jejich majitel označen jako *jmj-r^c T3-ih*.²⁷⁹

3.6. Síwa

O oáze Síwa, nejbzdálenější ze všech velkých oáz Západní pouště neexistují známky osídlení Egyptany pro dobu Staré říše. Oáza leží pravděpodobně příliš

²⁷⁵ Salima IKRAM – Corinna ROSSI, *An Early Dynastic serekh from the Kharga oasis*, JEA 90, 2004, s. 211-215.

²⁷⁶ Corinna ROSSI – Salima IKRAM, *Petroglyphs and inscriptions along the Darb Ayn Amur, Kharga oasis*, ZÄS 129, 2002, s. 142,14-149.

²⁷⁷ Před změnou webových stránek IFAO byly informace dostupné na www.ifao.egnet.net/c?f=/doc/Rapports, v rámci nové podoby již Charga není zahrnuta; C. A. HOPE, *Egypt and 'Libya'*, s. 405.

²⁷⁸ Oázy byly sice dobře zavlažované, ale přeci jen poměrně chudé co se škály potravy týče. K. P. KUHLMANN, *The „Oasis bypath“*, s. 131.

²⁷⁹ Elmar EDEL, *Ein „Vorsteher der Faráfra-Oase“ im Alten Reich?*, ZÄS 81, 1956, s. 67; L. L. GIDDY, *Egyptian oases*, s. 47.

daleko v poušti, a tak byla díky své izolovanosti osídlena kmeny přicházejícími ze západu, spíše než napojena na nilské údolí. Až do nedávna, kdy zde byla vybudována asfaltová silnice, tvořila oáza samostatnou jednotku obývanou Berbery, kteří se vzdálenějším okolím udržovali minimální kontakty.

3.7. Pouštní sklo a Claytonovy prstence

O výpravách hluboko do Západní pouště by mohly svědčit nálezy pouštního skla, které se objevují na artefaktech již z Predynastické doby. Jedná se o zvláštní a vzácný materiál, jelikož jeho zdroj byl lokalizován až v oblasti Velkého písčného moře nedaleko libyjských hranic.²⁸⁰ De Michele ale tvrdí, že se neobjevuje v historických objektech, kromě Predynastické doby, kdy se jedná o místní užití.²⁸¹

Zajímavost jiného druhu spojenou se Západní pouští představují tzv. Claytonovy prstence. Jedná se o keramické nádoby zvláštního tvaru, které se nacházejí rozestry po celé Západní poušti a především na zastávkách karavanních cest. Většinou jsou si podobné – jedná se o nádobu kónického tvaru, která nemá dno a pokličku s otvorem uvnitř, ale převládají mezi nimi tři základní materiály, které byly užívány jak kulturou Šejch Muftah, tak Egypťany v Dachle. Na některých se dokonce nacházejí hieroglyfy jako hrnčířské značky. Byly nalézány na lokalitách spojených s kulturou Šejch Muftah, ale i v Dachle, a tak jejich původ a využití zahalovalo tajemství, které se teprve nedávno pokusil vysvětlit Bergmann. Podle jeho pozorování a pokusů se mohlo jednat o nádobu, která sloužila k pečení semen rostliny jménem kolokvinta. V poušti je poměrně běžně dostupná, jelikož naroste po přívalových deštích a poměrně dlouho vydrží připravená ke spotřebě. Plody rostliny mohly být po cestě expedicemi sbírány a jejich semena za užití Claytonových prstenců, kterých se na jednotlivých zastávkách nacházelo dostatečné množství, pečený či pražený jako zdroj obživy v nehostinné poušti. Dno neměla nádoba proto, že pod ní byl přímo

²⁸⁰ G. NEGRO – V. de MICHELE – B. PIACENZA, *The lost ochre quarries*, s. 125.

²⁸¹ Vincenzo de MICHELE, *The „Libyan Desert glass“ scarab in Tutankhamen's pectoral*, Sahara 10, 1998, s. 107.

ohněm rozpálený písek a bylo nutné je pouze zakrýt víkem, aby se semena nerozlétala kolem.²⁸²

3.8. „Libyjci“

S přítomností Egyptanů v Západní poušti a vztahy s místním obyvatelstvem souvisí etnikum Libyjců, s nimiž přicházeli Egyptané do kontaktu, jelikož o nich zanechali zprávy. Egyptologové jako „Libyjce“ označují obě skupiny, jež se vyskytují v textech jako označení pro obyvatele Západní pouště. Jedná se o *Tmhw* a *Thnw*. Jeden z nejstarších dokladů Cehenu představuje Libyjská paleta – někdy nazývaná Paleta měst. Dále jsou většinou zmiňováni v souvislosti s královskou ideologií, resp. porážkou cizinců.²⁸³ Z doby Staré říše pochází nápis na Palermské desce z doby Snofrua, kde je zmíněna výprava, jež panovníkovi přinesla 1 100 zajatců a 23 100 (23 000) kusů malého dobytka jako tribut.²⁸⁴ Ze Sahureova zádušního chrámu pochází vyobrazení Cehenu²⁸⁵ mezi zajatci z dalších zemí a též scéna porážení vládce tohoto „kmene“ a přinášení tributu. Tytéž výjevy se opakují i u Pepiho I., Niuserre a Pepiho II., s tím, že poslední dva nechali ve scéně zachytit vládce Cehenu spolu s vládcem Núbijců. Ve všech případech situaci přihlíží i nepřítelova rodina, jejíž členové mají vždy stejná jména.²⁸⁶ Hope viděl původ Cehenu ve východní Deltě, odkud byli vytlačeni již na počátku egyptského státu. Od doby bojů s nimi byli příslušníci tohoto etnika zařazováni do tradičních vyobrazení porážky nepřítele. Zdá se, že nesly podobné rozlišovací znaky, jako Egyptané v Archaické době. Kuhlmann si povšiml faktu, že název *Thnw* pochází etymologicky od slova *ṭhn*, které bylo používáno ve významu „třpytit se“ a tudíž jako substantivum pro třpytivé materiály

²⁸² Heiko RIEMER – Rudolph KUPER, „Clayton rings“: enigmatic ancient pottery in the Eastern Sahara, *Sahara* 12, 2000, s. 91-100; Heiko RIEMER, *News about the clayton rings: long distance desert travellers during Egypt's Predynastic*, Stan Hendrickx – René F. Friedman – Krzysztof M. Ciałowicz – Marek Chłodnicki (edd.), *Egypt at its origins. Studies in memory of Barbara Adams*, Leuven – Paris – Dudley 2004, s. 971-989; C. A. HOPE, *Egypt and 'Libya'*, s. 407; www.carlo-bergmann.de, Results of winter 2005/06 expedition.

²⁸³ C. A. HOPE, *Egypt and 'Libya'*, s. 399-401.

²⁸⁴ T. A. H. WILKINSON, *Royal annals*, s. 235; N. C. STRUDWICK, *Texts*, s. 67; C. A. HOPE, *Egypt and 'Libya'*, s. 401.

²⁸⁵ J. WILLEITNER – H. DOLLHOPF, *Libyen*, s. 19-20.

²⁸⁶ C. A. HOPE, *Egypt and 'Libya'*, s. 401-402.

jako byla fajáns nebo sklo. Vzhledem k tomu mohl tedy být národ žijící v oblasti, kde se vyskytovalo pouštní sklo nazýván jako národ „Blyštící země“.²⁸⁷

Pravděpodobně jiné etnikum, Cemehu je zmiňováno pouze v bibliografiích Veniho a Harchufa.²⁸⁸ Na rozdíl od Cehenu je těžší charakterizovat Cemehu, protože se nedochovala jejich vyobrazení. Pravděpodobně sídlilo toto etnikum na jih od Cehenu. Vzhledem k tomu, že byli v určité době v nepřátelském vztahu k Jamu, ležela snad jižní hranice jejich území v Horní Núbii.²⁸⁹ Jejich styk s Egyptany snad probíhal spíše v oblasti pouště. Na nebezpečí z jejich strany může odkazovat opevnění sídliště Ajn Asil a další předsunuté strážní lokality kolem oázy. Dalším etnikem, které žilo v Západní poušti představuje Šejch Muftah. Tito lidé však žili v symbióze s Egyptany. Keramika obou proto bývá často nalezena pohromadě. Jejich kultura se však po konci Staré říše vytratila.²⁹⁰

3.9. Význam Západní pouště

Jaký význam mohla mít pro Egyptany Západní poušť, do jaké míry byla využívána a jak odráží vývoj v provinciích situaci v údolí? Počátky osídlení oáz Egyptany, kteří přišli z nilského údolí není jednoduché stanovit, stejně jako důvod, který je k takovému činu vedl. Nejstarší staroříšské doklady pocházejí sice již ze 4. dynastie, ale zdá se, že v této době docházelo jen k občasným cestám za určitým cílem a osídlení ještě nebylo trvalé. Význam měla oblast jako zdroj barviva hojně využívaného pro dekoraci paláců a hrobek, ale také jako tranzit do dalších míst. Možná za obchodem. Obchvat oázami mohl mít poměrně rané datum vzniku, ale k čemu by sloužil? Pokud byl v údolí klid, nebylo potřeba putovat pouští, ale stačilo použít lodě a náklad přepravit po vodě. Cesty směrem k Uwejnátu a Gilf Kebíru se zdají být zvláštní. Spíše by mohli sloužit pastevcům z jihozápadu, než Egyptanům. Neexistují žádné záznamy o komoditách, které by byly z oblasti získávány. Hlavní význam tkvěl pravděpodobně v obchodu s Nubií a cestě oklikou v případě nepokojů. Dachla mohla sloužit v době, kdy byl opuštěn Buhén a docházelo ke stahování

²⁸⁷ K. P. KUHLMANN, *The „Oasis bypath“*, s. 128.

²⁸⁸ K. SETHE, *Urkunden*, I, s. 101, 125.

²⁸⁹ C. A. HOPE, *Egypt and 'Libya'*, s. 402-403.

²⁹⁰ TAMTÉŽ, s. 404-405.

posádek z Núbie, jako nová výspa pro výpravy za žádaným zbožím. Právě přes ní byly jednak získávány minerály z pouště a jednak zásoby pro delší cestu pouští na jih. Doklady osídlení v Ajn Asilu spadají do 6. dynastie, což je doba obnoveného zájmu o Núbii. Často je spekulováno o dřívějším založení města. Mohla zde existovat menší osada, ale nejspíše se jednalo jen o dočasné osídlení, jelikož nebylo potřeba oblast trvale ovládat. Až v době, kdy v Núbii nastaly nepokoje a obyvatelstvo bylo nepřátelské vůči Egyptu, bylo nutné vytvořit zde zázemí. Bylo-li by zde trvalé osídlení již dříve, měly by existovat hrobky místních správců a obyvatel, které ale dosud nebyly nalezeny. Obchod přes oázu je dokázán jen vyprávěním Harchufa, případně jednou z tabulek, které zde byly nalezeny.

Vzhledem k tomu, že zahraniční obchod byl královským monopolem nezůstávalo nejspíše žádné dovážené zboží v oáze, ale všechno putovalo do Memfidy, kde se dostalo do systému dané redistribuce. Zboží z oázy nemuselo být přepravováno přímo k Nilu, ale již naložená karavana mohla pokračovat všemi oázami po cestě, kterou se pokusil zrekonstruovat Kuhlmann na základě pozdějších pramenů. Doprava po souši zřejmě nebyla tolik náročnou a pomalou. Na základě výzkumů koster oslů pohřbených v Predynastické době v Abydu se ukázalo, že nejstarší domestikovaná zvířata tohoto druhu byla podobná spíše divoce žijícím druhům. Nalezené kosti zvířat patřily dobře stavěným a velkým jedincům.²⁹¹ Harchuf se sice ze své třetí cesty vrátil přes Sacu a Ircet, ale jen díky tomu, že měl ochranu vojáků Jamu. I v ostatních oázách tudíž existovaly minimálně dočasné zastávky, které skýtaly přístřeší a občerstvení karavanám putujícím až na sever k hlavnímu městu. Z tohoto hlediska dává smysl doklad titulu *jmj-r t3-ih* a staroříšské objevy v Bahreji.

Nálezy kolem oázy Charga mohou mít souvislost s cestou do Dachly, jelikož i Harchuf napsal, že se na cestu oázami vydal z Abydoského nomu. Cestu od údolí k Dachle podnikl i Meri, jehož nápis patří mezi další neustále diskutované nálezy. Ve své zprávě označil za cíl expedice, které velel *wh3tjw*. Vzhledem k tomu, že titul *jmj-r wh3t* označoval guvernéry Dachly, putoval hodnostář nejspíše tam. Proč hledat jiné možnosti, když muselo existovat pravidelné spojení s oázou. Minimálně dochované

²⁹¹ Stine ROSSEL - Fiona MARSHALL - Joris PETERS - Tom PILGRAM - Matthew D. ADAMS - David O'CONNOR, *Domestication of the donkey: Timing, processes, and indicators*, Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America 105, 2008, s. 3715-3720.

pečeti s královskými jmény dokazují přivážení zboží z královských statků z údolí. Stejně tak na lokalitě používaná keramika byla vyráběna z nilské hlíny.

Jako jiný důvod, proč volili velitelé expedic delší cestu přes Dachlu pouští a nepluli po Nilu, vidí Kuhlmann skutečnost, že lodě byly velice vzácné a jak píše Veni, museli Egyptané, když těžili žulu v Asuánu žádat núbijské vládce Ircet, Wawat a Jam o dřevo na stavbu lodí.²⁹² Levnější tedy bylo cestovat po souši. Kuhlmann shledává význam osídlení v Dachle pouze v případě, že by existovala pravidelná obchodní síť mezi oázou, resp. Egyptem a Nubií. Postupně ale mírové obchodní vztahy přerostly v určitou formu soupeření. Dokladem změny jsou hliněné figurky, které byly objevené v Balatu a nesou kletby právě na Núbijce, konkrétně obyvatele země Jam. Dachla byla nejspíše zvolena proto, že byla stále relativně nejbliže pro cestu do Jamu. Kuhlmann sám věří myšlence o přeměně zájmu o Dachlu z místa, odkud byly vysílány výpravy pro zkoumání zdrojů různých minerálů na místo, kudy začala procházet obchodní trasa. Harchuf se sem podle něj vypravil kvůli podpoře obchodu s Jamem. Dachla tudíž z jeho pohledu sloužila jako obchodní emporium na počátku cesty vedoucí do Dolní Nubie. Stejnou roli mělo sídliště na Elefantina na „slonovinové cestě“.²⁹³ Dokladem až pro pozdější intenzivní využívání oázy představují i četné pečeti jen s několika královskými jmény. Předchozí jména ale mohla být zničena při požáru, který postihl palác. Jelikož se jednalo o produkty s královskou pečeti, byly nejspíše směřovány do paláce, kde také zůstali, případně do svatyní. Tato část města ale byla zničena. Existovala-li zde správa organizovaná z údolí již dříve, musely zde být významnější úředníci, kteří by se o zájmy panovníka starali. Jak bylo výše zmíněno, nebyly ale dosud nalezeny jejich hrobky. Původní osídlení tak mohlo být jen sporadické.

O významu sídliště v Dachle a nutnosti jeho ochrany svědčí četné lokality nacházející se v její blízkosti. Archeologické prameny je charakterizují jako občasná sídliště, spíše sloužící jako vojenské předsunuté hlídky. Otázkou je, proč bylo potřeba oázu hlídat. Jako nejpravděpodobnější se jeví etnikum Cemehu, jak nastínil Hope. Pokud země ovládaná těmito lidmi skutečně ležela blízko Dachly, musel Harchuf na

²⁹² Především v záplavové oblasti se v Núbii dodnes nacházejí akácie užívané na stavbu lodí nebo tamarišky. Srov. W. ADAMS., *Nubia*, s. 37-39.

²⁹³ K. P. KUHLMANN, *The „Oasis bypath“*, s. 148-149.

své cestě přes poušť již v oáze zjistit, že se „něco děje“. Jednalo se o konflikt mezi Jamem a Cemehu, který dle svých slov pomohl upokojit. Pokud by ale hrozbou pro Dachlu byly Cemehu, jistě by se objevily minimálně zmínky o jejich přítomnosti. Proklínací texty nalezené v Ajn Asilu ale zmiňují jen obyvatele Jamu. Opevnění možná mohlo souviset pouze se strachem z možného ohrožení z Núbie. O pronikání Núbijců hluboko do pouště svědčí mimo jiné nálezy pozůstatků, například skupin Kultury C až v Gilf Kebíru.²⁹⁴ Cemehu i přesto představují zvláštní skupinu, spolu s dalšími Núbijci tvořili součást egyptských vojsk. Žili pravděpodobně na západ od Núbijských států. M. Lange k této kultuře přiřadil nálezy, které byly objeveny na lokalitě Wádí Hariq nacházející se poměrně daleko na jih, což by odporovalo užším kontaktům s Dachlou.²⁹⁵

O tom, že osídlení Dachly bylo již v době Staré říše poměrně rozsáhlé svědčí menší lokality nacházející se mimo ochranné hradby města, jako byl Ajn el-Gezarín. Mohlo se jednat o hospodářské zázemí Ajn Asilu, který se postupně rozrůstal a pohlcoval další zem v bezprostřední blízkosti.

Největší otazníky zůstávají kolem výsledků výzkumů Bergmanna. Důvodem je neexistující archeologická dokumentace jednotlivých lokalit, a tak jediné dostupné informace pocházejí z jeho vlastních úsudků. Pouze Džedefreova vodní hora byla částečně prozkoumána Kuhlmannem a odborně zhodnocena. Nejasnost provází i lokality, kde bylo nalezeno větší množství keramiky. Nejspíše se jednalo o zásobárny, ale jakého druhu? Voda se pravděpodobně skutečně nacházela v místech, která byla označena symbolem vodní hory pocházejícím až z faraonské doby. Zde mohli cestovatelé nabrat do nádob potřebnou vodu, kterou snad převáželi na další místa, kde ji schovávali pro případ nutnosti či zpáteční cesty. Nádoby buď byly po vyprázdnění odvezeny zpět ke zdroji a znovu naplněny nebo zanechány na místě. U zdrojů vody se nádoby nenacházely, protože všechny byly znovu použity a naplněné odvezeny pryč. Kuhlmannův návrh vysvětlení jejich velkého množství tím, že v nich bylo převáženo i jídlo nebo krmivo pro zvířata je podivný. Proč by Egyptané nesli navíc těžké

²⁹⁴ B. C. TRIGGER – B. J. KEMP – D. O'CONNOR – A. B. LLOYD, *Starověký Egypt*, s. 109.

²⁹⁵ Mathias LANGE, *The archaeology of Wadi Hariq (NW-Sudan): Results from the excavations 1999 and 2001*, in: Karla KROEPER – Marek CHLODNICKI – Michal KOBUSIEWICZ, *Archaeology of Early Northeastern Africa*, Poznań 2006, s. 273-296.

nádoby, mohli-li potřebnou surovinu dát do pytlů, které byly běžně používány. Nádoby tak sloužily pouze na převoz vody a vzhledem k tomu, že při zpáteční cestě již nebylo možné kvůli v cíli cesty nově získanému nákladu vzít všechny zpět, hromadily se na určitých lokalitách, například Abú Ballás.

Skutečný zdroj červeného barviva, pro které se vydávaly minimálně Chufuovy expedice, je nemožné přesně určit. Protože se ani na jedné lokalitě, která byla navržena nenalezly doklady, které by jasně datovaly aktivity do Staré říše, zůstávají veškeré závěry spekulací.²⁹⁶ I kdyby zde skutečně byly nalezeny doklady lámání, není bez dalších dokladů možné stanovit, kdy k této činnosti došlo. Proč prozatím odmítat existenci více zdrojů, není-li oblast natolik prozkoumána, aby někde v blízkosti byla nalezena další významnější stanice na cestě za cenným materiálem? Podobný problém se týká i Bergmannem nabízené oázy na lokalitě Biar Jaqúb. Pokud se skutečně jednalo o oázu, musejí zde existovat stopy minimálně dočasného osídlení, které ale prozatím Bergmann neodkryl. Jednotlivé lokality, které v rámci rozsáhlejší oblasti Biar Jaqúb identifikoval, jsou poměrně malé a nesvědčí o rozsáhlejším a trvalém osídlení. To by se tudíž muselo nacházet jinde, nejspíše blízko centra oázy - hlavní studny. Problematická je i jeho představa o plaji jako obrovské nádrži, kde se shromažďovala voda při velkých deštích, které se příležitostně v poušti vyskytnou. Podle rozborů pouštní vody se zdá, že většina zde byla nashromážděna ještě v době, kdy v poušti pravidelně pršelo a protékaly tudy řeky. Od doby, kdy deště ustaly, dochází jen k získávání vody ze studní, kde zůstala voda po dlouhá léta nashromážděna na tvrdých a nepropustných vrstvách. Co se týče „tajemného“ mřížkového znaku, nemůže rozhodně být dokladem její funkce červené vybarvení. Jelikož byl okr nejjednodušeji získatelným psacím materiálem v oblasti, byl používán téměř na vše, včetně znaku vodní hory. K čemu tedy znak sloužil? Jednalo se skutečně o mapu, jak tvrdí Italové a Bergmann nebo o počty lidí, za něž je považuje Kuhlmann? Napovědět by snad mohla pole vytvářená v oblasti dnešního Sahelu, kde díky zábranám, které mají bránit pronikání písku, vznikají šachovnicové podlouhlé útvary podobné výše zmíněným kresbám.

²⁹⁶ Bohužel Bergmannovo tvrzení, že nález dvou střepů na jím odhalené lokalitě souhlasí se zprávou o expedici 400 mužů, je poněkud obskurní.

4. Núbie jako další z cílů egyptských výprav

Vztahy s Núbii byly ze strany Egypta započaty již v Predynastické době, z níž pocházejí nejstarší doklady vzájemných kontaktů. Na základě výzkumů bohatých hrobů na pohřebištích Qustúl, Sajála, Faras, Serra a Debeira se ukazuje, že v Núbii existovala vyspělá kultura srovnatelná s egyptskou. Místní hrobky dosahují úrovně hrobů a jejich výbavy na pohřebišti U v Abydu. Nález núbijské kadidelnice zdobené egyptskými motivy dává dokonce tušit existenci státního celku.²⁹⁷ O vzájemné obchodní komunikaci svědčí mnohé nálezy egyptských objektů - převážně z nakádské doby - v hrobkách Skupiny A. Reciprocitu ukazují nálezy núbijské keramiky na egyptských pohřebištích. Kultura Skupiny A zmizela z Dolní Núbie přibližně kolem roku 3000 př. n. l. Konec bohatých pohřbů v Qustúlu ukazuje na dobu krátce před počátkem 1. dynastie. Na základě archeologických nálezů se zdá, že v Núbii nastala doba kulturního vakua, které bylo dříve označováno jako kultura Skupiny B. Později byla tato myšlenka opuštěna, když se ukázalo, že se jedná o pozůstatky rané kultury Skupiny A.²⁹⁸ Egyptské působení v Núbii v Archaické době je charakteristické spíše násilnou než klidnou obchodní činností. Písemný pramen představují skalní nápisy u Gebel Šejch Sulejmán, na sever od Buhénu. Jeden z nich zachycuje vojenskou akci se zajatci a zabitými lidmi označenými jako *Stj*. Tradičně byl připisován Džerovi, ale Edwards jej považuje za starší a datuje jej do Predynastické doby. Druhé graffito pochází nejspíše z 0. dynastie, doby vlády Štíra. Z Raně dynastické doby pochází i současně publikovaný nápis z lokality el-Hoš.²⁹⁹ V oblasti Buhénu byly jen několik kilometrů na sever od Džerova nápisu objeveny kamenné nádoby z doby 1. dynastie, jež svědčí o dalším pronikání Egyptanů na jih za hranice svého státu.³⁰⁰ Jiný druh pramenů představují dřevěné či slonovinové štítky, které byly připojovány k různým komoditám a rok, v němž byly vyrobeny, charakterizovaly určitým výjevem. Na jednom takovém štítku z doby Hora Ahy je vyobrazen zajatec označený opět jako *Stj*.

²⁹⁷ D. N. EDWARDS, *The Nubian past*, s. 72; Bruce WILLIAMS, *Forebears of Menes in Nubia: Myth or reality?*, JNES 46, 1987, s. 15-26.

²⁹⁸ D. N. EDWARDS, *The Nubian past*, s. 73-74; A. MANZO, *Social complexity*, s. 16-18; W. B. EMERY, *Egypt in Nubia*, s. 128; W. Y. ADAMS, *Nubia*, s. 136-137.

²⁹⁹ Ilona REGULSKI, *An Early Dynastic rock inscription at al-Hosh*, JEA 93, 2007, s. 254-258.

³⁰⁰ D. N. EDWARDS, *The Nubian past*, s. 73; W. B. EMERY, *Egypt in Nubia*, s. 125; B. G. TRIGGER, *Nubia under the pharaohs*, s. 41, 44, 46; W. Y. ADAMS, *Nubia*, s. 138; D. VALBELLE, *Les neuf arcs*, s. 43.

V tomto případě se nemuselo jednat přímo o násilné pronikání za první nilský katarakt, ale pouze o zajištění jižní hranice.³⁰¹ Ovšem na druhou stranu již sám materiál, který sloužil k výrobě štítků – slonovina a dřevo – mohl pocházet z centrální Afriky.³⁰² Aktivitu v době 2. dynastie připomíná jak kartuše Ninecera v Gebel Abú Chanak,³⁰³ tak stéla Chasechemweje z Hierakonpole, která odkazuje na vojenské akce v Núbii. Počátek pevnosti Buhén u druhého kataraktu je někdy zasazován právě do doby vlády tohoto panovníka, ačkoliv nebyla taková domněnka dosud archeologicky potvrzena.³⁰⁴ Významný zlom hrál v historickém vývoji Núbie příchod kultury Skupiny C, jejíž lidé začali do oblasti pronikat na konci Staré říše. Tento postup mohl být spojen s rozšiřováním kultury Kerma, která se začala rozmáhat přibližně od roku 2 500 př. n. l., z regionu Dongoly a ve své první fázi se nelišila od kultury Skupiny C. Jakési vakuum mezi kulturou Skupiny A a Skupiny C - Archaická doba až konec Staré říše - je charakteristické sporadickým osídlením. Za jeho příčinu je často považován egyptský mocenský tlak, jehož síla bylo povolena právě vzestupem nového a poměrně silného celku - Kermy.³⁰⁵

4.1. Hmotné a písemné prameny pocházející z Núbie

Největší množství hmotných pramenů pro vztahy Egypta a Núbie pochází z egyptské výspy přímo na cizím území, pevnosti Buhén, která má své počátky minimálně v době Staré říše. Nachází se na sever od druhého kataraktu. Lokalita byla terasovitě uspořádaná, opevněná mohutnými zdmi. Byly zde odkryty velké stavby, které nejspíše sloužily jako dílny. Vzhledem k četným nálezům tavicích pecí a pozůstatků tavení mědi se zdá, že sloužila ke zpracovávání materiálu z nubijských dolů. Kde doly ležely není jasné. Jednu z možností představují naleziště nacházející se poměrně blízko pevnosti po proudu řeky, které byly využívány v době Střední říše.

³⁰¹ B. G. TRIGGER, *Nubia under the pharaohs*, s. 41.

³⁰² Michinori OHSHIRO, *The cradle period of Ancient Egyptian culture – A study of the inflow of foreign elements in the Pre and Early Dynastic Periods*, GM 210, 2006, s. 95.

³⁰³ D. VALBELLE, *Les neuf arcs*, s. 61.

³⁰⁴ W. B. EMERY, *Egypt in Nubia*, s. 127; B. G. TRIGGER, *Nubia under the pharaohs*, s. 46; W. Y. ADAMS, *Nubia*, s. 139.

³⁰⁵ David N. EDWARDS, *The Nubian past*, s. 74-78, 88; W. B. EMERY, *Egypt in Nubia*, s. 128; W. Y. ADAMS, *Nubia*, s. 136-137; D. O'CONNOR, *Ancient Nubia*, s. 25.

Nebyly však provedeny odpovídající rozborů, které by domněnku potvrdily.³⁰⁶ 95 % nalezené keramiky pocházelo z Egypta, zbytek tvořila keramika kultury Kerma A. Kromě médúmských misek z doby 4. a 5. dynastie a dalších blíže nedatovaných typů keramiky byly odkryty i fragmenty kamenných nádob se jmény Pepiho I. a Neferkarea – pravděpodobně Pepiho II. Jeden ostrakon nesl jméno Neferirkarea a mnohá další jména panovníků Staré říše – Chafre, Menkaure, Veserkaf, Sahure, Niuserre – byla objevena na pečetích nádob. Administrativní organizovanost a spojení s Egyptem dokládají nálezy papyrů a pečetí nádob. Zajímavost, které si povšiml Adams představuje pobřeží, které lemuje Nil v blízkosti Buhénu. Zdá se, že není vhodné pro přistávání lodí – nejbližší vhodné místo je položeno několik mil na jih, a tak byla pevnost nejspíše cílem pouze výprav po souši. Překážkou na cestě lodí byl nutně první katarakt, kterým podle Veniho přikázal Merenre prokopat kanál.³⁰⁷

Kromě Buhénu je možné, že i další pevnosti z doby Střední říše měly své počátky již ve Staré říši. Nálezy keramiky z doby Staré říše z pevnosti Kubbán tomu mohou nasvědčovat. Na jiných lokalitách – jako např. Aníba – je takto raná datace sporná.³⁰⁸ Ačkoliv je kladení jejich počátků do Staré říše nepodložené, domnívá se Trigger, že bylo nejspíše nutné mít na cestě do Buhénu další zastávky, tudíž další egyptská sídliště.³⁰⁹

Další hmotné prameny nalezené v Núbii pocházejí z různých lokalit dále na jih a představuje je především keramika, která sem byla nejspíše přinesena egyptskými expedicemi. U ústí Wádí Allaqi v Kubbánu byly nalezeny stěpy ze Staré říše.³¹⁰ V hrobovém kontextu z Druhé přechodné doby byla nalezena i nádoba se jménem Pepiho II. v Mirgisse.³¹¹ Doklady egyptské přítomnosti byly odkryty i na jih od 2. nilského kataraktu v oblasti Batn el-Hagar. Nacházelo se zde starověké sídliště a pohřebiště, v nichž byly mezi místními produkty nalezeny fragmenty misek

³⁰⁶ El Sayed El GAYAR – M. P. JONES, *A possible source of copper ore fragments found at the Old Kingdom town of Buhen*, JEA 75, 1989, s. 31.

³⁰⁷ W. B. EMERY, *Preliminary report*, s. 116-120; W. B. EMERY, *Egypt in Nubia*, s. 127; H. S. SMITH – L. L. GIDDY, *Nubia and Dakhla Oasis*, s. 319-320; W. Y. ADAMS, *Nubia*, s. 137, 170-173; D. VALBELLE, *Les neuf arcs*, s. 61-62.

³⁰⁸ H. S. SMITH – L. L. GIDDY, *Nubia and Dakhla Oasis*, s. 319.

³⁰⁹ B. G. TRIGGER, *Nubia under the pharaohs*, s. 47.

³¹⁰ B. C. TRIGGER – B. J. KEMP – D. O'CONNOR – A. B. LLOYD, *Starověký Egypt*, s. 114.

³¹¹ D. VALBELLE, *Les neuf arcs*, s. 63.

používaných v době 4. a 5. dynastie nalezených v prostoru sídliště.³¹² Až v samotné Kermě byly objeveny fragmenty staroegyptských kamenných nádob, které nesly jména Pepiho I., Merenrea a Pepiho II. Většina se nacházela v depozitu z Druhé přechodné doby spolu s objekty ze Střední říše. Nejvíce bylo zlomků se jménem Pepiho I., které mohly pocházet až z 12 nádob. Pouze jeden fragment nesoucí jméno Merenrea byl nalezen mimo depozit a nejspíše byl použit v sušené cihle.³¹³ Jejich cesta do centra Kuše není jasná a interpretace se různí.³¹⁴

Přítomnost keramiky na různých núbijských lokalitách není překvapivá vzhledem ke skutečnosti, že se i v Horní Núbii nachází nápisy zanechané zde Egyptřany již v době Staré říše. Vypovídací hodnota většiny graffit je poněkud omezená, jelikož z větší části se jedná pouze o zápis titulů a jména, resp. jmen účastníků expedice. Pouze výjimečně byla připsána zpráva o účelu cesty či jiné záležitosti s ní spojené. Jedná se o Kalb v oblasti Batn el-Hagar, kde byly nalezeny střepy staroříšské keramiky nebo mnohem severněji položené Wádí Allaqi ve Východní poušti. Podle Adamse se jedná o památky prvních průzkumníků, kteří ještě putovali Nubií kam se jim zachtělo.³¹⁵ Další nápisy pocházející až z doby 6. dynastie byly nalezeny ve Wádí Dungaš nebo Bir Mueilha.³¹⁶ Bohužel ani jeden nespecifikuje účel výpravy, která jej zde zanechala.

Jiná graffita jsou spojena s konkrétními lokalitami sloužícími jako zdroj stavebního materiálu a surovin, a tak je účel expedic většinou znám. Na výpravě do Nubie byla Harchufem a jistě i jinými Egyptřany používána tzv. „slonovinová cesta“, která vycházela z oblasti Asuánu a vedla dále na jih. Byla nejspíše nazvána podle hlavního produktu, jenž po ní do Egypta již od Predynastické doby proudil, slonovině. Stejně tak sloužila k získávání některých druhů kamene, jako byl diorit

³¹² Anthony J. MILLS – Hans Å. NORDSTRÖM, *The archaeological survey from Gemai to Dal. Preliminary report on the season 1964-65*, Kush 14, 1966, s. 7.

³¹³ G. A. REISNER, *Excavations at Kerma*, s. 506-510; Fritz HINTZE, *Preliminary note on the epigraphic expedition to Sudanese Nubia, 1963*, Kush XIII, 1965, s. 13-14; D. VALBELLE, *Les neuf arcs*, s. 63 ; B. C. TRIGGER – B. J. KEMP – D. O'CONNOR – A. B. LLOYD, *Starověký Egypt*, s. 118.

³¹⁴ F. HINTZE, *Das Kerma-Problem*, s. 79-86.

³¹⁵ W. Y. ADAMS, *Nubia*, s. 174; B. C. TRIGGER – B. J. KEMP – D. O'CONNOR – A. B. LLOYD, *Starověký Egypt*, s. 112.

³¹⁶ N. C. STRUDWICK, *Texts*, s. 149.

těženy na západ od Tošky na lokalitě Gebel el-Asr.³¹⁷ K rozkvětu těžby zde došlo v době 4. dynastie, kdy sem podle dochovaných nápisů proudily expedice Chufua, které místo nazvaly *ḥ3mt Ḥwfw*. Nejznámější použití místního kamene pochází až z doby vlády jeho syna Chafrea, který si z něj nechal vyrobit sochy pro svůj zádušní komplex v Gíze. U Tošky byla nalezena jména dalších panovníků, jako byl Džedefre, Sahure nebo Džedkare. Lokalita byla spojena s Nilem asi 80 km dlouhou starověkou cestou, po níž se kámen přepravoval k připraveným lodím. Neexistence trvalejšího osídlení ukazuje na občasnou výpravu na krátkou dobu.³¹⁸ Další z lokalit, kde se dochovala staroříšská graffita se jmény egyptských panovníků představuje Tumas. Je zde možné nalézt nápisy úředníků, kteří sem byli vysláni za vlády Sahurea, Džedkarea, Tetiho a některého Pepiho.³¹⁹ Mezi zde zmíněné hodnostáře patří i z Kubbit el-Hawa známí Mechu a Sabni. Stejná graffita obsahuje jména a tituly dalších členů expedice, přičemž dva z nich označili účel své cesty jako „otevření“.³²⁰ Další nubijské nápisy pocházejí z lokalit Kalábša, Kara, Maria, Wádí el-Arab, Abú Handal, Tonkala, Abú Simbel, Abd el-Kádir a Abúsír. Eichler u většiny potvrdil dataci do 6. dynastie.³²¹ Zajímavé jsou dva nápisy z doby Merenrea, kde je zmiňována panovníkova návštěva hraniční oblasti, kam zavítali i vládci jižních zemí Medža, Ircet a Wawat, aby mu zde složili hold. Jedno graffito bylo vyryto přímo na Elefantině a druhé blízko ostrova Philae. Jiný z elefantinských nápisů připomíná návštěvu panovníka Merenrea u prvního kataraktu učiněnou z jiného důvodu. Tentokrát sem dorazil, aby „udělal vězně z vládců cizích zemí“.³²²

³¹⁷ K. P. KUHLMANN, *The „Oasis bypath“*, s. 132-133.

³¹⁸ T. SÄVE-SÖRDERBERGH, *Ägypten und Nubien*, s. 9; Elizabeth BLOXAM, *Transportation of quarried hard stone from Lower Nubia to Giza during the Old Kingdom*, in: Angela McDonald – Christina Riggs (edd.), *Current Research in Egyptology 2000*, Oxford 2000, s. 19-27; W. B. EMERY, *Egypt in Nubia*, s. 129; W. Y. ADAMS, *Nubia*, s. 169-170; D. VALBELLE, *Les neuf arcs*, s. 61.

³¹⁹ E. EICHLER, *Untersuchungen zum Expeditionswesen*, s. 104-112.

³²⁰ Colleen MANASSA, *The crimes of count Sabni reconsidered*, ZÁS 133, 2006, s. 158; N. C. STRUDWICK, *Texts*, s. 150-151.

³²¹ E. EICHLER, *Untersuchungen zum Expeditionswesen*, s. 100-117.

³²² N. C. STRUDWICK, *Texts*, s. 133-134.

4.2. Hmotné a písemné prameny pocházející z Egypta

Na egyptské straně měla pro vztahy s Nubií zásadní význam Elefantina,³²³ která zřejmě v určitou dobu představovala jedno z míst, kde byly výpravy vedoucí dále na jih organizovány. Na její postavení v rámci statní správy v době Staré říše ukazují pozůstatky pevnosti a správní budovy. První byla umístěna na strategickém místě v jihovýchodní části Elefantiny - po většinu 3. tisíciletí byla odděleným ostrovem, kde obyvatelé pevnosti zřejmě kontrolovali nejvhodnější místo pro přístav. Bohužel nemohla být stavba odkryta celá, ale zdá se, že byla úplně vyjmuta z původního osídlení - ke kterému přináležel chrám Satety - a tvořila samostatnou jednotku, jež nesla vyloženě vojenský charakter. Její počátky pravděpodobně spadají do úsvitu Archaické doby. Větší přestavby - rozšíření - se dočkala již za 2. dynastie a v době 3. dynastie byla včleněna do okolního osídlení stržením zdí staré pevnosti.³²⁴ Kromě sídliště rozkládajícího se při chrámu Satety existovala na stejném ostrově ještě minimálně dvě další, na severu a na jihu.

Na západní ostrov se obyvatelstvo přesunulo až ke konci Staré říše, kdy přestala být zaplavována úžina mezi východní a západní částí Elefantiny.³²⁵ Druhý reprezentant královské moci v oblasti, administrativní budova, byla postavena na západním ostrově původní Elefantiny. Stavba zřejmě byla spojena s jednou z malých pyramidek - podobné jsou rozesety po celém Egyptě, která se nacházela v blízkosti její jižní stěny. Obecně se soudí, že pochází z doby Huniho, jelikož u ní byl objeven kónický předmět nesoucí jméno tohoto panovníka 3. dynastie. I v rámci administrativní budovy pocházející snad ze stejné doby jako pyramidka - na papyru, který byl v komplexu nalezen se nacházelo jméno panovníka Hora Sanachta - došlo k několika stavebním úpravám. Pravděpodobně se jednalo o administrativní budovu spravující královskou doménu nebo statek - výše zmíněný papyrus nesl titul správce pečeti královského statku.³²⁶ Na základě výzkumů se ukazuje, že původní osídlení

³²³ Stephan Johannes SEIDLMAYER, *Town and state in the Early Old Kingdom. A view from Elephantine*, in: Jeffrey Spencer (ed.), *Aspects of Early Egypt*, London 1996, s. 108-127.

³²⁴ Martin ZIERMANN, *Elephantine XVI. Befestigungsanlagen und Stadtentwicklung in der Frühzeit und im frühen Alten Reich*, Mainz am Rhein 1993.

³²⁵ M. ZIERMANN, *Elephantine XVI*, s. 136.

³²⁶ S. J. SEIDLMAYER, *Town and state*, s. 119-121.

místním obyvatelstvem - spolu s kultovním stánkem Satety - a stavby spojené s centrální mocí existovaly svým způsobem odděleně a nezávisle na sobě.³²⁷

Elefantina se postupně vyvinula v centrum 1. hornoegyptského nomu, kde sídlili panovníkem pověřeni správci. Jeho jméno *t3-stj* se poměrně hojně objevuje na pramenech z Archaické doby.³²⁸ Jedná se o expedice, které byly do oblasti vysílány panovníkem. Většinou byla za jejich cíl považována Núbie, ale zřejmě se jednalo o severněji položené části nilského údolí, kde žilo pouze domorodé obyvatelstvo pravděpodobně nedostatečně přátelské k centrální moci. Vysvětlením pro zvláštní situaci oblasti Elefantiny je pevnost, která zde byla postavena a pozdější správní budova fungující odděleně od staršího osídlení. Jednalo se o základnu pro prosazování zájmů panovníka a jeho dvora v oblasti, stejně jako pro akce vedoucí dále na jih, které potřebovaly oporu a zázemí v místech tolik vzdálených od hlavního města. Doklady královské aktivity jsou na lokalitě přesto slabé. Větší množství nálezů pochází kromě počátků výše zmíněných staveb až z konce Staré říše, kdy prameny ukazují snad větší zájem centrální správy o provincie a utužování své moci v nich.³²⁹ Nejen, že zde byla oddělena královská moc od místní populace. V rámci administrativních změn a politické situace v Núbii v době 5. dynastie došlo ke změně přístupu rezidence ke správě oblasti. V době Staré říše zřejmě ještě není možné mluvit o celém nomu, jelikož místní doklady uvádějí vždy pouze Elefantinu a nikoliv název nomu. Ke správcům ostrova přibyli nejpozději od 6. dynastie úředníci vyslaní z rezidence, kteří odpovídali za plnění zájmů centrální správy v Núbii. Dohlíželi pravděpodobně pouze na chod expedic dále na jih od hranice, jelikož výpravy, jež měly za úkol přinést materiál od 1. nilského kataraktu vedli úředníci z jiných oblastí.³³⁰

O zvláštním vztahu Egyptanů k Núbijcům vypovídají tzv. „proklínací texty“. Byly psány na stylizované figurky a nádoby a často zmiňovaly jména různých Núbijců. Většina jich byla nalezena v Gíze Junkerem, Reisnerem a Abu Bakrem při jejich vykopávkách na východním a západním poli Chufuova pohřebiště. Nejčastěji

³²⁷ TAMTĚŽ, s. 116-117.

³²⁸ Wolfgang HELCK, *Die altägyptische Gaue*, Wiesbaden 1974, s. 68-71.

³²⁹ S. J. SEIDLMAYER, *Town and state*, s.117.

³³⁰ Eva MARTIN-PARDEY, *Untersuchungen zur ägyptischen Provinzialverwaltung bis zum Ende des Alten Reiches*, Hildesheim 1976, s. 188-201.

se objevuje pouze jméno osoby, která u někoho padla v nemilost, jindy je připojeno označení *nhsj*. Výjimečně byl ke jménu připsán i titul. Na základě rozboru písma, kterým je raná hieratika se zdá, že část pochází již z konce Staré říše.³³¹

Co se týče obrazových pramenů pocházejících z údolí, objevil se Núbijec jako zástupce rozsáhlé skupiny obyvatel žijících na jih od prvního nilského kataraktu v roli tradičního nepřítele Egypta, kterého je nutné pacifikovat k udržení maat, v Sahureově zádušním chrámu. Zde je na reliéfu předvádění zajatců bohy vyobrazen mezi Libyjci, Asijci a Punt'any.³³² Kromě vyobrazení se v rámci panovnických zádušních komplexů nacházely i sochy zajatých nepřátel. Příkladem mohou být nalezené dřevěné sošky typologicky různě vyobrazených cizinců, které byly odkryty v zádušním chrámu Raneferefa v Abúsíru.³³³

Z písemných pramenů odkrytých v Egyptě je nutné zmínit Palermskou desku, kde byla jako významná událost pro daný rok vlády panovníka Snofrua zachycena výprava do Núbie, jež s sebou zpět do Egypta přivedla 7 tisíc zajatců a 20 tisíc kusů dobytka.³³⁴ Podle Helcka a později Gundackera mohou z této doby pocházet dva nápisy, které byly objeveny na východním břehu Nilu na lokalitě Chór el-Aquiba. Jedná se o dva nápisy snad téže expedice, jeden z jejího počátku a druhý z konce. Ač je jejich datace sporná, Gundacker je přesvědčen, že pocházejí z doby Snofrua, jak bylo navrženo Helckem na základě srovnání se zápisy na Palermské desce.³³⁵ Trigger se domnívá, že výchozím bodem pro tuto expedici mohl být Buhén, jelikož měla vést dále na jih.³³⁶

Na akce v Núbii odkazují i texty autobiografického rázu ze soukromých hrobek, především úředníků z jižní hranice Egypta pohřbených na Kubbit el-Hawa.

³³¹ Hermann JUNKER, *Giza VIII. Der Ostabschnitt des Westfriedhofs*, Wien 1947, s. 30-38; Abdel M. ABU BAKR – Jürgen OSING, *Ächtungstexte aus dem Alten Reich*, MDAIK 29, 1973, s. 97-133; Jürgen OSING, *Ächtungstexte aus dem Alten Reich (II)*, MDAIK 32, 1976, s. 40-51.

³³² L. BORCHARDT, *Das Grabmal*, Blatt 5.

³³³ Miroslav VERNER et al., *Abusir IX. The pyramid complex of Raneferef. The archaeology*, Prague, 2006, s.407-408, 412-413, 415-417.

³³⁴ T. A. H. WILKINSON, *Royal annals*, s. 141; N. STRUDWICK, *Texts*, s. 66; T. SÄVE-SÖDERBERGH, *Ägypten und Nubien*, s. 9.

³³⁵ Roman GUNDACKER, *Untersuchungen zur Chronologie der Herrschaft Snofrus*, Wien 2006, s. 10-16; N. C. STRUDWICK, *Texts*, s. 150.

³³⁶ B. G. TRIGGER, *Nubia under the pharaohs*, s. 47.

Nejstarší líčení zanechal vezír Veni, jehož hrobka se nachází v Abydu.³³⁷ Za své dlouhé kariéry pod vládou Tetiho až Merenrea podnikl kromě expedic do země *ʿ3mw* a *ḥrw-š* i výpravy na jižní hranici Egypta, aby splnil přání panovníka Merenrea a přivezl odtamtud žulu pro královské stavby. Poprvé jej cesta vedla do místa zvaného *Ibh^c.t.*, odkud měl přivést sarkofág a pyramidion. Podle Setheho se lokalita nacházela u Abú Simbelu, podle Säve-Sörderbergh u Tošky. Další cesta v rámci téže expedice vedla na Elefantinu pro žulu pro nepravé dveře a další architektonické prvky hrobky. Zpět do hlavního města cestoval podle vlastních slov se 6 bárkami, 3 transportními loděmi a 3 loděmi s 8 pádly. Poslední z výprav Veniho zaznamenaných v jeho autobiografii vedla k prvnímu kataraktu, kde měl prokopat 5 kanálů a poté postavit tři bárky a čtyři transportní lodě z akáciového dřeva získaného ve Wawatu. To mu bylo dodáno vládci Ircet, Wawat, Jam a Medža. Práce zahrnující náklad žuly pro pyramidu Merenrea mu podle jeho slov trvala rok.

Není možné, aby v této kapitole chyběla poměrně rozsáhlá líčení Harchufa o jeho cestách do Núbie v době Merenrea a Pepiho II.³³⁸ Ve svém životopise popsal několik výprav, které jej vedly hluboko do Núbie, kde ležela země Jam. Poprvé se do této oblasti dostal se svým otcem *Iri*, který jej nejspíše seznámil s cestou a představil obchodním partnerům. Putováním tam a zpět strávili sedm měsíců a do Egypta přivezli bohatý *inw*.³³⁹ Možná se Harchuf na výpravě skutečně osvědčil a nebo jen panovník využil jeho zkušeností jako přednosti před jinými možnými adepty a Harchuf byl vyslán na svou první samostatnou cestu, která vedla po *w3t 3bw* - „slonovinové cestě“. Výprava procházela přes Ircet, Mecher, Tereres a Ircec po osm měsíců. Z textu vyplývá, že jeho cílem byl opět Jam. Podle Harchufových slov měla cesta určitým způsobem otevřít – *wb3* – tyto jižní země. Mezi egyptology je neustále diskutován význam tohoto slovesa, které podle některých odkazuje na násilnou formu průchodnosti cesty na jih. K. P. Kuhlmann se domnívá, že „otevření“ spočívalo v průzkumu trasy a snad i vytvoření značek ukazujících jednak cestu, jednak zdroje vody. G. E. Kadish tvrdí, že se nejednalo o průzkum neznámé země, jelikož v Núbii existovaly egyptské výspy, jako byl Buhén. Na základě Harchufova chvástání o tom,

³³⁷ K. SETHE, *Urkunden*, I, s. 98-110; N. C. STRUDWICK, *Texts*, s. 352-357.

³³⁸ K. SETHE, *Urkunden*, I, s. 120-127; N. C. STRUDWICK, *Texts*, s. 328-331.

³³⁹ B. G. TRIGGER, *Nubia under the pharaohs*, s. 56.

že nikdo před ním touto cestou nešel a nic podobného nevykonal, je podle něj téměř jisté, že nebyl na takové expedici prvním.³⁴⁰ Není jasné, plul-li po Nilu, kde by obtížně zdolával katarakt. Emery, stejně jako Edel, viděl její trasu „slonovinové cesty“ kopírovat z nevelké vzdálenosti Nil. Jedná se podle něj o stejnou trasu, kterou v jeho době ještě stále využívali Súdánci, kteří vodili do Egypta dobytek na prodej.³⁴¹ H. Goedicke na rozdíl od nich popsal směr Harchufova pochodu od Elefantiny přes Kurkur a Dungul k Selimě a odtud k Tumas.³⁴² Kuhlmann potvrdil tento názor a stejně jako Goedicke popírá možnost Memfidy jako výchozího a koncového bodu, protože by bylo zbytečné, aby se úředník žijící na jihu země vypravoval na cestu až z velmi vzdáleného hlavního města. Započata byla expedice spíše v Abydu nebo přímo na Elefantině.³⁴³ Jako doklad pro takové tvrzení je možné použít dopisy mladého Pepiho II., který Harchuf ve své hrobce odcitoval. Vyplývá z něj, že po ukončení výpravy nebylo obvyklé jet až do hlavního města. Přivezené produkty byly naloženy na lodě, které je dovezly do rezidence.

Na třetí výpravu se vydal až z Cenejského nomu po *w3t wh3t*. Jak se po cestě Harchuf dozvěděl, vládce země Jam, jeho obchodní partner, se ale právě nacházel v zemi lidí Cemehu, kteří nejspíše ohrožovali západní hranici jeho země. Nezbývalo mu tedy, než se za ním sám vydat. Zajímavé je, že o změně plánu cesty informoval Merenrea, ke kterému vyslal posla spolu s jamským průvodcem. Harchuf tvrdí, že upokojil – *šhṭp* – vládce Jamu. Goedicke v tento pojem interpretoval jako radost z pomoci, kterou mu Harchuf poskytl na jeho tažení. Z toho vyplývá, že produkty, které Harchuf vezl zpět do Egypta, byly dary symbolizující vzájemnou spolupráci.³⁴⁴ V pramenu o takové skutečnosti není zmínka, a tak je pouze otázkou interpretace dochovaných vět, jak situaci vyložit. Goedickeho výklad je zvláštní již jen proto, že Harchuf měl s sebou dostatek vojáků, aby mohl pomoci při vojenském tažení. I kdyby skutečným účelem jeho cesty byl pouze průzkum s ohledem na zajištění politických cílů egyptského panovníka, nevedl by s sebou dostatečně velké vojsko, které by hrálo roli ve sporu vládců Jamu a Cemehu. Termín *šhṭp* je třeba vztahovat ke zboží, které

³⁴⁰ G. E. KADISH, *Old Kingdom Egyptian activity*, s. 24-26.

³⁴¹ W. B. EMERY, *Egypt in Nubia*, s. 130.

³⁴² H. GOEDICKE, *Harkhuf's travels*, s. 3-4.

³⁴³ K. P. KUHLMANN, *The „Oasis bypath“*, s. 139-143

³⁴⁴ H. GOEDICKE, *Harkhuf's travels*, s. 14.

Harchuf přivezl. Při příchodu do rezidence vládce Jamu zjistil, že ten se odebral na výpravu. Jelikož právě on byl obchodním partnerem, bylo třeba jej vyhledat. V době, kdy jej Harchuf zastihl již zřejmě vykonal úspěšný útok proti Cemehu a byl potěšen zbožím, které Harchuf z Egypta přivážel na výměnu s africkými produkty. Po směně komodit se vydal na cestu zpět, kdy putoval hraniční oblastí na severu Sacu a jihu Ircet s velkým nákladem vzácných produktů. Vládce Jamu Harchufa pravděpodobně upozornil na změny na sever od jeho země, kde se vytvořila koalice států Ircet, Sacu a Wawat. Karavana byla tudíž chráněna vojskem z Jamu, které Harchufa následovalo až do rezidence. Mohlo se jednat a zřejmě skutečně jednalo o vojáky, kteří později měli sloužit v egyptské armádě.³⁴⁵ Snad byla i s vládcem koalice nakonec uzavřena dohoda, vzhledem k tomu, že se podle Harchufových slov i on připojil k ochraně a vedení karavany. Ještě před návratem vyslal Harchuf do královského paláce dalšího posla se zprávou díky níž byla na jih vyslána loď plná darů jako odměny za vykonanou službu. Tato loď snad měla přivezené africké produkty naložit a již bez Harchufovy přítomnosti je dopravit na sever k panovníkovi, kde byly dále děleny mezi jednotlivé příjemce. Stejně jako trasa *w3t 3bw*, i průběh *w3t wh3t* byl v literatuře hojně diskutován. G. W. Murray ji viděl vést do Dachly, poté po Darb el-Arbaín ke studně v Murr a přes Šeb zpět do údolí, zřejmě k Tošce.³⁴⁶ Goedicke se domnívá, že vedla do oázy Charga, kterou označil jako oblast spadající pod vládu Jamu a tudíž cíl Harchufovy cesty.³⁴⁷ Podle Kuhlmana vedla cesta přes oázy Dachla a Dungul, kde se napojila na „slonovinovou cestu“.³⁴⁸ V Harchufově hrobce byl v souvislosti s cestami opsán i dopis, který mu poslal Pepi II. ještě jako dítě, poté co se dozvěděl, co mu Harchuf z Jamu přiváží.³⁴⁹

Dalším z úředníků doby vlády Pepiho II., v jejichž hrobkách byly dochovány zmínky o vztazích Egypta a Núbie, je Pepinacht zvaný Hekaib.³⁵⁰ Podle jeho slov jej panovník vyslal dobít země Wawat a Ircet, kde bylo zabito mnoho obyvatel včetně dětí vládce a vůdce místních vojenských jednotek. Současně bylo do rezidence

³⁴⁵ O získávání vojáků v Núbii se zmiňuje Sabni. H. GOEDICKE, *Harkhuf's travels*, s. 12.

³⁴⁶ G. W. MURRAY, *Harkhuf's third journey*, s. 73.

³⁴⁷ H. GOEDICKE, *Harkhuf's travels*, s. 10.

³⁴⁸ K. P. KUHLMANN, *The „Oasis bypath“*, s. 143.

³⁴⁹ K. SETHE, *Urkunden*, I, s. 128-131; N. C. STRUDWICK, *Texts*, s. 331-333.

³⁵⁰ K. SETHE, *Urkunden*, I, s. 131-135; N. C. STRUDWICK, *Texts*, s. 333-335.

odvedeno mnoho lidí a oba poražení vládci jako zajatci a tribut - *ḥtpw* - ve formě živých býků a koz.

Jedním z úředníků hájícím zájmy panovníka v Núbii byl v době Pepiho II. Sabni. V rámci hrobky byla - bohužel především v první části útržkovitě - dochována jeho autobiografie, která dává částečně nahlédnout na vztahy Egypta a Nubie na konci Staré říše.³⁵¹ Vyprávění o jeho významných činech ve službách krále začíná oznámením, díky němuž se dozvěděl, že jeho otec Mechu zemřel na výpravě v zemi Wawat. Sabni tudíž naložil v Egyptě osly produkty s nimiž Egyptané pravděpodobně běžně obchodovali, poslal zprávu o tom, že odjíždí pro otcovo tělo a vydal se na cestu směrem k cíli svého otce, jímž bylo místo zvané Wecec. Poté co *šḥtp* země, kterými procházel, přepravovanými dary, našel tělo otce, které bylo pod dohledem jakéhosi Temecera. Připravil pro něj dřevěnou rakev a přepravil jej zpět do Egypta. Kromě těla s sebou přivezl i některé z afrických produktů - kadidlo, sloní kel a lví kůži, které na cestě získal před smrtí jeho otce. Stejně jako Harchuf vyslal i Sabni před svým návratem domů posla ke dvoru se zprávou o cestě. Sám po návratu plul až do Memfidy předat panovníkovi dovezené zboží. V textu byla připojena poznámka o tom, že spolu s egyptskou karavanou putovali Núbijci, buď jako součást ochrany nebo jako součást egyptské armády.

Jiný Sabni, možná syn Pepinachta, zanechal ve své hrobce na Kubbit el-Hawa zprávu o vyslání panovníkem do Wawatu, kde měl vyrobit dvě lodě, aby do Heliopole mohly být přepraveny dva velké obelisky.³⁵²

S nápisy a autobiografiemi souvisí otázka titulů, které byly spojeny se správou jižních zemí a určitým způsobem reflektovaly politickou situaci v Egyptě. Jeden z titulů, který se velmi často objevoval v souvislosti s expedicemi za hranice Egypta či do pouští, představoval *jmj-r ʿw*, objevující se především v době 6. dynastie.³⁵³ Faulkner jeho nositele považoval za vůdce karavan,³⁵⁴ ale většina badatelů se shoduje na spojení tohoto hodnostáře s vojenskými jednotkami složenými z cizinců, nejspíše

³⁵¹ K. SETHE, *Urkunden*, I, s. 135-140; N. C. STRUDWICK, *Texts*, s. 335-338.

³⁵² N. C. STRUDWICK, *Texts*, s. 339.

³⁵³ E. EICHLER, *Untersuchungen zum Expeditionswesen*, s. 195-196.

³⁵⁴ R. O. FAULKNER, *Egyptian military organization*, s. 34.

Núbijců.³⁵⁵ Veni sám titul nenesl, ale zmínil jeho nositele na velké výpravě, která vedla nejspíše ve směru Sinaje a jižní Palestiny. Té se zúčastnilo vojsko čítající i vojáky ze všech hlavních núbijských zemí, ale i Cemehu.³⁵⁶ Tito lidé tak skutečně mohli mít cizinecké jednotky na starosti a díky znalosti jazyka působit částečně jako prostředníci ve vnější komunikaci. Na rozdíl od Veniho jej přímo nesli Harchuf a Pepinacht.³⁵⁷ C. Manassa předpokládá, že tento titul, který se začal objevovat od doby vlády Džedkarea, znamenal změnu politiky Egypta vůči Núbii a představoval počátek vojenských expedic na rozdíl od dřívějších obchodních, jimž obvykle stál v čele *htm.ty-ntr*. Takové tvrzení je ale zvláštní, jelikož podle Eichlera je v rámci expedičních graffit tento titul doložen také především ze 6. dynastie.³⁵⁸ Manassa se domnívá, že nová potřeba překladatelů snad ukazovala na změnu ve složení núbijské populace.³⁵⁹ Není účelem práce rozebírat jednotlivé tituly účastníků expedic. Většinu je možné dohledat v práci Eichlera, který se jim poměrně podrobně věnoval. Zajímavým aspektem či spíše ukazatelem proměny vztahů mezi Egyptem a Nubií jsou specifické tituly spojené se zeměmi za jižní hranicí Egypta. Například Mechu nesl na graffitu z blízkosti Tumas tituly - *jmy-r3 h3s.wt nb=f m 13m 1r.t W3w3.t a jmy-r3 mšc hr Z3tw*, které jej pevně spojovaly se záležitostmi státu v jižních zemích.³⁶⁰ Dále existovaly tituly spojené s dohledem nad cizími zeměmi obecně či přímo nad „jižní branou Egypta“ a další.³⁶¹ Většina těchto titulů pochází až z konce Staré říše.

4.3. Lokace jednotlivých zemí

I když jsou známy poměrně četné názvy zemí nacházejících se v prostoru Núbie, jejich konkrétní lokace je stejně jako v případě Puntu stále předmětem diskusí. Problémem je rozlehlost území a neustálá obměna pořadí ve výčtu při jmenování jednotlivých procestovaných zemí v rámci různých výprav do nejvzdálenější a pravděpodobně nejjihnější z nich, kterou představoval Jam. O'Connor jej viděl až

³⁵⁵ Dilwyn JONES, *An index of Ancient Egyptian titles, epithets and phrases of the Old Kingdom*, I, Oxford 2000, s. 73-74; D. VALBELLE, *Les neuf arcs*, s. 44.

³⁵⁶ K. SETHE, *Urkunden*, I, s. 101-102.

³⁵⁷ TAMTÉŽ, s. 120, 131.

³⁵⁸ E. EICHLER, *Untersuchungen zum Expeditionswesen*, s. 241.

³⁵⁹ C. MANASSA, *The crimes*, s. 158.

³⁶⁰ N. C. STRUDWICK, *Texts*, s. 150-151.

³⁶¹ T. SÄVE-SÖRDERBERGH, *Ägypten und Nubien*, s. 12; N. C. STRUDWICK, *Texts*, s. 144-145.

v centrálním Súdánu, oproti Edwardsovi, který tuto zem situoval do oblasti Dongoly. Co se týče Sacu, Ircet a Wawat, Säve-Sörderbergh došel ve svém výzkumu k závěru, že Ircet ležela v blízkosti lokality Tumas. Domnívá se tak na základě jednoho ze zde dochovaných nápisů. Sacu lokalizoval mezi Tumas a Korosko a Jam do blízkosti 2. kataraktu.³⁶² Edel umístil do oblasti mezi Aníbou a Dakkou a dále na jih až k Wádí Halfa Sacu. Wawat sahal na jihu k Dakce a na severu k ostrovu Biga. Všechny tři – Wawat, Ircet a Sacu – se tedy podle něj nacházely v Dolní Núbii. Pokusil se lokalizovat i rezidenci vládce núbijské koalice. Nejvhodnějším místem byla dle jeho mínění Aníba.³⁶³ Novější verze O'Connora taktéž lokalizovala všechny tři země do Dolní Núbie. Variantou však může být i Wawat zabírající celou oblast Dolní Núbie a Ircet a Sacu dále na jih v Horní Núbii. To by podle něj odpovídalo i Harchufově autobiografii. Nacházely by se nejspíše v oblasti Batn el-Hagar a setkávaly v oblasti Kermy.³⁶⁴ O'Connor došel k závěru, že Jam se musel nacházet v oblasti Horní Núbie, možná v oblasti Šendi, kam jej lokalizoval Erman.³⁶⁵ Jeden z posledních pokusů pochází z pera Kuhlmana. Název Sacu zní na rozdíl od ostatních egyptsky. Etymologický základ podle něj spočívá ve slově „země“, ale stejným pojmem byly označovány ploché desky a tvrdý kámen. Kuhlmann tudíž vidí souvislost s touto zemí a lomy u Tošky. Na základě této skutečnosti mohla cesta do Núbie přes oázy vést právě kolem této v době Staré říše hojně využívané lokality. Ircet lokalizoval do oblasti kolem lokality Tumas, kde byly nalezeny nápisy výprav. Jeden z nich hovoří o návratu z „otvírání“ země Ircet. Jam identifikuje stejně jako Edel s pozdější Kermou a tudíž jej lokalizuje nejjihněji ze všech výše zmíněných zemí, mezi 1. a 2. katarakt, kam směřovaly egyptské karavany a kde byla již záhy vytvořena opevněná základna. Odtud mělo být obchodováno se zemí nomádů, Jamem, jehož panovník neměl stálé sídlo.³⁶⁶ V Harchufově vyprávění se objevují kromě výše zmíněných další dvě lokality, o kterých neexistuje další zmínka a které jsou úplně neznámé. Jedná se o *M^chr* a *Trrs*.³⁶⁷ Tyto dvě země představovaly nejspíše pouze okrajové státy nebo

³⁶² T. SÄVE-SÖRDERBERGH, *Ägypten und Nubien*, s. 15-17.

³⁶³ E. EDEL, *Die Ländernamen Unternubiens*, s. 145-146.

³⁶⁴ D. O'CONNOR, *The locations*, s. 33, 38-39.

³⁶⁵ TAMTÉŽ, s. 29, 35.

³⁶⁶ K. P. KUHLMANN, *The „Oasis bypath“*, s. 140-144.

³⁶⁷ T. SÄVE-SÖRDERBERGH, *Ägypten und Nubien*, s. 18; K. SETHE, *Urkunden*, I, s. 125.

menší a dočasné státečky, které neměly větší význam a tudíž nebyly vícekrát zmíněny.

Z existujících pramenů je možné usoudit, že Wawat se nacházel poměrně blízko hranici, jelikož byl často využíván k těžbě dřeva na stavbu lodí, jež nejspíše sloužily k přepravě kamene od prvního kataraktu. Pokud by se Wawat nacházel dále od kataraktu, muselo být nejdříve dopraveno po souši k němu a poté sestaveny lodě. Spíše bylo dřevo získáváno poblíž, aby byla ušetřena práce. Ostatně stejný princip fungoval i jinde v Egyptě. Nejdříve se výprava dostala na místo, tam se rozdělila. Část z místních nebo nedalekých zdrojů vytěžila dostatek dřeva a poté sestavila lodě, které odvezly získaný materiál těženy druhou částí skupiny.³⁶⁸ Oproti tomu nejvíce na jihu snad ležel Jam, který byl cílem Harchufových expedic a kam došel až po průchodu Wawat, Ircet a Sacu. Ircet a Sacu tudíž ležely mezi těmito dvěma, ale jejich přesnější lokace je obtížná. Tomu ostatně odpovídají i rozcházející se závěry různých badatelů. Napovědět může zpráva Harchufa o návratu z jeho třetí cesty do Jamu. Sice se tato část dochovala s několika lakunami, ale i přesto z ní vyplývá, že procházel oblastí na jihu Ircet a severu Sacu, kde se setkal s vládcem koalice tří dolnonúbijských zemí. Z toho vyplývá, že Ircet se nejspíše nacházela na sever od Sacu. Ke stejném pořadí došel při interpretaci pramenů pouze Kuhlmann, který se pokusil o konkrétnější lokaci.

4.4. Obchodované komodity

Proč do této oblasti vedly dlouhé cesty náročné na překonávání cestu pouští nebo nilské peřeje? Adams se domnívá, že nejstaršími a i v pozdější době nejdůležitějšími komoditami, které Egyptané z Nubie získávali byly zvířecí produkty – slonovina, různé zvířecí kůže, pštrosí vejce a pera, živá zvířata a zlato. Dalšími státem žádanými komoditami byli nevolníci - přivedení Pepinachtem a výpravou uspořádanou v době Snofrua, měď a diorit.³⁶⁹ Konkrétní výčet se nachází v hrobce Harchufa, který ze své třetí cesty přivezl 300 oslů naložených kadidlem, ebenovým

³⁶⁸ Srov. kapitola věnovaná Východní poušti a Puntu.

³⁶⁹ K. SETHE, *Urkunden*, I, s. 133; T. A. H. WILKINSON, *Royal annals*, s. 141; W. Y. ADAMS, *Nubia*, s. 42, 166; D. VALBELLE, *Les neuf arcs*, s. 62; T. SÄVE-SÖRDERBERGH, *Ägypten und Nubien*, s. 21-22.

dřevem, olejem *hknw*, *sꜥt*, kůže panterů, sloní kly a další věci.³⁷⁰ O produktech, které žádali Núbijci jako výměnu za jejich zboží, je možné se dočíst v líčení Sabniho. Když jel na výpravu pro tělo svého otce, vzal s sebou 100 oslů naložených vonnými oleji, medem, látkou, fajánsovými předměty a alabastrovými nádobami. Zpět přivezl přinejmenším kadidlo, sloní kly a kůže panterů.³⁷¹

4.5. Historické souvislosti

Důležitým aspektem vzájemných vztahů jsou především historické souvislosti, které vyplývají z charakteru interakce mezi núbijskými zeměmi a Egyptem v době Staré říše. Z Harchufova vyprávění vyplývá, že největší význam měl pro Egyptěany Jam, který byl cílem jeho cest. Na nich prošel severními sousedy Jamu, kterými byly Wawat, Sacu a Ircet. Ovšem jedná se pouze o dobu Harchufa – vládu Merenrea a Pepiho II., což nemusí platit i pro ostatní. Všechny rozsáhlé autobiografie, které zmiňují výpravy do Núbie, pocházejí z doby 6. dynastie, což znamená, že mají omezenou vypovídací hodnotu pouze na toto období. Co se v oblasti dělo dříve napovídají prameny archeologické, které dokazují přítomnost Egyptěanů sahající minimálně k Buhénu, v krajním případě ke Kermě. Jedná se jednak o stopy osídlení, zbytky keramiky nebo nápisy podél cest. Jaký význam měly a o čem vypovídá jejich lokace? Zásadní otázku představuje význam pevnosti Buhén. Její umístění až u druhého nilského kataraktu znamenalo, že až sem sahal egyptský vliv a především že právě sem nejspíše pravidelně proudily výpravy, kterým jejich stálé či pouze dočasné osídlení vytvářelo zázemí. Téměř neexistence núbijské keramiky na lokalitě ukazuje, že byla zásobována výhradně z Egypta. Jaký tedy byl vztah k jejímu okolí? Na základě výsledků Emeryho výzkumů byla doložena funkce pevnosti jako záchytný bod a první místo zpracování núbijské mědi. Jaký význam ale měla pro dálkový obchod?

Naskytá se možnost, že právě zde se rozkládal hlavní obchodní partner, země Jam, na jejímž území byla vybudována základna Egypta, jejímž prostřednictvím docházelo k jednání s místním vládcem. Jam se zdál být nejsilnější ze všech u

³⁷⁰ T. SÄVE-SÖRDERBERGH, *Ägypten und Nubien*, s. 21; K. SETHE, *Urkunden*, I, s. 126-127.

³⁷¹ T. SÄVE-SÖRDERBERGH, *Ägypten und Nubien*, s. 21-22; K. SETHE, *Urkunden*, I, s. 137.

Harchufa zmiňovaných zemí. Nemohl být právě on být předchůdcem Kermy a reprezentantem Kultury C? Podle Edwardse se nejspíše nacházel v oblasti Dongoly, odkud nové kultury přišly. Žádné konflikty s ním nebyly, možná proto, že původně se Egypt soustředil jen na oblast Dolní Núbie, která k němu bezprostředně přiléhala. Ta byla po vymizení kultury Skupiny A poměrně pustá, osídlená nejspíše jen skupinami pastevců a lovců.³⁷² V době, kdy se ale na jihu začala prosazovat nová moc, musel Egypt přijít s reakcí na postupné ohrožování svých zájmů. V dříve ovládaných zemích na severu – Wawat, Ircet, Sacu - se s příchodem nového obyvatelstva, které nejspíše již nebylo poslušné egyptské nadvlády, objevily nepokoje. Do jaké míry v této době fungovala spolupráce Dolní a Horní Núbie, je otázkou. Egypt byl vzhledem k potřebě uspokojování svých potřeb nucen navázat kontakt s novou zemí na jihu. Právě to mohl být Jam, který se objevil v díle Harchufa. Dříve žádný takový partner pravděpodobně nebyl potřeba a Egyptané si zboží zajišťovali sami nebo přes místní obyvatele, ale nikoliv vládce suverénních zemí. Na začátku 6. dynastie egyptský panovník již nebyl schopen udržet své postavení ve Wawatu, Ircet a Sacu, a tak hledal pomoc na jihu u vládce Jamu. Byly k němu nalezeny nové cesty pro expedice a nadále s ním obchodovali noví úředníci pověřeni rezidencí a vyslaní do vzdálené provincie hájit zájmy dvora.

S tímto děním však souvisí ještě další aspekt egyptských dějin. Aktivita na jihu Egypta a v Núbii existovaly již od Archaické doby. Z počátku se nejspíše jednalo o vojenské akce, které měli zastrašit místní obyvatelstvo a přivést jej k poslušnosti vůči egyptským potřebám. Vzhledem k tomu, že neexistují písemné doklady obchodních vztahů až do 6. dynastie, je možné, že expedice proudily až do Horní Núbie pravidelně a nebylo nutné zaznamenávat jejich průběh, protože nebyly ničím výjimečným. Jejich účastníci pouze zanechávali občasné nápisy na cestách, kterými putovali jako doklad své přítomnosti. Ovšem překvapující v tom případě je poměrně malý počet takových nápisů. Adams se domnívá, že Stará říše představovala období průzkumu, kdy do Núbie proudily jen sporadické a neřízené výpravy, které nenavazovaly trvalé vztahy. Spíše se jednalo o výpravy soukromých dobrodruhů, jelikož neexistují doklady o královském zájmu o obchod. Státními podniky bylo

³⁷² N. EDWARDS, *The Nubian past*, s. 88.

pouze získávání otroků, mědi a dioritu. Takové záležitosti přestal dvůr podnikat na konci 5. dynastie, kdy pravděpodobně přestaly být vysílány výpravy do dioritových lomů a byla opuštěna pevnost Buhén. Nadále přicházeli Egyptané do Núbie pouze za účelem obchodu, jak to dokazují texty Harchufa a Veniho.³⁷³ V době 5. dynastie se situace skutečně změnila, jak dokazují nálezy z Buhénu, kde poslední doložené jméno egyptského panovníka patřilo Niuserreovi, jehož vláda znamenala významný přelom provázející různé změny.³⁷⁴ Výpravy za Džedkarea ještě dosáhly až do Tošky, za jeho následovníků jen k Tumas. Spíše se zdá, jakoby byla Núbie postupně opouštěna. Novou aktivitu a větší množství výprav sem zpět přinesla až vláda Merenrea a poté Pepiho II., jejichž expedice zde zanechaly mnohé nápisy.³⁷⁵ Malé množství dokladů z přelomu dynastií mohlo souviset jednak s výše nastíněnými změnami v Núbii samotné, jednak se změnami uvnitř egyptského hospodářství a správy, případně s dynastickou krizí, která se objevila na počátku 6. dynastie. V kontextu částečného přerušení pravidelných kontaktů v období změn a neklidu v Egyptě, stejně jako vzdoru nových obyvatel Dolní Núbie může být Harchufův výraz *wb3* skutečně překládán jako otevření, resp. opětovné zprůchodnění starých obchodních cest, které je mezi badateli tolik diskutováno.³⁷⁶ Změny obecně přineslo vyslání nových úředníků na jih Egypta, kteří byli pověřeni pouze správou núbijských záležitostí. Podle Kuhlmana byly expedice v době Harchufa poměrně pravidelné. Při první cestě dovezl nejnütnější zboží a až poté tančícího trpaslíka, tedy zvláštní přání. Kuhlmann tvrdí, že tak mohl učinit věděl-li, že bude následovat cesta další.³⁷⁷ To ovšem nemusí znamenat, že Harchuf a jeho otec nepatřili mezi první odvážlivce, kteří se na delší a v jejich době i nebezpečnější cestu vypravili. O hrozícím nebezpečí na cestách snad svědčí i to, že při druhé samostatné výpravě zvolil Harchuf raději cestu přes poušť, aby se vyhnul oblastem při řece. Zřejmě tak učinil na základě špatných zkušeností z předchozích cest, jak tvrdí Murray.³⁷⁸

³⁷³ W. Y. ADAMS, *Nubia*, s. 136, 165-168, 174; TÝŽ, *The first colonial empire: Egypt in Nubia, 3200-1200 B.C.*, *Comparative studies in society and history* 26, 1984, s. 36-71.

³⁷⁴ M. BÁRTA, *Architectural Innovations*, s. 105-130.

³⁷⁵ E. EICHLER, *Untersuchungen zum Expeditionswesen*, s. 146.

³⁷⁶ K. P. KUHLMANN, *The „Oasis bypath“*, s. 139-143; G. E. KADISH, *Old Kingdom Egyptian activity*, s. 26.

³⁷⁷ K. P. KUHLMANN, *The „Oasis bypath“*, s. 141.

³⁷⁸ G. W. MURRAY, *Harkuf's third journey*, s. 74.

Doklady Merenreovy přítomnosti na jižní hranici přesvědčují o výjimečnosti situace. Proč se tolik angažoval v jednání s Núbii? Situace jej pravděpodobně donutila minimálně dvakrát dojet na jih a sejít se s núbijskými vládci k jednání. Nejspíše se jednalo o vzájemné spolupráci, vzhledem k tomu, že z jiných zdrojů existují doklady pomoci vládců Wawatu, Ircet a Sacu při dodávkách dřeva pro egyptské potřeby. Ovšem zdá se, že i přesto vztahy nebyly pouze idylické a provázela je neposlušnost ze strany Núbijců. Jedna z cest Merenrea k prvnímu kataraktu byla zjevně trestnou výpravou. Otázkou je, předcházela-li výše zmíněným jednáním nebo následovala až po nich jako důsledek núbijské neposlušnosti, resp. nedodržování dohodnutých pravidel. O tom, že se situace nadále zhoršovala, vypovídají doklady z doby Merenreova následovníka Pepiho II. Problémem mohl být již jeho nástup na trůn v dětském věku, kdy nemohl udržet dojednané příměří, a tak přišly na řadu vojenské výpravy, které měly zem vrátit do role poslušného souseda vstřícného požadavkům egyptského dvora. O sjednocování Wawat, Ircet a Sacu do koalice vypovídá Harchufovo líčení a jedná se právě o dobu na počátku vlády Pepiho II. Harchufovy výpravy skrze poušť mohou být důkazem skutečnosti, že se cesta podél Nilu stala nebezpečnou a bylo lépe se zdejšími obyvatelům vyhnout.³⁷⁹ Zprávu o trestné výpravě do Núbie v době Pepiho II. zanechal Pepinacht. Že v této době nebylo jednoduché zemí procházet dokazují texty Sabniho. Musel se zásobit mnoha věcmi pro úplatky a armádou, jež by jej chránila, stejně jako Harchufa, kterého na cestě zpět do Egypta dokonce provázelo jamské vojsko. Nikde není zmíněno, zemřel-li Mechu rukou nepřítelů, ale spíše sešel přirozenou smrtí, jelikož jinak by taková skutečnost byla zmíněna. Jak za takové situace interpretovat nálezy v Kermě? Souvisel-li Jam s kulturou Skupiny C, nebylo by nepravděpodobné, že až sem došly karavany z konce 6. dynastie. Jména tří panovníků, kteří v jejím závěru vládli se shodují s dobou kontaktů navázaných za Merenrea.

Zvláštní okolnost představují tituly úředníků spojené se správou jižních zemí. Ačkoliv by se dalo předpokládat, že je vlastnili především v době, kdy nadvláda fungovala bez větších obtíží, objevily se až na konci 5. dynastie. Znamená to, že

³⁷⁹ D. O'CONNOR, *The locations*, s. 47-48.

nebylo nutné povolát zvláštní úředníky, kteří by se oblastí zabývali až do doby, než v ní nastaly komplikace? Doby, kdy došlo k postupnému stahování z území?

Z konce Staré říše pochází část proklínacích textů, v nichž jsou zmiňováni četní Núbijci. Ohlas událostí na jihu jistě dosáhl až do Memfidy, kde byly nalezeny. Ačkoliv se pravděpodobně jednalo o cizince žijící přímo v Egyptě, mohla obecně nepřátelská nálada vůči Núbijcům a jejich podnikům vůči Egyptu vést k zesílení xenofobního citění Egypt'anů. O tom, že v Egyptě žilo větší množství Núbijců, především v armádě, svědčí například Veniho autobiografie, kde nechal zapsat, že součástí velké armády, se kterou se vydal na výpravu proti *ʿ3mw a hrw-šʿ*, byli vojáci ze zemí Ircet, Medža, Jam, Wawat a Kaaw spolu s Cemehu a Egypt'any.³⁸⁰ S tím souvisí otázka, jakým způsobem byli odváděni núbijští vojáci do egyptské armády. Pocházeli ze všech zemí Núbie, což může znamenat, že byli určitým způsobem verbováni, spíše než jen zajímáni při výpravách. Zajetí vojáci by pravděpodobně nesloužili věrně egyptskému panovníkovi ve vojenských akcích proti jiným zemím. Podle Säve-Sörderbergha se po ukončení služby v Egyptě vraceli Núbijci zpět domů.³⁸¹ Těžko říci, fungovala-li služba takto. Prameny o ničem takovém nevyprávějí. Stejně doklady proklínacích textů - hliněné figurky - pocházejí z lokality Ajn Asil v Dachle,³⁸² která byl navázána na Núbii pouštní cestou a tudíž odrážela situaci na jih od egyptských hranic. Zaměřují se na obyvatele země Jam, což svědčí o postupném přetrhání přátelských vztahů i s touto zemí na konci 6. dynastie a tudíž dočasný konec egyptské přítomnosti v Núbii až do jejího obnovení v době Střední říše.

³⁸⁰ K. SETHE, *Urkunden*, I, s. 101; B. G. TRIGGER, *Nubia under the pharaohs*, s. 54.

³⁸¹ T. SÄVE-SÖRDERBERGH, *Ägypten und Nubien*, s. 26-27.

³⁸² K. P. KUHLMANN, *The „Oasis bypath“*, s. 148-149.

5. Doklady vztahů s Puntem a Východní pouští

Jak vyplývá z líčení starých Egyptanů v jejich autobiografiích a jiných záznamech o této zemi, jednalo se o místo opředené jistým tajemstvím i pro obyčejné obyvatele nilského údolí. Produkty z těchto vzdálených končin byly vzácné a tudíž určené jen pro potřeby bohů, včetně panovníka, případně vysoce postavených hodnostářů. Běžní lidé se k nim jen těžko dostávali, stejně jako na cestu samotnou, podnikanou pravděpodobně jen výjimečně. Představovala zvláštní čin, jenž přispíval ke zvýšení prestiže panovníka, z jehož vůle a s jehož podporou byla výprava přichystána. V jiné rovině stejně sloužila hlavním účastníkům, kteří se podíleli na její přípravě a úspěšné realizaci.

Co se skrývalo za názvem Punt? Informace, které se dochovaly, říkají, že se jednalo o zemi ležící v blízkosti moře, kde rostly palmy a kde žili paviáni. Místní obyvatelé chovali krátkorohý dobytek a žili v kruhových chatrčích. Byly zde pěstovány kadidlonosné stromy a zpracovávány kovy. V čele společnosti stál „vůdce“ nebo „vládkyně“.³⁸³ Podle názorů mnoha badatelů se země nacházela na jihovýchod od Egypta, v blízkosti zemí Wawat, Kuš, Medžat a Irem, jejichž prostřednictvím mohla komunikovat s Egyptem směrem od Nilu. Mezi hlavní produkty patřilo kadidlo, myrha, elektrum, zlato a eben. Zdá se, že Egyptané na oplátku zásobovali Punt svým vínem, masem a moukou.³⁸⁴ Obchod s Puntem byl součástí královské ideologie a tudíž byl využíván jako součást propagandy královské moci. I přes mnohé debaty o lokaci, stále zůstávají ve hře dva kandidáti. Mezi nimi není lehké rozhodnout, jelikož se rozkládají v poměrně těsné vzájemné blízkosti oddělené pouze úzkým pruhem moře. Jedná se o východní část Súdánu a severní část Afrického rohu na jedné straně a o jižní část Arabského poloostrova na straně druhé.

Jeden z nejstarších názorů na lokaci puntu pochází od H. Brugsche, jenž jej umístil na Arabský poloostrov. Poté, co byl objeven geografický seznam Thutmose III. v Karnaku, stanovil A. Mariette jako nejpravděpodobnější domovinu Puntanů

³⁸³ Vládkyně byla zachycena na reliéfech v Dér el-Bahrí vyobrazujících výpravu vyslanou do Puntu za vlády královna Hatšepsut. Auguste MARIETTE, *Deir el-Bahari. Documents topographiques, historiques et ethnographiques*, Leipzig 1877; Piotr SCHOLZ, *Fürstin Iti - „Schönheit“ aus Punt*, SAK 11, 1984, s. 529-556.

³⁸⁴ K. A. BARD – R. FATTOVICH (edd.), *Harbor of the pharaohs*, s. 18-19.

somálské pobřeží. Seznamy zemí jsou ale ošemetným pramenem, jelikož se v různých verzích – z časově blízkých dob - různí, a tak nepomáhají rozhodnout ani zda-li je třeba hledat na jihu nebo na severu.³⁸⁵ Později se tématu věnoval Herzog, který se zaměřil na průzkum fauny a flory na základě vyobrazení v Hatšepsutině chrámu v Dér el-Bahrí. Dospěl k názoru, že je třeba Punt umístit na horní tok Nilu mezi Atbaru a soutok Bílého a Modrého Nilu, přičemž ale v takovém případě nemohla být země dosažena cestou po moři. Stejně tak přehlédl skutečnost, že vodní tvorové z Hatšepsutiných reliéfů představují mořské druhy.³⁸⁶ Sayed navrhl oblast Atbaiské pouště. Současně připustil, že staroříšský Punt nemusel být totožný se středoříšským Bia-Punt.³⁸⁷ K. A. Kitchen se připojil k názoru o umístění do oblasti pobřeží Rudého moře sahající od východního Súdánu k eritrejsko-etioopským hranicím na jih pak k řece Atbara. Upozornil ale zároveň na skutečnost, že neexistuje žádný doklad o tom, že se země nacházela ve stejných hranicích v době Staré, Střední i Nové říše.³⁸⁸ Podle Meekse ve skutečnosti většina textů umísťuje Punt na sever, spíše než na jih, a současně na východ, tudíž nejpravděpodobnější lokace se jeví na Arabském poloostrově. Hlavně zlato a elektrum přivezené z Puntu jsou označovány jako produkty země *ʿamu*, což by v takovém případě měla být součástí Puntu samotného.³⁸⁹ Podle Fattovich ležel Punt na severním okraji afroarabského okruhu, tedy mezi nížinami na pomezí Etiopie a Somálska a Eritrie.³⁹⁰ Podle Cozzolino byl Punt vždy situován v jihovýchodním směru a mohl být dosažen po moři i po souši.³⁹¹ Nibbi jej hledá na Sinaji. Vzhledem k tomu, že byl označován jako *t3 ntr*, což mělo znamenat země boha Sopdua, který byl hojně uctíván právě na Sinaji.³⁹²

5.1. Egyptská přítomnost ve Východní poušti

Důležitého prostředníka na cestě do Puntu hrála Východní poušť, která ale současně představovala cíl sám o sobě. Nacházela se zde spousta materiálů, jež byly

³⁸⁵ D. MEEKS, *Locating Punt*, s. 56-57.

³⁸⁶ TAMTÉŽ, s. 53-54.

³⁸⁷ A. M. A. H. SAYED, *Discovery of the site*, s. 177.

³⁸⁸ K. A. KITCHEN, *Further thoughts*, s. 173-174.

³⁸⁹ D. MEEKS, *Locating Punt*, s. 58, 65.

³⁹⁰ R. FATTOVICH, *Punt*, s. 403; TÝŽ, *The problem of Punt*, s. 257, 259.

³⁹¹ C. COZZOLINO, *The land of Pwnt*, s. 391.

³⁹² A. NIBBI, *Punt within the land*, s. 58-59.

žádané nejen pro stavbu zádušní a chrámové architektury, ale i pro výrobu luxusních předmětů denní potřeby, stejně jako uměleckých a kultovních objektů. Většina expedicemi pravidelně navštěvovaných míst byla označena množstvím nápisů, které odkazují na početné výpravy, jež se sem pro danou surovinu v průběhu starověkých dějin vydaly. Jednalo se především o Wádí Hammamát a Hatnúb.³⁹³ I do těchto končin vedla cesta nejdříve na lodi po Nilu a poté po souši až k lomu. Z graffit je možné získat rozličné informace ohledně organizace expedic a jejich průběhu. Co se týče počtu účastníků, například v době Veserkarea se sem vypravilo 400 mužů. Jiný nápis z doby 8. dynastie vypočítal celkové osazenstvo na 2350 lidí a zanechal zprávu i o formě odměny, již představovala obilí a plátno.³⁹⁴ Na výpravu též bylo třeba spolu s muži a jejich náradím vést zdroj obživy, který kromě obilí na chleba spočíval v mase. Na základě nápisu není jasné, byl-li dobytek nejdříve zabit a poté sušené či naložené maso vezeno s výpravou, anebo byl převážen živý. Vzhledem k tomu, že by živá zvířata vyžadovala další náklad pro svou vlastní obživu, zdá se to nepravděpodobné. Ovšem tento předpoklad může vyvracet nápis z doby Tetiho z Hatnubu, kde se bohužel jen útržkovitě hovoří o živých zvířatech určených k jídlu.³⁹⁵ Byla-li zvířata živá, mohla částečně sloužit pro přenášení nákladu na místo, byla-li mrtvá, bylo třeba jednak maso dobře konzervovat, aby vydrželo a jednak jej na lokalitu přepravit. Případně bylo potřeba zajistit pravidelné přivážení čerstvých zásob.

Na jednom graffitu z Hatnubu je zmíněna výprava Veniho, jenž byl označen poměrně častými tituly *ḥ3tj-ꜥ*, *smr-wꜥtj*.³⁹⁶ Veni z Abydu ve své autobiografii skutečně zmínil cestu do Hatnubu pro alabastrový obětní stůl panovníka, jehož výroba trvala sedmnáct dní. Pro jeho přepravu do hlavního města byla nejspíše na místě vyrobena speciální loď z akáciového dřeva.³⁹⁷ O stavbě lodí nikoliv v hlavním městě, odkud výpravy z částí vycházely, ale nedaleko místa těžby minerálu svědčí nápis z doby Tetiho v Hatnubu, kde se píše o stavbě lodí v 15. hornoegyptském nomu. Další z graffit – z doby Pepiho II. - nalezených v Hatnubu zmiňuje těžbu alabastru a poté

³⁹³ E. EICHLER, *Untersuchungen*.

³⁹⁴ N. C. STRUDWICK, *Texts*, s. 140, 143.

³⁹⁵ TAMTÉŽ, s. 146.

³⁹⁶ TAMTÉŽ, s. 147.

³⁹⁷ K. SETHE, *Urkunden*, I, s. 107-108.

konstrukci lodí.³⁹⁸ Cesta tam po souši mohla být zapříčiněna i skutečností, že byla vedena živá zvířata. Ta ale spíše byla získávána na královských statcích nedaleko cílové lokality, než přepravována na dlouhé vzdálenosti. Dělníci sami potřebovali přenést jen základní nářadí a potřeby pro vytvoření zázemí. Obydlí a další zázemí (dílny a kuchyně) v pravidelně navštěvovaných lomech nejspíše existovalo a bylo opakovaně využíváno. Vzhledem k tomu byly lodě potřeba až v druhé fázi díky velké hmotnosti vytěženého kamene, jehož přeprava po vodě byla mnohem pohodlnější a rychlejší.

5.2. Archeologické prameny

Východní poušť spojovala údolí s Rudým mořem, a tak představovala i cestu k přístavům, odkud vyrážely flotily směrem k Sinaji a Puntu. Mezi nejvýznamnější nálezy poslední doby patří zázemí přístavu – samo kotviště nebylo dosud lokalizováno - v Mersa Gawasis. Lokalita, která se nachází na břehu Rudého moře, na severním konci Wádí Gawasis, asi 22 km jižně od Safagy a 55 km severně od Kuséru, byla objevena již J. G. Wilkinsonem a H. Burtonem, ale poprvé prozkoumána až Sayedem. Ten ji interpretoval jako starověký *S3ww*, jelikož byl tento název objeven na dvou zde nalezených stélách.³⁹⁹ Souvislost přístavu s Puntem byla jasná již z jeho vykopávek, jelikož dvě stély z doby Senusreta I. nesly geografický pojem *Bia Punt*.⁴⁰⁰ Větší výzkumy započaly až díky práci Fattoviche a Bard,⁴⁰¹ kteří na základě výsledků rozsáhlejších odkrývacích prací potvrdili původní domněnku, že se jedná o starověký přístav, odkud putovaly lodě směrem do Puntu.⁴⁰² Nálezy jsou rozmístěny na ploše přibližně 20 ha, jež tvoří pleistocénní a holocénní terasy. Kromě pozůstatků dočasných obydlí na úpatí druhé terasy, byly odkryty z části či úplně uměle vytesané jeskyně obsahující předměty spojené s námořní plavbou a jiné objekty významné pro dataci. Jeskyně číslo 2 skrývala znovupoužité kamenné kotvy a cedrové trámy spolu

³⁹⁸ N. C. STRUDWICK, *Texts*, s. 145, 147.

³⁹⁹ A. M. A. H. SAYED, *Discovery of the site*, s. 138, 146, 175.

⁴⁰⁰ TAMTÉŽ, s. 150, 157-158; K. A. BARD – R. FATTOVICH (edd.), *Harbor of the pharaohs*, s. 23.

⁴⁰¹ K. A. BARD – R. FATTOVICH (edd.), *Harbor of the pharaohs*.

⁴⁰² Kathryn A. BARD – Rodolfo FATTOVICH, *Mersa/Wadi Gawasis: New evidence of a pharaonic harbor*, in: Zahi A. Hawass – Janet Richards (edd.), *The Archaeology and Art of Ancient Egypt. Essays in Honor of David B. O'Connor*, Cairo 2007, s. 81; K. A. BARD – R. FATTOVICH (edd.), *Harbor of the pharaohs*, s. 29

s keramikou z Druhého přechodného období a Nové říše. Vně jeskyně byla nalezena velká lana o průměru 5-8 cm.⁴⁰³ V jeskyni číslo 1 ležící více na sever byla umístěna keramika z pozdní Staré říše, Prvního přechodného období a rané 12. dynastie. Její hlavní účel však nejspíše spočíval v uchování cedrových částí lodí. Velké dřevěné trámy měly svůj depozit v jeskyni číslo 3. Poslední z prozkoumaných jeskyní představuje číslo 5, která obsahovala 35 velkých svazků lana. Další tři uměle člověkem vytvořené jeskyně zůstávají neprozkoumány.⁴⁰⁴ Kromě keramiky byly na lokalitě objeveny stély, jež z větší části nesly nápisy, dva z nich zmiňující jméno Amenemheta III. v souvislosti s bohem Minem. Pouze keramika tudíž naznačuje využívání lokality již v době pozdní Staré říše. Většina byla nalezena jen ve formě fragmentů a pochází převážně z nilské hlíny, jež sem musela být dovezena. Jedná se především o zbytky velkých zásobnic. Na třech střepech bylo vytvořeno graffito lodí, což snad může poukazovat na jejich použití pro lodní dopravu. Z celkového objemu 20 tisíc fragmentů a dvou celých nádob bylo rozeznáno asi 29 exotických druhů. Jedná se o nubijské zboží a střepy z jihoarabské keramiky. Další dva atypické kusy představují imitace nubijských typů. Na obchod s Eritrejí či Súdánem odkazují nálezy obsidiánu a ebenu, obsidián ale mohl stejně tak pocházet z Jemenu.⁴⁰⁵ Přímo o spojení s Puntem a dovážení jeho produktů svědčí nálezy dřevěných skříněk, z nichž na jedné byl dochován nápis „... krásných věcí z Puntu“.⁴⁰⁶ Lodní dopravu osvětlují nálezy dřeva, které bylo používáno na výrobu lodí. Z větší části se jedná o druh *Acacia nilotica* a *Cedrus libani*. Kromě těchto dvou byl ve větším množství užíván i *Ficus sycomorus*. Zdá se, že místo sloužilo nejen k sestavování lodí – přepravených v částech přes poušť z údolí, kde byly vyrobeny, ale také k jejich opravě. Na lodní dopravu dále odkazují z větší části vápencové kotvy ze Střední a Nové říše. Většina z nich nebyla ještě použita.⁴⁰⁷ Mezi další nálezy patří kamenné nástroje, lana, mušle, fragmenty textilií a kousky mědi.⁴⁰⁸ Přístav samotný nebyl dosud lokalizován, jelikož

⁴⁰³ K. A. BARD – R. FATTOVICH, *Mersa/Wadi Gawasis*, s. 82.

⁴⁰⁴ TAMTÉŽ, s. 83.

⁴⁰⁵ K. A. BARD – R. FATTOVICH, *Mersa/Wadi Gawasis*, s. 83-85; K. A. BARD – R. FATTOVICH (edd.), *Harbor of the pharaohs*, s. 101-134, 251.

⁴⁰⁶ K. A. BARD – R. FATTOVICH (edd.), *Harbor of the pharaohs*, s. 238.

⁴⁰⁷ TAMTÉŽ, s. 135-156, 173, 183-185.

⁴⁰⁸ TAMTÉŽ, s. 189-212.

hladina moře v průběhu let stoupla. Bohužel ani podmořský průzkum, který byl v roce 1994 proveden C. Ward nebyl úspěšný na nálezy starověkých památek.⁴⁰⁹

Kromě Mersa Gawasis se na západním břehu Rudého moře nacházel ještě minimálně jeden přístav, který ale nejspíše nesloužil k cestám do Puntu, nýbrž na Sinajský poloostrov. Byl pravděpodobně využíván především pro přepravu materiálu vytěženého z Wádí Maghára a Serabit el-Chádim, jelikož zde byly objeveny zbytky zpracování mědi. Jedná se o lokalitu Ajn Suchna, kterou zkoumají expedice IFAO. Stejně jako v Mersa Gawasis, i zde se nacházejí uměle vytesané jeskyně a nálezy ukazují, že byly užívány především v době Střední říše. Nicméně i na této lokalitě existuje odkaz na Starou říši a tím pádem i možnost budoucího přehodnocení datace. Jedná se o fragmenty kónických hliněných pečetí, jež nesly Horovo jméno Chafrea a Niuserrea.⁴¹⁰

Další hmotné prameny dokazující kontakty Egypta s Puntem - Africkým rohem představují nálezy obsidiánu v Egyptě. Jelikož se zde tento nerost přirozeně nenacházel, musel být dovezen. Ovšem možností, odkud pocházel je několik. Podle Zarinse je možné určit většinu obsidiánových objektů z neolitické doby na blízkém východě jako anatolský. Názory na původ obsidiánu nalezeného v Egyptě se však různí.⁴¹¹ Zkoumané objekty z Predynastické a Archaické doby ukázaly, že zdrojem materiálu na jejich výrobu byla Etiopie a Jemen. Z doby Staré říše pochází minimálně 11 výrobků vytvořených v době 5. a 6. dynastie. Žádný z nich ale dosud nebyl analyzován, a tak otázka zda-li Arábie nebo Africký roh zůstává z tohoto hlediska stále nedořešenou.⁴¹²

Přímo v oblasti Afrického rohu byly nalezeny egyptské objekty, které snad mohou odkazovat na existenci určitých vazeb. Jejich vypovídací hodnota však není schopná stanovit, kde starověký Punt hledat. Jedná se o nálezy v Kassale (východní Súdán), Jubdo (západní Etiopie), v Jubaland (jižní Somálsko) a Nakuru (Keňa).⁴¹³ Fattovichův tým prováděl povrchový průzkum v oblasti Gaš ve východním Súdánu,

⁴⁰⁹ K. A. BARD – R. FATTOVICH (edd.), *Harbor of the pharaohs*, s. 24.

⁴¹⁰ www.ifao.egnet.net/c?f=/doc/Rapports (použitý, ale bohužel již nefungující odkaz)

⁴¹¹ J. ZARINS, *Ancient Egypt*, s. 340, 343.

⁴¹² TAMTĚŽ, s. 367-368; S. HENDRICKX – L. BAVAY, *The relative chronological position*, s. 60.

⁴¹³ R. FATTOVICH, *Punt: the archaeological perspective*, s. 399.

kde našel asi 172 egyptských střepů, jež ale pocházejí většinou z pozdní Střední a Nové říše.⁴¹⁴

Ani v jižní Arábii, která je často považována za druhou možnou domovinu obyvatel Puntu, nebyly nalezeny žádné jasné doklady. O podložení vztahů se starověkým Egyptem se pokusil Uphill prostřednictvím skarabů z Pozdní doby, nalezených v Jemenu,⁴¹⁵ ale jeho teorii vzápětí vyvrátil Sayed. Ten tvrdí, že mezi oběma zeměmi neexistoval žádný vztah a nalezené skaraby představují jen výsledek nepřímých kontaktů – dokonce fénické imitace. Odkazuje také na to, že Egyptané používali i na moři jen vázané lodě, v nichž nebylo možné přelout Rudé moře.⁴¹⁶ To ovšem odporuje nálezům Fattoviche a Bard v Mersa Gawasis, kde byly kromě prken na vázání nalezeny většinou taková, jež byla spojována čepy.⁴¹⁷ Každopádně vzhledem k možnosti získání luxusního zboží v jiných zemích, nebylo podle Sayeda potřeba plavit se do jižní Arábie.⁴¹⁸

5.3. Obrazové a písemné prameny

Na rozdíl od hmotných existuje více pramenů písemných a obrazových. Předně je třeba zmínit Sahureův komplex v Abúsíru. Reliéfy původně zdobící zádušní chrám, mezi nimiž se nacházely výjevy svázaných cizinců a nepřátel Egypta zahrnující i obyvatele Puntu, byly známé již od Borchardtova působení na lokalitě.⁴¹⁹ Teprve v nedávné době bylo díky egyptským výzkumům učiněno několik překvapivých nálezů dokazujících výpravu, která byla panovníkem vyslána do Puntu. Objev vede badatele zpět k Palermské desce, kde byla v rámci posledního roku Sahureovy vlády zmíněna výprava do Puntu, jež s sebou zpět dovezla myrhu, elektrum, malachit a další nečitelný produkt.⁴²⁰ Podle el-Awadiho se s velkou pravděpodobností jednalo o kadidlonosné stromy - *ṣndw w3d 20*.⁴²¹ Nové doklady pocházejí ze vzestupné cesty, rozbořené v průběhu dějin, ale nikoliv zničené zloději kamene. Po jejích stranách

⁴¹⁴ J. PHILLIPS, *Egypt, Nubia*, s. 436.

⁴¹⁵ E. P. UPHILL, *An Ancient Egyptian maritime link*, s. 163-170.

⁴¹⁶ A. M. A. H. SAYED, *Were there direct*, s. 155-164.

⁴¹⁷ K. A. BARD – R. FATTOVICH (edd.), *Harbor of the pharaohs*, s. 137-142.

⁴¹⁸ A. M. A. H. SAYED, *Were there direct relationships*, s. 160.

⁴¹⁹ L. BORCHARDT, *Das Grabmal*, Blatt 5.

⁴²⁰ T. A. H. WILKINSON, *Royal annals*, s. 168-169.

⁴²¹ T. EL-AWADY, *King Sahura*, s. 43-44.

byly a stále jsou postupně odkrývány další bloky zdobené krásnými reliéfy, které ve své době zdobily horní část stěn vzestupné cesty. Návrat egyptské expedice z Puntu představuje pouze jedno z témat vytvořených starověkými umělci k připomenutí významných činů panovníka Sahurea a zdůraznění různých aspektů jeho vlády.⁴²² Reliéfy jsou o to cennější, že se jedná o nejstarší vyobrazení královské výpravy do Puntu. Prozatím byly nalezeny pouze dva na sebe nenavazující bloky, mezi něž byly původně vloženy minimálně dva další.⁴²³

První (SC/south/2003/06) zachycuje ve vrchním registru panovníka sedícího na trůnu, jak spolu se svou rodinou a vysokými dvorskými hodnostáři oslavuje přivezení kadidlonosných stromů z Puntu.⁴²⁴ Druhý blok (SC/south/2003/07) v prvním registru nese obraz krále následovaného královskou matkou a Sahureovou manželkou. Panovník v tomto výjevu drží v ruce sekeru, kterou zasekává do stromu a tudíž získává šťávu zachycovanou do misky jedním z jeho úředníků. Na dolních dvou registrech vytesal umělec scénu námořních lodí přivázejících na svých palubách obyvatele Puntu a místní zvířata, především po lodích volně pobíhající opice.⁴²⁵ Jak zachycuje jiný z reliéfů (SC/south/2002/05), byli účastníci výpravy králem štědrě odměněni, nejčastěji zlatými náhrdelníky.⁴²⁶

Neobvyklý pramen ke vztahům Egypta a Puntu představuje reliéf z hrobky prince Sešathotepa, syna Chufua, kde je mezi princovými služebníky zachycena postava muže jménem *Hrtšj* označeného jako *Nhšj*. Názory na postavu tohoto muže se různí, někteří jej považovali za Núbijce, jiní za Punt'ana.⁴²⁷

Jeden z písemných pramenů, Palermská deska, byl již zmíněn výše.⁴²⁸ Mezi další patří soukromé hrobky Harchufa, Pepinachta a Chuje. Harchuf se sám do Puntu nevypravil, ale mladý panovník Pepi II. se v dopise, který Harchufovi poslal, zmínil o výpravě jakéhosi Werdžedebaua. Ten byl v Harchufově době vzpomínán díky expedici do Puntu, kterou podnikl v době vlády Džedkarea a z níž na zpáteční cestě

⁴²² T. EL-AWADY, *Pyramid causeway*.

⁴²³ T. EL-AWADY, *King Sahura*, s. 38.

⁴²⁴ T. EL-AWADY, *Pyramid causeway*, s. 159.

⁴²⁵ TAMTÉŽ, s. 161, 198-199.

⁴²⁶ TAMTÉŽ, s. 234.

⁴²⁷ R. HERZOG, *Punt*, s. 9; Hermann JUNKER, *Giza II. Die Mastabas der beginnenden V. Dynastie auf dem Westfriedhof*, Wien – Leipzig 1934, Abb. 28.

⁴²⁸ Srov. pozn. 27.

přivezl trpaslíka.⁴²⁹ Zajímavostí je, že toto jméno bylo objeveno i v Mersa Gawasis jako jméno jedné z lodí. Mohlo se proto jednat o významnou postavu. Nikoliv však prvního muže, který provedl úspěšnou výpravu do Puntu a zpět, jak se domnívá Meeks, jelikož díky egyptským výzkumům je doložena výprava Sahurea, jež se odehrála dříve.⁴³⁰ Meeksovi připadá zvláštní, že by lodě přijíždějící z Puntu skládaly svůj náklad v Mersa Gawasis. Spíše předpokládá, že mezi Suezským zálivem a Heliopolí byl od počátku dynastické éry průplav, který zůstal průjezdný ještě ve Staré říši.⁴³¹

Pepinacht nechal ve své hrobce kromě trestné výpravy do Núbie zaznamenat i další, která vedla do země *ʿ3mw*, aby odtud přivezl tělo Ananchtiho/Achtiho, jenž zde – pravděpodobně v oblasti u pobřeží Rudého moře – stavěl loď na cestu do Puntu. Při této činnosti byla jeho výprava napadena a pobita kmeny *ʿ3mw* a *hrw-š*.⁴³² Další zajímavostí je, že se jednalo o expedici, která chystala loď pro výpravu do Puntu. Snad se mohlo jednat o kotviště nedaleko lokality Ajn Suchna, která se nacházela v blízkosti Sinaje a tudíž by odpovídalo etnické označení.⁴³³

V hrobce Chuje na Kubbit el-Hawa se nacházel nápis Chnumhotepa v němž bylo zapsáno, že se společně s hodnostáři Chujem a Cecim vydal na nedochovaný počet expedic do Byblu a Puntu.⁴³⁴

5.4. Lokace Puntu

Základní otázka, která badatele trápí v souvislosti s Puntem je stále nejasná lokace. Aby byla hádanka rozluštěna, jsou často srovnávány prameny ze všech období dějin Egypta. Jak je jasné z výše zmíněných dokladů, doba Staré říše byla na konkrétnější informace poměrně skoupá. Využívání pozdějších pramenů by ale měla doprovázet obezřetnost, jelikož stejně jako poměry v Egyptě provázely změny nejen ve vnitřním, ale i vnějším uspořádání, měnily se jistě poměry v Puntu samotném i s ohledem na jeho hranice. Příkladem může být Núbie nebo Syropalestina, kde

⁴²⁹ K. SETHE, *Urkunden*, I, s. 128-129.

⁴³⁰ D. MEEKS, *Locating Punt*, s. 72.

⁴³¹ TAMTÉŽ, s. 73.

⁴³² K. SETHE, *Urkunden*, I, s. 134.

⁴³³ G. MUMFORD, *Tell Ras Budran*, s. 58.

⁴³⁴ D. VALBELLE, *Les neuf arcs*, s. 57 ; K. SETHE, *Urkunden*, I, s. 140-141; N. C. STRUDWICK, *Texts*, s. 340

docházelo ke střídání různých států v různých hranicích, příchodu nových kultur a tudíž i vztahu k sousedům. Jak tedy interpretovat Punt? Jeden z nejvýznamnějších objevů poslední doby, lokalita Mersa Gawasis, bohužel neobjasňuje, jakým směrem lodě pluly. Je nepravděpodobné, že by se Punt nacházel na sever od přístavu, protože jinak by bylo možné a jednodušší vypravovat expedice ze severnějších přístavů. Výhoda Mersa Gawasis spočívala v nejkratší vzdálenosti, která v těchto místech dělí údolí Nilu a pobřeží Rudého moře. Materiál byl dovezen na lodích po Nilu ke Koptu a odtud přepraven přes poušť k moři. Ovšem vzhledem k tomu, že Pepinacht zmínil výrobu lodí do Puntu v blízkosti země *ʿ3mw a hrjw-šʿ*, mohly některé z výprav začínat i v Ajn Suchna nebo jiném z dosud neznámých přístavů využívaných již v době Staré říše. Je-li pravděpodobný směr na jih, zůstává stále otázkou, pluly-li lodě pouze podél pobřeží k Africkému rohu nebo přes moře k břehům jižní Arábie. Zkušenosti Egyptanů s námořní plavbou na delší vzdálenosti na otevřeném moři nebyly v době Staré říše nejspíše ještě dostatečné, ale vzhledem k tomu, že Afriku a Arábii odděluje pouze několik desítek kilometrů široký pruh moře, nebylo natolik nepravděpodobné, že by se lodě neodpoutaly od pobřeží a nepřepluly na druhou stranu. V blízkosti pobřeží obou oblastí se nachází i několik ostrovů, které mohly být cílem expedic. Na tuto možnost odkazuje povídka o trosečnickovi známá z mladších období.

Fattovich a Bard upozornili na to, že nalezené doklady odkazují na dobu pozdní Staré říše, Střední říše a rané Nové říše. Tato časová distribuce snad ukazuje na vzrůst moci Kermy, která začala ohrožovat či určitým způsobem přebírat egyptský obchod s Puntem, a tak Egyptané našli cestu přímou, ovšem složitější.⁴³⁵ Co se týče výprav vnitrozemím, došlo v Núbii skutečně ke změně, která zřejmě vedla k častějším vojenským akcím. Nejspíše už v té době nebylo bezpečné podnikat dlouhé obchodní výpravy a Harchuf může být považován za výjimku. I tak byl jeho kontakt přímo s Puntany spíše nepravděpodobný a zboží získal přes prostředníky z Jamu. Přímé napojení na Punt, ať již kteroukoli cestou je vyjádřeno v Sahureově zádušním chrámu, kde jsou Puntané řazeni mezi svázané nepřátele Egypta. Bohužel ani nálezy neegyptské keramiky v Mersa Gawasis nenapověděly, kam upřít pozornost, jelikož

⁴³⁵ K. A. BARD – R. FATTOVICH (edd.), *Harbor of the pharaohs*, s. 239; R. FATTOVICH, *The problem of Punt*, s. 263, 266, 267.

pocházely jak z Núbie, tak z jižní Arábie – druhé jsou nejspíše mladší a nepocházejí na rozdíl od některých núbijských z doby Staré říše. Otázkou je, byly-li by vůbec puntské nádoby expedicí přivezeny. Pokud by obsahovaly některý ze vzácných produktů, nebyly by ponechány v přístavu, ale byly by dovezeny do rezidence. Na místě mohly zůstat spíše nádoby, které sloužily pouze k přepravě zásob nutných na cestu zpět do Egypta, pokud je s sebou Egyptané nevezli již na cestě tam. Núbijské imitace nejspíše souvisejí s núbijskými vojáky, kteří byli tradičně získáváni do egyptské armády. Pocházejí až z doby Střední říše.

Stejně jako rudomořské přístavy, nejsou jasným vodítkem ani produkty Puntu – myrha, kadidlo, elektrum, zlato, eben a opice, které mohly být získávány jak ve východní Africe, tak v Arábii.⁴³⁶ Na obchod s Eritrejí či Súdánem odkazují v Mersa Gawasis nálezy ebenu. Ovšem stejně jako u obsidiánu nebyly provedeny dostatečné rozbory, které by ukázaly jejich původ. Ebenové dřevo pochází z mnoha druhů, které je možné dohledat téměř po celém světě. Významným produktem, který byl podle dochovaných záznamů dovážen do Egypta představuje kadidlo, které ovšem bylo dvojího druhu. Sayed rozlišil druhy kadidla na *sntr* a *ṯntiyw*, přičemž první, jež je zmiňováno u Harchufa a Sabniho mělo být do Egypta dováženo po souši a druhé po moři.⁴³⁷ Může z toho být vyvozeno, že pocházelo z různých zemí? Ačkoliv Harchuf přivezl z Jamu produkty typické pro Punt, neoznačil je jako produkty Puntu, tudíž mohly být jen africkou „náhražkou“. Pokud by se jednalo o puntské komodity, Harchuf by to ve své biografii jistě zmínil. Proč byl přímo v Harchufově životopise rozlišován *Pwnt* a *B3 Pwnt*?

Jiný doklad, proč umístit Punt do Afriky může představovat vyobrazení Hertesiho v hrobce Sešathotepa. Jelikož jeho postava nese znaky, jimiž Egyptané tradičně stylisticky specifikovali Puntány, jednalo se z etnického hlediska nejspíše o člověka původem z Puntu. Překvapuje však jeho označení jako „Núbijec“. Vzhledem k takové skutečnosti je možné předpokládat, že se do Egypta dostal přes Núbii a označení mělo tudíž původ v zemi, odkud byl do Egypta přivezen. Hrobka pochází z počátku 5. dynastie, což byla doba, kdy ještě nejspíše fungovaly bez větších

⁴³⁶ R. FATTOVICH, *The problem of Punt*, s. 257.

⁴³⁷ A. M. A. H. SAYED, *Were there direct relationships*, s. 158.

problémů cesty do Núbie, jelikož byl stále ještě držen Buhén opuštěný nejspíše ke konci 5. dynastie. Ať Punt přímo sousedil s hornonúbijskými státy nebo ležel v oblasti Jemenu, mohlo docházet k míchání obyvatel. Bohužel nebyla taková skutečnost archeologicky potvrzena. Napojení Núbie na Punt je možné doložit obchodem Egypta s Jamem, který mu dodával zboží typické pro Punt, s nímž sám obchodoval. Z tohoto hlediska se mohlo jednat o svobodného Punt'ana, který žil v některém z núbijských států, odkud z neznámého důvodu odešel s egyptskou výpravou a byl získán do služeb Sešathotepa. Nebo se jednalo o válečného zajatce z některé z vojenských výprav do Núbie a byl proto považován za Núbijce. Jako doklad kontaktu může sloužit i pozdější pramen, kterým je záznam o výpravě do Puntu v Dér el-Bahrí. Píše se zde o setkání s Punt'any a Núbijci po přistání na pobřeží Puntu, což znamená, že sem Núbijci podnikali cesty z vnitrozemí.⁴³⁸ Lokaci do Afriky by podporoval i další z pozdějších dokladů. Jedná se o tabulku z Dafné z doby 26. dynastie, kde je zmíněno, že „když padá déšť na hory Puntu, zvedá se na Nilu záplava.“⁴³⁹

Pocházel-li tento muž z Arábie, byl by to jeden z nových dokladů pro kontakt mezi jižní Arábií a Africkým rohem. Podle Fattoviche vznikl afroarabský okruh obchodu pravděpodobně již v 7. tisíciletí př. n. l. a od 4. tisíciletí př. n. l. i podél břehů Rudého moře.⁴⁴⁰ V rámci tohoto okruhu se nacházejí různé druhy Boswellie, které sloužily jako zdroj kadidla dováženého Egypt'any.⁴⁴¹ V Dér el-Bahrí je ale současně zmíněno, že nějaké zlato pocházelo z místa zvaného Amu, což odkazuje na obchod i jiným směrem za hranice Puntu.⁴⁴² Kromě Amu jsou v souvislosti s Puntem zmiňovány země Nemyu a Irem. Snad tedy Punt fungoval jako jejich zprostředkovatel.⁴⁴³ Co ale tyto názvy vypovídají o jeho umístění? Zvláštní je pojem Amu, který většinou odkazuje na Sinaj či Palestinu. Jako logická by se tudíž zdála být lokace do Arábie. Země Irem se pro změnu rozkládala v Núbii. Nemohli být jako

⁴³⁸ J. PHILLIPS, *Egypt, Nubia*, s. 436.

⁴³⁹ A. M. A. H. SAYED, *Were there direct relationships*, s. 161.

⁴⁴⁰ R. FATTOVICH, *Punt*, s. 400-401.

⁴⁴¹ TAMTÉŽ, s. 402.

⁴⁴² S. P. HARVEY, *Interpreting Punt*, s. 85.

⁴⁴³ C. COZZOLINO, *The land of Pwnt*, s. 396.

Amu označování právě obyvatelé Arábie, jelikož jejich země ležela na východ, jen více na jih?

Egyptané žádané komodity v Puntu nejspíše sami vyhledávali, jelikož na expedicích byli přítomni lidé s tituly tradičními pro výpravy do pouští pro nerosty. Dokladem jsou například Sahureovy bloky, na nichž jsou na vracejících se lodích vyobrazení *hrp ʕpr(w) Wsr...*, *(j)m(i)-r3 mr K3.(j)-ʕpr(w)* a *(j)m(j)-r3 smntjw Mnj3*.⁴⁴⁴ Na těžbu materiálů odkazuje i označení *Bi3 Pwnt*, které se nachází v Harchufově autobiografii a v Mersa Gawasis. Palermská deska zmiňuje komodity, které musely být těženy, jako je elektrum nebo malachit. Otázkou zůstává, byli-li to sami Egyptané, kdo si minerály vyhledávali a poté těžili nebo vše bylo v rukou místních obyvatel, kteří uspokojovali poptávku z více stran a egyptští prospektoři již jen kontrolovali kvalitu surovin a vybírali ty nejlepší?

S touto otázkou souvisí jeden z aspektů egyptského obchodu s Puntem, který představuje jednostranná aktivita vyplývající z pramenů. Proč Puntané neměli zájem na obchodě s Egyptem, pokud ten vysílal výpravy za obchodem jen občas? Jistě jim měl co nabídnout, jelikož všechen obchod fungoval na principu směny zboží za zboží. Byl natolik nerozvinutý, aby neuměl vypravit expedici nebo postavit loď pro delší plavbu? Kdyby ano, bylo by nepravděpodobné, že by se nacházel v Jižní Arábii a jeho zboží a lidé se dostali do Núbie. Další možností je, že egyptské výpravy probíhaly pravidelně a nebylo třeba se v nich aktivně angažovat.

Nedostatek pramenů pro období Staré říše vede mnohé badatele k použití pramenů pozdějších. Nemohlo ale dojít k natolik výrazným změnám, aby bylo takové srovnání nemožné. Nemuselo se jednat přímo o proměny Puntu, i když na základě nálezů v Núbii je jasné, jak často se hranice měnily a přicházela nová etnika a kulturní skupiny vytvářející nové politické celky. Stejně tak se nejspíše měnil i Punt a jeho kultura. Ovšem co když „změna“ proběhla u Egyptanů samotných? Je možné, že by se úplně přerušilo spojení s Puntem a poměrně dlouhou dobu, kterou představovalo První přechodné období, by tímto směrem nikdo necestoval? Po znovunavázání vztahů by mohla být za Punt označena jiná země, která produkovala stejné komodity, jen ležela trochu jinde. Pro Starou říši by tak mohl ležet v Africe,

⁴⁴⁴ T. EL-AWADY, *Pyramid causeway*, s. 199, 201-202.

kde bylo jeho zboží dostupné i po suchozemské cestě. Ale v době Střední říše, kdy byly vyslány nové výpravy, byly lodě se zkušenější posádkou navedeny stejným směrem, ale mohly přistát v Jemenu, kde získali stejné zboží a tudíž zem nazývali stejně. Proč je v Harchufově autobiografii zmíněn v dopise Pepiho II. o výpravě za Džedkarea *Pwnt* a poté tam, kde panovník říká, že se na trpaslíka těší víc než na věci z *Bi3 Pwnt*? Mohlo existovat propojení mezi oběma diskutovanými oblastmi a každá by nesla jiný název, resp. jedna by byla domovinou a jiná zdrojem surovin? Werdžededbau pravděpodobně podnikl cestu po moři a ta jej zavedla do *Pwnt*, kdežto Harchuf přivezl trpaslíka po zemi, tedy z *Bi3 Pwnt*. Horní Núbie, resp. její východní část táhnoucí se až k Rudému moři by tudíž mohla obyvatelům jižní Arábie sloužit jako zdroj surovin, se kterými by obchodovali dále s Egyptany, kteří na jejich pobřeží občas dorazili. Některé produkty, které Egyptané v Puntu získávali, byly místní, jako například kadidlonosné stromy, obsidián nebo některé druhy zvířat, jako byly opice. Některé komodity – například eben, slonovina nebo zlato - mohly být získány přes puntské prostředníky, kteří sami vysílali výpravy na africký kontinent. Otázka míry jejich působení bude zodpovězena až dalšími výzkumy, které by v oblasti bylo potřeba provést. Za takových podmínek by nepřekvapilo vzájemné míchání Núbijců a Puntanů, o kterém prameny hovoří. Již jen předpoklad, že pro Egyptany představovali různá etnika, znamená že museli být odlišní. Obyvatelé Afrického rohu nesou negroidní rysy, které by je automaticky v očích cizinců měly zařadit mezi *Nḥsj*. Ale nestalo se tak. Byli odlišní od kultur, se kterými se předtím Egyptané setkali, a tak Puntany označili novým pojmem a vytvořili pro ně novou stylistickou podobu, která zachycovala jejich hlavní kulturní rysy projevující se zvnějšku, jako byl způsob úpravy vlasů nebo oblékání.

6. Kréta a egyptské předměty

S Egejskou oblastí udržoval Egypt v pozdní době mínojské (přibližně současná s Novou říší) vztahy, které jsou doloženy jak archeologickými nálezy, tak doklady písemnými a obrazovými. Pro ranou a střední dobu mínojskou (přibližně Archaická doba až Střední říše) však takové doklady existují pouze pro ostrov Kréta. V Egyptě byly nejstarší krétské objekty nalezeny až v kontextu 12. století př. n. l.,⁴⁴⁵ ačkoliv na Krétě byly objeveny předměty až z Predynastické doby. Do doby 2. tisíciletí se zřejmě jednalo jen o sporadické kontakty.⁴⁴⁶ Důležitý předpoklad pro takový vývoj představuje počátek výroby námořních lodí, které byly schopné převážet komodity mezi Malou Asií a Levantou na jedné straně a Egejskou oblastí na straně druhé, stejně jako zdokonalování v jejich navigaci.

6.1. Archeologické nálezy na Krétě

Odkrývání egyptských či egyptizujících objektů bylo započato A. Evansem, který jich našel poměrně velké množství při výzkumu paláce v Knóssu. Evans ale věřil, že byly dokladem pro raný obchod mezi oběma zeměmi, kterým se na Krétu dostaly přibližně v době jejich výroby.⁴⁴⁷ Tuto chybu v hodnocení objektů si uvědomil Pendelbury, který se zaměřil na jejich nálezový kontext.⁴⁴⁸ Díky tomu začala diskuse o skutečné době přivezení artefaktů na ostrov, jelikož ne všechny byly nalezeny ve vrstvách, které odpovídaly přibližné době jejich vzniku v Egyptě. Interpretaci neusnadňují ani písemné prameny, jelikož v Egyptě se první zmínky o *kftiw* – pravděpodobném egyptském označení Kréťanů - objevily až mnohem později.

Především v Knóssu se dochovalo poměrně velké množství nádob z Predynastické doby až Staré říše, ale v nestratifikovaných depozitech nebo v pozdějším kontextu – někdy rozdíl přesahuje až tisíc let.⁴⁴⁹ Jedná se především o kamenné nádoby dioritové a kalcitové. Z hlediska Staré říše budí pozornost

⁴⁴⁵ C. LAMBROU-PHILLIPSON, *Hellenorientalia*, s. 40.

⁴⁴⁶ J. PHILLIPS, *Aegypto-Aegean relations*, s. 458.

⁴⁴⁷ Arthur EVANS, *The early Nilotic, Libyan and Egyptian relations with Minoan Crete*, *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 55, 1925, s. 199-228.

⁴⁴⁸ C. LAMBROU-PHILLIPSON, *Hellenorientalia*, s. 39.

⁴⁴⁹ A. BEVAN, *Reconstructing the role*, s. 62; C. LAMBROU-PHILLIPSON, *Hellenorientalia*, s. 211-229.

fragmenty misek, které je typologicky možné zařadit do 4. až 6. dynastie. I na dalších lokalitách, jako Archanes, Aja Triada, Isopata, Katsambas, Platanos, Porti a Kato Zakros byly nalezeny staroříšské kamenné nádoby, ale ve většině případů v mnohem pozdějším kontextu.⁴⁵⁰ Druhou skupinu pramenů představují místní napodobeniny z lokálních druhů kamene, které se dochovaly především na Mochlu a v hrobkách v Mesaře.⁴⁵¹ Tyto objekty je možné spojit s egyptskými prototypy různých druhů vyráběnými od pozdní Staré říše do rané Střední říše. Pozdější imitace z hrodek v Mesaře pocházejí spíše z První přechodné doby až počátku Střední říše.⁴⁵² Kromě nádob představuje zvláštní nález pečeť z Mochlu, která nese dvě zády k sobě se krčící opice podobné paviánům. Jelikož se na Krétě opice nevyskytovaly, mohlo se jednat o egyptskou napodobeninu, přičemž kompozice tvorů byla nejspíše mínojskou inovací.⁴⁵³ Zvláštností, která vybočuje mimo kontext, je nádobka se jménem zádušního chrámu Veserkafa nalezená na ostrově Kythéra mezi Krétou a Peloponésem.⁴⁵⁴ Její původní naleziště není bohužel známé, ale nejspíše byla na ostrov dovezena až později, stejně jako další předměty pocházející ze Staré říše, které byly objeveny v kontinentálním Řecku.⁴⁵⁵ Kromě importovaných hotových artefaktů upozornil Phillips na objekty z hroší zuboviny, která byla na Krétu dovážena z Egypta.⁴⁵⁶ Nepředstavovala jedinou surovinu typickou pro egyptskou výrobu. Mezi další snad patřil karneol, ametyst a zlato.⁴⁵⁷

6.2. Interpretace objektů

Ač se jedná o poměrně velké množství předmětů, je velmi nepravděpodobné, že by se na Krétu dostaly přímým spojením. Ostatně takové teorii nevěří ani většina

⁴⁵⁰ C. LAMBROU-PHILLIPSON, *Hellenorientalia*, s. 187, 192-193, 202, 208, 243, 246, 251, 257.

⁴⁵¹ TAMTÉŽ, s. 259-264.

⁴⁵² A. BEVAN, *Reconstructing the role*, s. 59; D. VALBELLE, *Les neuf arcs*, s. 59.

⁴⁵³ C. LAMBROU-PHILLIPSON, *Hellenorientalia*, s. 260; J. PHILLIPS, *Aegypto-Aegean relations*, s. 460-461; P. WARREN, *Minoan Crete*, s. 1.

⁴⁵⁴ C. LAMBROU-PHILLIPSON, *Hellenorientalia*, s. 380; B. C. TRIGGER – B. J. KEMP – D. O'CONNOR – A. B. LLOYD, *Starověký Egypt*, s. 134.

⁴⁵⁵ C. LAMBROU-PHILLIPSON, *Hellenorientalia*, s. 65.

⁴⁵⁶ J. PHILLIPS, *Aegypto-Aegean relations*, s. 459-460.

⁴⁵⁷ P. WARREN, *Minoan Crete*, s. 1.

autorů, kteří se tématu věnovali.⁴⁵⁸ Není důvod, proč by Egypťané jezdili na Krétu, aby s ní obchodovali. Nenacházelo se zde žádné výjimečné zboží, které by z určitého důvodu postrádali, resp. nemohli sehnat blíže. I kdyby ale byla potřeba, mohli jej dostat zprostředkovaně přes Byblos, který nejspíše působil jako prostředník v druhém směru. Proti takové myšlence je možné postavit příklad Puntu, s nímž mohli Egypťané jednak obchodovat přes Núbijce - což pravděpodobně činili - ale přitom se do této vzdálené země vypravovali i sami. Ač se z tohoto hlediska zdají být v podobném postavení, přeci je mezi oběma zeměmi možné nalézt významný rozdíl. Kréta nebyla dosažitelná pouze cestou podél pobřeží, kterou byli Egypťané zvyklí používat v případě Puntu i Byblu. Kdyby se na ní chtěli dostat, museli by zvládnout plavbu na volném moři a navést loď správným směrem, což ale Egypťané v době Staré říše nejspíše neuměli. Vzhledem ke skutečnosti, že v Egyptě nebyl dosud ve staroříšském kontextu nalezen žádný krétský produkt, dá se usuzovat na nezájem o místní komodity. Z hlediska archeologie nezáleží na produktu samotném, jako na jeho „obalu“ sloužícímu k jeho uchování a přepravě. Na rozdíl od produktu byl často z anorganického materiálu a mohl se tudíž dochovat. Žádné takové ale nejsou známy. Možnost, že by byly produkty v Byblu „přebaleny“ a dostaly se do Egypta v syrských nádobách je nepravděpodobná. Záleží také na tom, jak moc Egypt prospíval a kolik mohl za luxusní zboží zaplatit. Nebyla-li cena v Byblu za zboží ze vzdálenějších zemí příliš vysoká, nebyli obchodníci nuceni vyhledávat levnější zdroj stejného produktu. Takovou informaci je ale velmi těžké získat. Každopádně již jen skutečnost, že se v Egyptě opětovně používaly syropalestinské nádoby po vyprázdnění jejich původního obsahu, vyjadřuje jejich vzácnost. Stejně tak původní nádoby krétských produktů by dokazovaly jejich pravost a zvyšovaly cenu na trhu. Jelikož se neobjevovalo žádné zboží pro denní potřebu, jednalo se o ryze luxusní záležitost a produkci určenou bohatším a především mocnějším vrstvám, jelikož dálkový obchod byl veden pod panovníkovou záštitou.

Těžko říci, čím přitahoval Egypt Kréťany, jelikož ti si egyptské produkty pořizovali. Bevan se na základě porovnání nálezů z Knóssu s nálezy v Byblu a Eble

⁴⁵⁸ C. LAMBROU-PHILLIPSON, *Hellenorientalia*, s. 140, 149; J. PHILLIPS, *Aegypt-Aegean relations*, s. 465-468. O možnosti přímého spojení především ve směru Kréta – Egypt, na základě vanutí větrů ve Středomoří uvažuje Warren: P. WARREN, *Minoan Crete*, s. 10.

domnívá, že krétské importy představují oficiální dary.⁴⁵⁹ Tato myšlenka se jeví jako bizarní již jen proto, že na základě dosavadních archeologických nálezů Egypt ve zkoumaném období Krétu vlastně vůbec neznal. Proč by měl zájem navazovat diplomatické vztahy? Nebyly by současně do Egypta na oplátku poslány dary místního vládce? Otázkou je, kde by byly uloženy. Jejich hodnota by musela být velmi vysoká a je nepravděpodobné, že by se dostaly mimo královský palác a byly tudíž objeveny v nekrálovských hrobkách. Na Krétě byly z velké části nalezeny kamenné nádoby obsahující nejspíše vonné oleje, o které byl zájem jak v Byblu, tak dalších centrech oblasti. Nádoby byly cenné samy o sobě, jelikož byly obvykle tvořeny z tvrdých druhů kamene a mohly tudíž být využívány po mnoho generací. Zručnost egyptských řemeslníků dosáhla v tomto směru vrcholu již v době Archaické, která byla následována dalším rozkvětem ve Staré říši. Na hypotéze obchodu je však zarážející skutečnost, že i v samotném Byblu byly nádoby nalezeny v kontextu chrámu bohyně Baalát Gebal, případně paláce. O čem svědčí tato skutečnost? Jednalo se o výsledek obchodu nebo o diplomatické dary? Většina v Byblu nalezených egyptských objektů nesla jméno panovníka, což znamená, že byla výrobkem královských dílen a tudíž dávala produktu známku nejvyšší kvality a stejně jako v Egyptě, i za hranicemi musela být spojena s mocí egyptského panovníka. Jedná se tak spíše o oficiální dary putující do Byblu, které byly zasvěcovány chrámu, případně uchovávané místním vládcem. Ovšem ten je v rámci recyklace mohl použít na různé účely. Může za jeden z nich být považováno utužení vztahů s vládcem Kréty? Na ostrově se mohly rozptýlit až v pozdějších dobách díky recyklaci a místní redistribuci. Nepřekvapovala by v tom případě skutečnost, že se nacházely v rozličných nálezových kontextech - bohužel i tak nejasných díky raným výzkumům a nedostatečné dokumentaci. Pozdější kontext proto není jasným důkazem pozdního přivezení. Například jakýkoliv raně dynastický či staroříšský objekt - dovezený v době Staré říše - nalezený v hrobce z pozdní doby mínojské mohl sloužit několika generacím rodiny až byl nakonec uložen do hrobu jednoho z nich. Jasný doklad svědčící o přivezení nádob již v rané době mínojské neexistuje, ale na základě paralel

⁴⁵⁹ A. BEVAN, *Reconstructing*, s. 58, 63-64. Takové tvrzení odmítl Phillips. Podle něj byly aktivními účastníky obchodu právě Mínojci, jelikož s předměty postupně přebírali i egyptské vzory a sami je používali. J. PHILLIPS, *Aegypto-Aegean relations*, s. 465-468.

je pravděpodobné, že na Krétu byly dováženy od doby Staré říše. Kamenné nádoby byly velmi cenné, a tak i ty, které pocházely z Predynastické doby byly po dlouhou dobu použitelnosti v oběhu nejen v Egyptě samotném, ale i na ostrově.

Jako produkt obchodu zřejmě skutečně sloužila hroší zubovina nebo karneol, které byly spojeny s královským monopolem, ale jako suroviny a nikoliv produkty ne přímo s královským majestátem. Nález příkrčených opic na pečeti je zvláštní. Pro místní obyvatele musely tyto afričtí tvorové představovat velmi neobvyklou věc. Vzhledem k tomu, že byly napodobeny, spojili si je místní obyvatelé nejspíše s určitou – pro ně důležitou - myšlenkou. Ta snad měla původ v Egyptě samotném, ale díky vytržení z původního kontextu a aplikaci v rámci jiného systému myšlení musela získat nový rozměr, který je dnes - díky nedostatku pramenů - obtížné hledat. Kamenné nádoby si pravděpodobně uchovaly svůj původní význam, který provázela vysoká prestiž. Tu dokazují mimo jiné i místní napodobeniny. Muselo se jednat o velmi vzácné zboží, získávané složitým obchodním řetězcem vedoucím přes Byblos, až do přerušení egyptského obchodu s koncem Staré říše. Pozdější obnovení výměny zboží již bylo vedeno za jiných podmínek a jednodušší cestou.

7. Závěr

Závěrem je třeba shrnout dílčí výsledky z jednotlivých oblastí do obecných tendencí provázejících přístup Egyptů ke svým sousedům, stejně jako faktory, které takovou činnost ovlivňovaly. Jak již bylo v úvodu předloženo, spočívaly zahraniční vztahy zejména v obchodních aktivitách, provázených hospodářským a kulturním transferem, a následovány, resp. původně motivovány politickými a mocenskými ambicemi. Zisk drahých a nedostupných komodit hrál konečně významnou roli již při vzniku lokálních elit v Egyptě před sjednocením a vyčleňoval zvláštní místo v rámci hierarchie určitým obyvatelům jednotného státu, kteří se na jejich konzumaci mohli podílet. V závěrečné kapitole je diskutován přínos jednotlivých aspektů interakce pro staroříšskou civilizaci či opačně vliv egyptských prvků na teritoria vně jeho území.

7.1. Obchod

Obchodní výměna představovala zásadní prvek zahraničních vztahů. Vzhledem k obchodovaným komoditám je jisté, že nebyl zásadním pro zachování života obyvatel nilského údolí, které bylo - až na měď - ekonomicky poměrně samostatné. Spíše hrál roli doplňkového zásobování v Egyptě se nenacházejícími materiály pro další rozvoj společnosti, či luxusním zbožím pro elitu, která se v průběhu vývoje egyptské civilizace vytvořila. V době 4. tisíciletí takovou skupinu představovali vládci lokálních celků, jako byl Abydos, Hierakonpolis či Nakáda. Ve Staré říši se jednalo o členy královské rodiny a příslušníky centrálního dvora - vysoké hodnostáře a úředníky. V této souvislosti je třeba uvažovat nejen o potřebách živých, ale i mrtvých v rámci pohřebních výbav a zádušních kultů. Další část cizích produktů proudila do příbytků bohů, chrámů zajišťovaných zpočátku dějin pouze omezeně, ale ke konci Staré říše již poměrně intenzivně panovníkem, jehož kult byl v provinciích prostřednictvím kaplí *k3* pěstován.⁴⁶⁰ Mezi takové produkty patřilo například víno, olej a pryskyřice dovážené ze Syropalestiny, lapis lazuli z Afghánistánu, ebenové dřevo, slonovina, kadidlo, obsidián a zlato pocházející z Núbie a Puntu, vzácné nerosty a kovy z pouští.

⁴⁶⁰ S. J. SEIDLMAYER, *Town and state*, s. 117-118.

Dováženo bylo jednak zboží symbolizující prestiž a moc, ale současně se mezi produkty cizích zemí objevily komodity významné nikoliv z hlediska sociálního statusu, ale skutečné materiální potřeby. Jednalo se například o měď, která v době bronzové představovala jeden ze základních materiálů na výrobu náradí a jiných předmětů denní potřeby, později i součástí pohřebních výbav hodnostářů. Jelikož se na území Egypta, případně okolních pouští nacházela v omezeném množství, bylo třeba ji získávat jinde. O jejím zpracovávání svědčí nálezy z Buhénu v Núbii, kde ale prozatím nebyly odkryty doklady těžby z doby Staré říše. Od 3. dynastie byla získávána na jižní Sinaji, kam pro ní a tyrkys putovaly speciálně vysílané expedice. Zásadní zdroj tohoto materiálu ale pravděpodobně představovalo Wádí Fejnán v jižní Palestině, které bylo schopné zásobovat nejen palestinskou oblast, ale i Egypt. Neutuchající poptávku dokazuje jak nepřetržitá produkce na místních lokalitách, tak cesta podél severního pobřeží Sinajského poloostrova. K jejímu opuštění došlo zřejmě v době RDB III, kdy se dovoz přesunul spolu s dalším obchodem na jednodušší přepravu po moři. Výzkumy ukazují na její obnovení v RDB IV, kdy už zřejmě začala poptávka po luxusním zboží spolu s egyptským státem upadat, ale měď nadále zůstávala potřebným materiálem.

Další produkt, který nebyl nutný pro zachování existence státu, ale spíše přispíval k jeho hospodářskému a kulturnímu rozvoji, umožnil navázat vztahy s více vzdálenými zeměmi a rozšířit množství dovážených komodit. Jednalo se o tvrdé dřevo jehličnatých stromů, především cedrů, které bylo používáno na stavbu lodí sloužících pro námořní dopravu. Země jejich původu jim zanechala označení *kbnt*.⁴⁶¹ Pro lodě plující po Nilu sloužilo v Egyptě stejnému účelu dostupné dřevo akácií, případně fíkovníků.

Převáženy nemusely být jen suroviny a hotové produkty, ale i samotné plodiny. Například vinná réva se do Egypta - Deltu, kde je doloženo její pěstování v době Nakáda IIIb - zřejmě dostala z Palestiny již v Predynastické době.⁴⁶² Reliéfy pocházející ze Sahureovy vzestupné cesty ukazují přivezení kadidlonosných stromů z Puntu. V tomto případě šlo pouze o několik kusů, které v Egyptě nezdolaly.

⁴⁶¹ A. M. A. H. SAYED, *Were there direct relationships*, s. 160; B. LANDSTRÖM, *Ships*, s. 63.

⁴⁶² T. E. LEVY – E. C. M. van den BRINK, *Interaction Models*, s. 20.

Mohlo se ale jednat o více plodin, o kterých prozatím nejsou doklady. Přivážena byla i zvířata, jako opice známé např. ze Sahureových reliéfů.

Jelikož většina produktů putovala do státních skladů, odkud byly přerozdělovány mezi další spotřebitele, představoval obchod královský monopol.⁴⁶³ Neexistují žádné jasné doklady soukromých výprav pro dobu Staré říše. Expedice musely být poměrně nákladnou záležitostí, kterou by si jen tak někdo nemohl dovolit. Bylo potřeba opatřit nejen dostatečné množství nákladních zvířat, ale také vojáků, kteří by dohlíželi na bezpečnost vzácného nákladu. S výpravou museli putovat překladatelé, kteří by se domluvili s místním obyvatelstvem. Jednalo se o záležitost, která měla za úkol posílit prestiž (úřadu) panovníka a přes jeho osobu i jednotlivých účastníků. S královským jménem a ikonografií je spojeno velké množství nápisů zanechaných Egyptany na jejich cestách mimo domovinu. O panovníkově iniciativě v rámci obchodu svědčí nálezy královských jmen na exportovaných nádobách, pečeti s královskými jmény nalezené například v Buhénu nebo autobiografické nápisy v hrobkách soukromých hodnostářů. Na lokalitě Tell Ras Budran byla na formách na chleba objevena královská epiteta *nb t3wy*.⁴⁶⁴

Obchodní trasy se měnily podle hospodářských potřeb státu a současných politických podmínek. Již bylo výše zmíněno přesunutí Syropalestinského obchodu na moře z důvodu zvýšení jeho objemu. Znepřátelení obyvatel Núbie a pronikání nových kmenů do Egyptem původně ovládané oblasti kolem roku 2500 př. n. l. vedlo k nutnosti vytvoření obchvatu přes poušť. Cesta do Puntu zůstala po dobu Staré říše stejná. Vedla přes Východní poušť a Rudé moře k břehům jižní Arábie, případně Afrického rohu. Zboží s nímž Punt obchodoval mohlo být zřejmě přes nubijské prostředníky získáno i pozemní cestou v Núbii. Při rekonstrukci starých cest je někdy opomíjen význam dodnes používaných, léty ověřených tras. Mnoho z nich má původ již v době starověku, kdy byly díky vhodným podmínkám vybrány. Ačkoliv některé prameny na původních občerstvovacích zastávkách již vyschly, sloužila většina z nich dlouhá století a není příliš obtížné je rekonstruovat. V rámci obchodních karavan sloužili jako přepravní zvířata osli. Často jsou udávány možnosti, jaký náklad

⁴⁶³ E. EICHLER, *Untersuchungen zum Expeditionswesen*, s. 269-270.

⁴⁶⁴ G. MUMFORD, *Tell Ras Budran*, s. 50.

a na jakou vzdálenost mohli odnést, ale v tomto případě by mělo být přihlédnuto k odlišnosti zvířat užívaných dnes a ve starověku. Výzkumy nalezených koster z Abydu ukázaly, že se jednalo o mnohem větší zvířata, srovnatelná spíše s africkým divokým oslem než jeho zdomácněným druhem. Jejich schopnosti se tak nutně lišili a je třeba tradiční teorie poopravit.

7.2. Hospodářský a kulturní transfer

Importované a exportované komodity měly určitý hospodářský význam pro oba obchodní partnery. Bohužel není příliš jasné, jaké egyptské produkty byly určeny pro vývoz. Z dochovaných textových pramenů je možné vyčíst ty, jež si žádala núbijská populace. Jedná se o vonné oleje, med, látky, fajánsové předměty a alabastrové nádoby. O zboží určeném v době Staré říše pro Punt není nic známo, stejně jako pro Syropalestinu. Z části se zřejmě jednalo o stejné produkty jako pro Núbii. V Byblu nalezené kamenné nádoby původně pravděpodobně obsahovaly v Egyptě oblíbené vonné kosmetické oleje. Další je možné odvodit od přírodních podmínek, které v Egyptě panovaly a ze zpráv o jeho hospodářství. Země byla tradičně výrobcem kvalitního plátna a obilí pěstovaného v pravidelně zaplavované úrodné půdě podél Nilu, proto tyto komodity mohly představovat jeden z vývozních artiklů.

Jelikož potřeba dřeva a hlavně mědi byla poměrně vysoká, nehledě na importy luxusního zboží, musel Egypt vyprodukovat odpovídající množství v Syropalestině žádaných komodit. V této oblasti snad Egypt obchodoval i s africkými produkty získanými v Núbii, ovšem z pramenů není možné zjistit, v jakém množství byly přiváženy a stačily-li pokrýt pouze egyptskou potřebu nebo jich byl dostatek pro další obchod. Jelikož objem zboží směněného se Syropalestinou představoval nemalou hodnotu, bylo potřeba účelně vytvářet přebytky v určité oblasti. Stejně tak museli postupovat na druhé straně a soustředit síly pro uspokojení poptávky dostatečnou produkcí. Jistým způsobem tato aktivita zřejmě vedla k závislosti jedné strany na druhé, resp. výrobce na odběrateli, která se negativně projevila například zánikem Aradu na konci RDB II nebo později přenesením krize z Egypta do určitých částí Syropalestiny na konci v RDB IV.

O hospodářském vývoji v Egyptě svědčí narůstající potřeba produktů od počátku Staré říše, představovaná námořní dopravou. Obecně byl její vznik a rozmach spojován s vzestupem egyptského hospodářství a relativní stabilitou, která se projevovala v nárůstu poptávky po vzácných produktech cizích zemí. Doba 4. dynastie je toho důkazem, jelikož hrobky mnoha vysoce postavených hodnostářů obsahovaly v rámci pohřební výbavy syropalestinské zboží - džbánky a amfory původně naplněné vínem, olivovým olejem nebo pryskyřicí. K úpadku tohoto zvyku, stejně jako obchodu došlo v době 5. dynastie, kdy importované nádoby nahradily jejich napodobeniny a v rámci hierarchického přejímání vzorů byly ukládány do hrobek méně významných úředníků. Malá přítomnost egyptských produktů v Byblu svědčí zřejmě o dočasném utlumení kontaktů. K opětovnému nárůstu jejich počtu došlo až na konci 6. dynastie, kdy do Egypta znovu začaly proudit luxusní produkty přepravované v typických amforách.

Pro egyptské hospodářství měli jistě nemalý význam osoby nevolníků zajatých při různých taženích trestných výprav, stejně jako vojáci, kteří byli v núbijských státech verbováni. Pravděpodobně byly získávání nenásilnou formou⁴⁶⁵ a po vykonání služby se vraceli zpět do vlasti. Pro Egypt byli tito lidé zřejmě významným posílením pracovní síly a díky najímání cizích vojáků se Egyptané mohli věnovat své běžné práci. Cizí vojska měla zřejmě i určitý mocenský význam, jelikož měla díky neegyptskému původu zvláštní místo v rámci společenské hierarchie a pro panovníka snad zaručovala větší spolehlivost při udržování pořádku v zemi.

Se zbožím byly mezi různými oblastmi přenášeny i nové myšlenky, umělecké a řemeslné postupy. Jako cizí elementy představovaly určitý způsob vymezení se v rámci společnosti pro ty, kteří je používali, stejně jako produkty samotné. Z hlediska cizích zemí se jedná například o egyptizující pečeť nalezenou v Byblu nebo pravděpodobnou inspiraci egyptskou architekturou tamtéž, případně na jiných lokalitách. Na Krétě byly hojně napodobovány egyptské kamenné nádoby a stejný původ inspirace měla nejspíše i pečeť zdobená postavami příkrčených opic. V Egyptě

⁴⁶⁵ Svědčí o tom nápis Sabniho o jeho cestě pro rekruty do Wawatu. Srov. H. GOEDICKE, *Harkhuf's travels*, s. 12.

byly syropalestinské formy přejaty při výrobě nádob, které v údolí Nilu napodobovaly jejich cizokrajné protějšky. Z architektonických motivů snad z asijských oblastí pochází již ve 4. tisíciletí přejaté nikování, doložené například z archaických hrobek v Abydu.

7.3. Politický a mocenský význam

V obecné rovině je expanze podmíněna určitým nedostatkem na vlastním území. Současně ale může mít původ v posílení moci toho, kdo ji podniká a získává tím něco neobvyklého, co jej odlišuje od ostatních. V Egyptě pravděpodobně měly význam oba faktory. Existovala jak reálná potřeba materiálů, které se v údolí Nilu či jeho bezprostřední blízkosti nenacházely, tak snaha o utužení postavení v rámci společenské hierarchie. V souvislosti s královským úřadem hrálo nemalou roli tradiční dogma panovníka udržujícího řád maat, které bylo symbolizované například nápisy zanechanými staroříšskými expedicemi na Sinaji.⁴⁶⁶ Systém se odrážel i v dekoraci panovnických zádušních komplexů, kde byly v rámci výzdobného programu obsaženy scény porážení nepřátel či přivádění svázaných zajatců nesoucích typické znaky různých cizích etnik.⁴⁶⁷ Zdůrazňovaly tak panovníkovu roli ochránce poddaných a garanta zachování stávajícího řádu a prosperity plynoucí z přízně bohů, mezi než ve svém výlučném postavení patřil, a které často neobvyklými dary a úctou získával na svou stranu.

Každé společenství, resp. stát se musel dále vyvíjet. K hospodářskému rozvoji Egypta byly potřeba například určité surové materiály, především velmi žádaná měď, která sloužila na výrobu nejen předmětů denní potřeby, ale zejména různých nástrojů užívaných v architektuře či řemeslné výrobě. Aby mohl stát fungovat, musel panovník zajistit svým poddaným přísun nezbytné suroviny. Udržoval si tím své výsadní postavení v rámci systému distribuce - z jeho pověření byly vysílány a materiálně zajišťovány expedice, jeho iniciativou došlo k navázání obchodních vztahů a získaný materiál tudíž patřil jemu. Tímto způsobem udržoval obyvatele Egypta v závislosti na své vůli. Jeho výsadní postavení bylo posilováno i přísunem

⁴⁶⁶ S. PARCAK, *Egypt's Old Kingdom 'Empire' (?)*, s. 42-43.

⁴⁶⁷ Jedná se například o komplexy Sahurea a Venise. L. BORCHARDT, *Das Grabmal des Königs Sahure, II*, Blatt 5, 8; A. LABROUSSE - A. MOUSSA, *La chaussée du complexe*, Fig. 14-15.

dalších komodit, jež se k běžným Egyptanům nedostaly. Ze svého postavení si mohl dovolit získávat a používat luxusní výrobky, které jej vyčleňovaly z masы lidí žijících pouze z produktů jejich vlastní země. Přízeň a věrnost služeb dalších lidí ve svém okruhu a správě země si udržoval tím, že jim umožňoval podílet se na konzumaci neobvyklých komodit a tím zvyšoval jejich společenské postavení. Musel dobře vážit odpovídající množství, které by utišilo hlad vyčleněné elity, ale současně udrželo její mocenské ambice v podřízeném postavení. V tomto směru se panovníkovi naskývaly i další prostředky, kterých musel umět obratně využívat.

Mocenský význam zahraničních expedic neměl vliv pouze na poměry uvnitř státu. Egypt musel udržovat své postavení v rámci geopolitického uspořádání oblasti. Postavení jedince v rámci určité společnosti vyžadovalo projev jeho moci i navenek. Úspěch a zisk představoval další posílení vlivu uvnitř komunity a jelikož její prostor byl omezen, muselo docházet k expanzi. Jednak mírové, která byla nejčastěji reprezentována obchodem, na druhou stranu vojenské, jež měla ukázat skutečnou sílu vládce a jeho elity a přinést společenství určitý zisk - nové území nebo materiální kořist. Stejný princip fungoval při procesu vzniku jednotného egyptského státu. Původně správně oddělené lokality prošly dobou soupeření, z níž vzešel vítěz sjednotitel. Svě moci podroboval další území, až bylo - zpočátku spíše formálně - ovládnuto celé údolí Nilu od Středoziemního moře k prvnímu nilskému kataraktu. Pokud se společnost chtěla vyvíjet dále, musela expanze pokračovat. Již v 1. dynastii došlo k rozsáhlému průniku Egyptanů do jižní Palestiny. Násilné akce v Núbii mají svůj počátek zřejmě ve stejné době. Nemuselo jít o snahu získat nadvládu nad územím či určité produkty, ale pouze o ukázkou moci a obranu hranic formou zastrahování možných nepřátel. Situace v jednotlivých oblastech - i Egyptě samotném - se v průběhu dějin měnila, a tak přítomnost obyvatel povodí Nilu v jižní Palestině skončila a po delší době byla opět navázána pouze na bázi obchodu. Ještě v době Snofrua byly podniknuty výpravy do Núbie a Libye, ale dále se jednalo spíše o symbolické projevy síly omezující se pouze na Sinaj a její beduínské obyvatele. Z jakého důvodu nebylo potřeba dále používat sílu v Palestině? Jakoby Egypt v nejstarších dobách udržoval mírové vztahy pouze s konsolidovanými oblastmi - královstvím (?) v Núbii v Predynastické době, ke konci Staré říše vzniknuvším

Jamem nebo urbanizovanou Syropalestinou v RDB III. Jeho vojenské výboje skutečně mohly reagovat na reálné nebezpečí představované pouze na nízké úrovni organizovanými skupinami žijícími v daných oblastech např. v mezidobích jednotlivých vývojových celků. Jednalo by se tak o výše zmíněné skupiny sinajských beduínů, núbijských obyvatel přechodné fáze mezi kulturou Skupiny A a C nebo města pomalu opouštějící a snad na Egypt tlačící Jihopalestince na konci RDB III. O tom, že bylo potřeba se v určitých dobách bránit svědčí odkryté pozůstatky opevnění egyptských osídlení mimo jeho území v Ajn Asilu nebo Tell Ras Budran, stejně jako opevňování Horových cest doložené od 5. dynastie. Byly to pravděpodobně jen jednotlivé výpady, které měli přivést obyvatelstvo k poslušnosti a odvrátit možné výpady na egyptskou stranu.

Spíše než o dobývání zemí a nadvládu nad nimi se jednalo o udržování klidu na hranicích. Výjevy bojujících panovníků by měly být spojovány s tradiční symbolikou oproti dokumentaci reality. Dostupné písemné prameny vypovídají více o jednotlivých kampaních než o dobývání území a trvalém podmaňování místních obyvatel. V době Staré říše šlo ze strany Egypta pravděpodobně o pokusy uchovat dobré vztahy posvěcené obchodem a klidem zbraní, které přišly na řadu, až když došlo ke komplikacím a Egypt si musel dodávky žádaných produktů vynutit a ochránit tak své zájmy.

7.4. Obecné historické souvislosti

Dějiny Egypta a vztahů k jeho sousedům prošly v době 3. tisíciletí mnoha změnami souvisejícími jak s vnitropolitickým vývojem Egypta, tak s podmínkami a okolnostmi přicházejícími z vnější. Úspěšné pronikání - ať mělo jakoukoli formu a důvod - do Núbie v Predynastické době nebo do Palestiny v rané Archaické době, bylo vnitropolitickým vývojem přerušeno a až doba Staré říše představovala nový nárůst zahraničních aktivit. Jednak si je mohla dovolit díky relativně stabilním politickým a hospodářským podmínkám a současně je potřebovala pro svůj další růst. V Syropalestině došlo k výrazné změně co se týče obchodních cest. Původně po souši přepravované zboží bylo zřejmě přesunuto na moře, a to jak v případě Byblu, s nímž byly navázány vztahy snad již ve 2. dynastii, tak Palestiny, která byla významným

dodavatelem surovin. Důležitý obchod s mědí v této době od Aradu převzala na sever ležící města, která byla zřejmě napojena na přístavy, přes které kov proudil na lodích do Egypta. Tento proces byl umožněn vlnou urbanizace, jež v RDB II a RDB III zasáhla Palestinu a díky větší angažovanosti nově vzniknuvších měst v obchodu s mědí zničila základ existence Aradu, který zanikl. Pravidelná interakce polevila v době konce 5. dynastie a začátku 6. dynastie, kdy v Egyptě pravděpodobně došlo k významnějším vnitropolitickým změnám, které se odrazily i v zahraniční politice. Obnovení aktivity se námořní obchod dočkal v 2. polovině 6. dynastie, stejně jako pozemní cesta podél severního okraje Sinajského poloostrova. Krize, která postihla oblast v RDB IV se z Egypta postupně rozšířila na jeho obchodní partnery a zapříčinila návrat obyvatel většiny palestinských a pobřežních syrských měst k polokočovnému způsobu života, který jim měl zajistit nový zdroj obživy.

Do Núbie proudily až do 5. dynastie pravidelné expedice, které měly za úkol získávat nerostné suroviny a vedle nich luxusní produkty černé Afriky. Oblast Dolní Núbie byla poměrně málo osídlenou, a tak Egyptanům na jejím území zřejmě nehrozilo žádné velké nebezpečí. Jejich výspu v oblasti tvořil Buhén, který měl zajišťovat zázemí a dohlížet na bezproblémové uspokojování egyptských zájmů. Opouštění Dolní Núbie započalo na konci 5. dynastie, kdy postupně od jihu mizela egyptská přítomnost, jejíž existence byla narušena příchodem nositelů kultury Skupiny C. Jelikož dosud nebyly nalezeny doklady vojenské činnosti v Núbii v době konce 5. dynastie, hrály možná v opouštění oblasti roli i výše zmíněné změny uvnitř egyptské správy. Lidé Skupiny C vytvořily v Dolní Núbii vlastní celky Wawat, Sacu a Ircet, jejichž obyvatelé pravděpodobně nebyli vůči Egyptanům dostatečně vstřícní a ohrožovali jejich expedice, které se pustily dále než k prvnímu kataraktu. V době 6. dynastie dospěla nálada na jihu do takového stadia, že musela být použita cesta oklikou přes oázy Západní pouště, aby byl dosažen nový partner sídlící v Horní Núbii, Jam - zřejmě představitel rané kultury Kerma. I z Jamu se časem stal nepřítel a Núbie byla na konci Staré říše opuštěna.

S výše popsanou situací očividně souvisí i vývoj egyptské přítomnosti v Západní poušti, kde egyptské osídlení v Dachle dosáhlo největšího rozvoje právě v době 6. dynastie, kdy v oblasti bylo potřeba zázemí pro nové expedice do Jamu.

Díky nedostatečnému množství archeologických výzkumů je o poušti známo jen málo. Dosud nalezené doklady svědčí o výpravách z doby 4. dynastie, orientovaných na přírodní suroviny. Možnosti využívání obchvatu Nilu přes další oázy, které byly v nedávné době nastoleny, mohou dokázat jen další výzkumy. Stejně nejasná odpověď zatím obestírá výzkum cest vedoucích od Dachly na jihozápad. Byly-li skutečně užívány v době Staré říše a za jakým účelem, ukáží až nové nálezy.

O Puntu a proměnách vztahů s ním v době Staré říše je známo jen málo, a tak v jejich rámci není možné sledovat odraz vnitropolitického vývoje Egypta. Takovou skutečnost předurčuje jeho vzdálená a poměrně složitě dostupná zeměpisná poloha, která z jeho obyvatel činila pouze obchodní partnery, kteří nepředstavovali potenciální, ani skutečné nepřátele egyptského státu. Nejstarší doklady pocházejí z doby vlády Sahurea, další známá výprava byla podniknuta za Džedkarea a následně se v pramenech mluví o expedicích v době 6. dynastie. Jelikož jsou doloženy dva názvy, dvě cesty, kadidlo dvou druhů a další neobvyklé prameny, může se jednat o dva různé, vzájemně propojené zdroje. Jedním z nich by byl *Pwnt* ležící v jižní Arábii a druhým Puntany využívaný *Bi3 Pwnt* rozkládající se ve východní Africe.

Kréta ležela v době Staré říše mimo oblast egyptského zájmu, ale nikoliv mimo proud jeho zboží. To se sem pravděpodobně dostávalo přes Byblos a získalo velkou oblibu, která byla vyjádřena tvorbou napodobenin z místních materiálů.

Ať již byly jednotlivé kroky Egypta ve vztazích k jeho sousedům motivovány jakýmkoli účelem, byly pro vývoj všech stran určitým způsobem přínosné. Intenzivním obchodem podporovaly rozvoj hospodářství, přinášely nové materiály a produkty. Vlivem nových řemeslných postupů a myšlenkových systémů se mohli vzájemně inspirovat a obohacovat kulturní svět jednotlivých oblastí. Z hlediska vývoje a stratifikace společnosti vedly produkty vzájemné interakce k upevňování sociálních vazeb a pozic různých skupin obyvatel. Posilovaly snahy o vylepšení organizace a zdokonalování správy území v reakci na situaci a měnící se podmínky existence v daném geopolitickém systému. Poznání fungování proměny vztahů Egypta k jeho sousedům je tak jednou z možností, jak proniknout do vývojových tendencí oblasti a pochopit kauzalitu určitých jevů provázejících jeho dějiny nejen v době Staré říše.

8. Prameny a literatura

ABU BAKR, Abdel M. – OSING, Jürgen, *Ächtungstexte aus dem Alten Reich*, MDAIK 29, 1973, s. 97-133.

ADAMS, Russell B., *External influences at Faynan during the Early Bronze Age: A re-analysis of building I at Barqa el-Hetiye, Jordan*, Palestine Exploration Quarterly 135, 2003, s. 6-21.

ADAMS, Russell B., *The Early Bronze Age III-IV transition in Southern Jordan: Evidence from Khirbet Hamra Ifdan*, in: Graham Philip – Douglas Baird (edd.), *Ceramics and Change in the Early Bronze Age of the Southern Levant*, Sheffield 2000, s. 379-401.

ADAMS, William Y., *Nubia. Corridor to Africa*, New Jersey 1984.

ADAMS, William Y., *The first colonial empire: Egypt in Nubia, 3200-1200 B.C.*, Comparative studies in society and history 26, 1984, s. 36-71.

ALEXANIAN, Nicole, *Dahschur II. Das Grab des Prinzen Netjer-aperref. Die Mastaba II/1 in Dahschur*, Mainz 1999.

AMIRAN, Ruth, *Early Arad. The Chalcolithic settlement and early bronze city*, Jerusalem 1978.

AMIRAN, Ruth – van den BRINK, Edwin C. M., *A comparative study of the Egyptian pottery from Tell Ma'ahaz, stratum I*, in: Samuel R. Volf (ed.), *Studies in the archaeology of Israel and neighbouring lands in memory of Douglas L. Esse*, Chicago 2001, s. 29-52.

AMIRAN, R. – BEIT-ARIEH, Y. – GLASS, J., *The interrelationship between Arad and sites in Southern Sinai in the Early Bronze Age II*, IEJ 23, 1973, s. 193-197.

EL-AWADY, Tarek, *King Sahura with the precious trees from Punt in a unique scene!*, in: Miroslav Bárta (ed.), *The Old Kingdom art and archaeology. Proceedings of the conference held in Prague. May 31 – June 4, 2004*, Prague 2006, s. 37-44.

EL-AWADY, Tarek, *Pyramid causeway in the Old Kingdom; Evolution of the Architecture and definition of the relief decoration program*, Doctoral Thesis, Czech Institute of Egyptology, Faculty of Arts and Philosophy, Charles University in Prague, 2006.

BALL, John, *Problems of the Libyan Desert*, The Geographical Journal 70, 1927, s. 21-38.

BARD, Kathrin A. – FATTOVICH, Rodolfo (edd.), *Harbor of the pharaohs to the land of Punt. Archaeological investigations at Mersa/Wadi Gawasis. Egypt 2001-2005*, Napoli 2007.

BARD, Kathrin A. – FATTOVICH, Rodolfo, *Mersa/Wadi Gawasis: New evidence of a pharaonic harbor*, in: Zahi A. Hawass – Janet Richards (edd.), *The Archaeology and Art of Ancient Egypt. Essays in Honor of David B. O'Connor*, Cairo 2007, s. 81-86.

BÁRTA, Miroslav, *Architectural Innovations in the development of the non-royal tomb during the reign of Nyuserra*, in: Peter Jánosi (ed.), *Structure and significance. Thoughts on Ancient Egyptian architecture*, Wien 2005, s. 105-130.

BÁRTA, Miroslav, *Osudy staré 4500 let*, Brandýs nad Labem 2002.

- BÁRTA Miroslav, *The Sixth Dynasty tombs in Abusir. Tomb complex of the vizier Qar and his family*, in: Miroslav Bárta (ed.), *The Old Kingdom art and archaeology. Proceedings of the conference held in Prague, May 31 – June 4, 2004*, Prague 2006, s. 45-62.
- BÁRTA, Miroslav – ČERNÝ, Viktor – STROUHAL, Eugen, *Abusir V. The cemeteries of Abusir South I*, Praha 2001.
- BEIT-ARIEH, Itzhaq, *Archaeology of Sinai. The Ophir expedition*, Tel Aviv 2003.
- BEN-TOR, Amnon, *New light on the relations between Egypt and Southern Palestine during the Early Bronze Age*, BASOR 281, 1991, s. 3-10.
- BEN-TOR, Amnon, *The relations between Egypt and the Land of Canaan during the Third Millennium B.C.*, American Journal of Archaeology 85, 1981, s. 449-452.
- BEN-TOR, Amnon, *The trade relations of Palestine in the Early Bronze Age*, JESHO 29, 1986, s. 1-27.
- BEN-TOR, Amnon (ed.), *The archaeology of ancient Israel*, New Haven – London 1991.
- BERGMANN, Carlo, *Der letzte Beduine. Meine Karawanen zu den Geheimnissen der Wüste*, Hamburg 2002.
- BEVAN, Andrew, *Reconstructing the role of Egyptian culture in the value regimes of the Bronze Age Aegean: Stone vessels and their social contexts*, in: Roger Matthews – Cornelia Roemer (edd.), *Ancient perspectives on Egypt*, London 2003, s. 57-73.
- BIANCHI, Robert Steven, *Daily life of the Nubians*, Westport - London 2004.
- BLEEKER, C. J., *Hathor and Thoth. Two key figures of the Ancient Egyptian religion*, Leiden 1973.
- BLEIBERG, Edward, *The officil gift in Ancient Egypt*, Norman – London 1996.
- BLOXAM, Elizabeth, *Transportation of quarried hard stone from Lower Nubia to Giza during the Old Kingdom*, in: Angela McDonald – Christina Riggs (edd.), *Current Research in Egyptology 2000*, Oxford 2000, s. 19-27.
- BORCHARDT, Ludwig, *Das Grabmal des Königs Sahure, II*, Leipzig 1913.
- BOOR, Jocelyn, *World-systems theory and the Old Kingdom: A test case*, in: Zahi Hawass – Lyla Pinch Brock (edd.), *Egyptology at the dawn of the twenty-first century, II*, Cairo – New York 2003, s. 146-153.
- BOOTH, Charlotte, *The role of foreigners in Ancient Egypt. A study of non-stereotypical artistic representations*, Oxford 2005.
- BRADBURY, Louise, *Kpn-boats, Punt trade, and a lost emporium I*, JARCE XXXIII, 1996, s. 37-60.
- van den BRINK, Edwin C. M. – LEVY, Thomas E. (edd.), *Egypt and the Levant. Interrelations from the 4th through the early 3rd millenium BCE*, London – New York 2002.
- BRUNTON, Guy, *Matmar*, London 1948.
- BURKARD, Günter, *Inscription in the Dakhla region. Text, translation and comments*, Sahara 9, 1997, 152-155.
- COZZOLINO, Caterina, *The land of Pwnt*, in: *Sesto congresson internazionale di egittologia*, II, Torino 1993, s. 391-398.
- ČERNÝ, Jaroslav – GARDINER, Alan H. – PEET, T. Eric, *The inscriptions of Sinai, I-II*, London 1952-1955.

- DEVER, William G., *The collapse of the urban Early Bronze Age in Palestine*, in: Pierre de Miroschedji (ed.), *L'urbanisation de la Palestine à l'âge du Bronze ancien. Bilan et perspectives des recherches actuelles*, I, Oxford 1989, s. 225-246.
- EDEL, Elmar, *Die Ländernamen Unternubiens und die Ausbreitung der C-Gruppe nach den reiseberichten des Hrḫ-hwḫf*, *Orientalia* 36, 1967, s. 133-158.
- EDEL, Elmar, *Ein „Vorsteher der Farafra-Oase“ im Alten Reich?*, *ZÄS* 81, 1956, s. 67-68.
- EDWARDS, David N., *The Nubian past. An archaeology of the Sudan*, London – New York 2004.
- EICHLER, Eckhard, *Untersuchungen zum Expeditionswesen des ägyptischen Alten Reiches*, Wiesbaden 1993.
- EMERY, Walter B., *Preliminary report on the excavations at Buhen*, 1962, *Kush* XI, 1963, s. 116-120.
- EMERY, Walter B., *Egypt in Nubia*, London 1965.
- ESPINEL, Andrés Diego, *The role of the Temple of Ba'alat Gebal as intermediary between Egypt and Byblos during the Old Kingdom*, *SAK* 30, 2002, s. 103-119.
- ESSE, Douglas L., *Secondary state formation and collapse in Early Bronze Age Palestine*, in: P. de Miroschedji (ed.), *L'urbanisation de la Palestine à l'âge du Bronze ancien. Bilan et perspectives des recherches actuelles*, I, Oxford 1989, s. 81-96.
- ESSE, Douglas L., *Subsistence, trade and social change in Early Bronze Age Palestine*, Chicago 1991.
- ESSE, Douglas – HOPKE, Philip K., *Levantine Trade in the Early Bronze Age*, in: J. S. Olin - N. J. Blackman, (edd.), *Proceedings of the 24th International Archaeometry Symposium*, Washington 1986, s. 327-339.
- EVANS, Arthur, *The early Nilotic, Libyan and Egyptian relations with Minoan Crete*, *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 55, 1925, s. 199-228.
- FAKHRY, Ahmed, *Bahria oasis*, I-II, Cairo 1942-1950.
- FAKHRY, Ahmed, *Bahriyah and Farafra*, Cairo 2003.
- FAKHRY, Ahmed, *Kharga and Dakhla Oases*, Cairo 1974.
- FAKHRY, Ahmed, *Siwa Oasis. Its history and antiquities*, Cairo 1944.
- FATTOVICH, Rodolfo, *The Afro-Arabian circuit: contacts between the Horn of Africa and southern Arabia in the 3rd-2nd millennia B.C.*, in: Lech Krzyzaniak – Karla Kroeper – Michal Kobusiewicz (edd.), *Interregional contacts in the Later Prehistory of Northeastern Africa*, Poznań 1996, s. 395-402.
- FATTOVICH, Rodolfo, *Punt: the archaeological perspective*, in: *Sesto congresso internazionale di egittologia*, II, Torino 1993, s. 399-405.
- FATTOVICH, Rodolfo, *The problem of Punt in the light of recent field work in the Eastern Sudan*, in: Sylvia Schoske (ed.), *Akten des vierten internationalen Ägyptologen Kongresses. München 1985*, II, Hamburg 1991, s. 257-272.
- FATTOVICH, Rodolfo – MAHMOUD, Abdel Moneim – MANZO, Andrea – PERLINGIERI, Cinzia – ZAZZARO, Chiara, *Archaeological investigations at Wadi Gawasis, Egypt: a preliminary report 2001-2002*, *ASAE* 79, 2005, s. 61-84.
- FAULKNER, Raymond O., *Egyptian military organization*, *JEA* 39, 1953, s. 32-47.

- FINKELSTEIN, Israel, *Living on the fringe. The archaeology and history of the Negev, Sinai and neighbouring regions in the Bronze and Iron Ages (Monographs in Mediterranean archaeology 6)*, Sheffield 2001.
- FISHER, Henry G., *A scribe of the army in a Saqqara mastaba of the early fifth dynasty*, JNES 18, 1959, s. 233-272.
- FISCHER, Henry George, *A God and a General of the Oasis on a Stela of the Late Middle Kingdom*, JNES 16, 1957, s. 223-235.
- FLENDER, Matthias, *Cylinder seal impressed vessels of the Early Bronze Age III in northern Palestine*, in: Graham Philip – Douglas Baird (edd.), *Ceramics and Change in the Early Bronze Age of the Southern Levant*, Sheffield 2000, s. 295-313.
- EL GAYAR, El Sayed – JONES, M. P., *A possible source of copper ore fragments found at the Old Kingdom town of Buhen*, JEA 75, 1989, s. 31-40.
- EL GAYAR, El Sayed – ROTHENBERG, Beno, *Predynastic and Old Kingdom copper metallurgy in South Sinai*, in: Feisal A. Esmael (ed.), *Proceedings of The first international conference on Ancient Egyptian mining and metallurgy and conservation of metallic artifacts*, Cairo 1995, s. 147-158.
- GETZOV, Nimrod – PAZ, Yitzhak – GOPHNA, Ram, *Shifting urban landscapes during the Early Bronze Age in the land of Israel*, Tel Aviv 2001, s. 22-24.
- GIDDY, Lisa L., *Egyptian oases. Bahariya, Dakhla, Farafra and Kharga during pharaonic times*, Warminster 1987.
- GIVEON, Raphael, *Inscriptions of Sahure and Sesostris I from Wadi Kharig (Sinai)*, BASOR 226, 1977, s. 61-63.
- GOEDICKE, Hans, *A cylinder seal of a ruler of Byblos of the third millenium*, MDAIK 19, 1963, s. 1-6.
- GOEDICKE, Hans, *Harkhuf's travels*, JNES 40, 1981, s. 1-20.
- GOPHNA, Ram, *Excavations at 'En Besor*, Jerusalem 1995.
- GREENBERG, Raphael, *Changes in ceramic production between EB II and EB III in Northern Israel, Based on the pottery of Tel Hazor and Tel Dan*, in: Graham Philip – Douglas Baird (edd.), *Ceramics and Change in the Early Bronze Age of the Southern Levant*, Sheffield 2000, s. 183-199.
- GREENBERG, Raphael, *Early Bronze Age II–III Palestinian cylinder seal impressions and the north Canaanite metallic ware jar*, in: Samuel R. WOLFF, *Studies in the archaeology of Israel and neighboring lands in memory of Douglas L. Esse*, Chicago 2001, s. 189-197.
- GREENBERG, Raphael – PORAT, Naomi, *A Third Millennium Levantine Pottery Production Center: Typology, Petrography, and Provenance of the Metallic Ware of Northern Israel and Adjacent Regions*, BASOR 301, 1996, s.5-24.
- GUNDACKER, Roman, *Untersuchungen zur Chronologie der Herrschaft Snofrus*, Wien 2006.
- HAIMAN, Mordechai, *Early Bronze Age IV settlement pattern of the Negev and Sinai deserts: view from small marginal temporary sites*, BASOR 303, 1996, s. 1-32.
- HARRISON, Timothy P., *The Early Bronze III ceramic horizon for Highland Central Jordan*, in: Graham Philip – Douglas Baird (edd.), *Ceramics and Change in the Early Bronze Age of the Southern Levant*, Sheffield 2000, s. 347-364.

- HARVEY, Stephen P., *Interpreting Punt: Geographic, cultural and artistic landscapes*, in: David O'Connor – Stephen Quirke (edd.), *Mysterious Lands*, London – Portland 2003, s. 81-91.
- HASSAN, Selim, *Excavations at Giza 1930-1931, II*, Cairo 1936.
- HENNESSY, J. B., *The foreign relations of Palestine during the Early Bronze Age*, London 1967.
- HERZOG, Rolf, *Punt*, Glückstadt 1968.
- HELCK, Wolfgang, *Die altägyptische Gaue*, Wiesbaden 1974.
- HELCK, Wolfgang, *Die Beziehungen Ägyptens zu Vorderasien im 3. und 2. Jahrtausend v. Chr.*, Wiesbaden 1962.
- HINTZE, Fritz, *Das Kerma-Problem*, ZÄS 91, 1964, s. 79-86.
- HINTZE, Fritz, *Preliminary note on the epigraphic expedition to Sudanese Nubia, 1963*, Kush XIII, 1965, s. 13-16.
- HOFFMAN, Michael A., *Egypt before the pharaohs. The prehistoric foundations of Egyptian civilization*, Austin 1991.
- HOPE, Colin A., *Egypt and 'Libya' to the end of the Old Kingdom: A view from Dakhles Oasis*, in: Zahi Hawass – Janet Richards (edd.), *The archaeology and art of Ancient Egypt. Essays in honour of David O'Connor*, Cairo 2007, s. 399-415.
- HÖLSCHER, W., *Liebyer und Ägypten*, Glückstadt 1955.
- IKRAM, Salima – ROSSI, Corinna, *An Early Dynastic serekh from the Kharga oasis*, JEA 90, 2004, s. 211-215.
- JÉQUIER, Gustave, *Le monument funéraire de Pepi II, II*, Cairo 1938.
- JÉQUIER, Gustave, *Tombeaux des particuliers contemporains de Pepi II*, Cairo 1929.
- JIDEJIAN, Nina, *Byblos: a travers les ages*, Beyrouth 1977.
- JOFFE, Alexander H., *Early Bronze Age seal impressions from the Jezreel Valley and the problem of sealing in the Southern Levant*, in: Samuel R. WOLFF, *Studies in the archaeology of Israel and neighboring lands in memory of Douglas L. Esse*, Chicago 2001, s. 355-375.
- JONES, Dilwyn, *An index of Ancient Egyptian titles, epithets and phrases of the Old Kingdom*, I, Oxford 2000.
- JUNKER, Herman, *Giza I. Die Mastabas der IV. Dynastie auf dem Westfriedhof*, Wien – Leipzig 1929.
- JUNKER, Hermann, *Giza II. Die Mastabas der beginnenden V. Dynastie auf dem Westfriedhof*, Wien – Leipzig 1934.
- JUNKER, Hermann, *Giza III. Die Mastabas der vorgeschrittenen V. Dynastie auf dem Westfriedhof*, Wien - Leipzig 1938.
- JUNKER, Hermann, *Giza V. Die Mastaba des Snb (Seneb) und die umliegenden Gräber*, Wien - Leipzig 1941.
- JUNKER, Hermann, *Giza VIII. Der Ostabschnitt des Westfriedhofs*, Wien 1947.
- JUNKER, Hermann, *Giza X, Der Friedhof südlich der Cheopspyramide*, Wien 1951.
- KADISH, Gerald E., *Old Kingdom Egyptian activity in Nubia: some reconsiderations*, JEA 52, 1966, s. 23-33.
- KANAWATI, Naguib – McFARLANE, Ann, *Deshasha. The tombs of Inti, Shedu and Others*, Sydney 1993.

- KAPER, Olaf E. – WILLEMS, Marco – McDONALD, Mary M. A., *Policing the desert: Old Kingdom activity around the Dakhleh oasis*, in: Renée Friedman (ed.), *Egypt and Nubia. Gifts of the Desert*, London 2002, s. 79-94.
- KITCHEN, Kenneth A., *Further thoughts on Punt and its neighbours*, in: Anthony Leahy – John Tait (edd.), *Studies on Ancient Egypt in honour of H. S. Smith*, London 1999, s. 173-178.
- KOBUSIEWICZ, Michal, *Stone knapping tradition in Old Kingdom Dakhleh*, in: Karla KROEPER – Marek CHLODNICKI – Michal KOBUSIEWICZ, *Archaeology of Early Northeastern Africa*, Poznań 2006, s. 449-461.
- KORMYSHEVA, Eleonora, *Report on the activity of the Russian archaeological mission at Giza, Tomb G 7948, East Field, during the season 1998*, *ASAE* 74, 1999, s. 23-37.
- KROMER, Karl, *Nezlet Batran. Eine mastaba aus dem Alten Reich Giseh (Ägypten)*, Wien 1991.
- KUHLMANN, Klaus Peter, *Der „Wasserberg des Djedefre“ (Chufu 01/1). Ein Lagerplatz mit Expeditionsinschriften der 4. Dynastie im Raum der Oase Dachla*, *MDAIK* 61, 2005, s. 243-289.
- KUHLMANN, Klaus Peter, *The „Oasis Bypath“ or the issue of desert trade in pharaonic times*, in: Rudolph Kuper (ed.), *Tides of the desert – Gezeiten der Wüste*, Köln 2002, s. 125-170.
- KUPER, Rudolf, *By donkey trail to Kufra? – How Mr Meri went west*, *Antiquity* 75, 2001, 801-802.
- KUPER, Rudolf, *The Abu Ballas Trail: Pharaonic advances into the Libyan Desert*, in: Zahi Hawass (ed.), *Egyptology at the dawn of the twenty-first century*, II, Cairo-New York, 2003, s. 372-376.
- LABROUSSE, Audran - MOUSSA, Ahmed, *La chaussée du complexe funéraire du roi Ounas*, Caire 2002.
- LAMBROU-PHILLIPSON, Connie, *Hellenorientalia. The Near Eastern Presence in the Bronze Age Aegean, ca. 3000 - 1100 B. C. plus Orientalia. A catalogue of Egyptian, Mesopotamian, Mitannian, Syro-Palestinian, Cypriot and Asia Minor objects from the Bronze Age Aegean*, Göteborg 1990.
- LANDSTRÖM, Björn, *Ships of the pharaohs. 4000 years of Egyptian shipbuilding*, London 1970.
- LANGE, Mathias, *The archaeology of Wadi Hariq (NW-Sudan): Results from the excavations 1999 and 2001*, in: Karla Kroeper - Marek Chlodnicki - Michal Kobusiewicz (edd.), *Archaeology of Early Northeastern Africa*, Poznań 2006, s. 273-296.
- LECLANT, Jean, *Fouilles et travaux en Égypte, 1952-1953*, *Orientalia* 23, 1954, s. 64-79.
- LEVY, Thomas E. – ADAMS, Russel B. – HAUPTMANN, Andrea – PRANGE, Michael – SCHMITT-STRECKER, Sigrid – NAJJAR, Mohammad, *Early Bronze Age metalurgy: a newly discovered copper manufactory in southern Jordan*, *Antiquity* 76, 2002, s. 425-437.
- LICHTHEIM, Miriam, *Ancient Egyptian literature, I*, Berkeley – Los Angeles – London 1975.

- LOPRIENO, Antonio, *Travel and fiction in Egyptian literature*, in: David O'Connor – Stephen Quirke (edd.), *Mysterious lands*, London 2003, s. 31-51.
- MANASSA, Colleen, *The crimes of count Sabni reconsidered*, ZÄS 133, 2006, s. 151-163.
- MANZO, Andrea, *Social complexity and cultural contacts in Northeastern Africa between 3000 and 1000 B.C.: a provisional model*, in: Lech Krzyzaniak – Karla Kroeper – Michal Kobusiewicz (edd.), *Interregional contacts in the Late Prehistory of Northeastern Africa*, Poznań 1996, s. 15-27.
- MARIETTE, Auguste, *Deir el-Bahari. Documents topographiques, historiques et ethnographiques*, Leipzig 1877.
- MARTIN, Geoffrey T., *A much-published Byblite cylinder seal*, in: Leonard H. Lesko (ed.), *Ancient Egyptian and Mediterranean studies*, Providence 1998, s. 173-182.
- MARTIN-PARDEY, Eva, *Untersuchungen zur ägyptischen Provinzialverwaltung bis zum Ende des Alten Reiches*, Hildesheim 1976.
- MAZAR, Amihai, *On the significance of the Early Bronze III granary building at Beit Yerah*, in: Samuel R. Wolff, *Studies in the archaeology of Israel and neighboring lands in memory of Douglas L. Esse*, Chicago 2001, s. 447-463.
- McFARLANE, Ann, *Mastabas at Saqqara. Kaiemheset, Kaipunesut, Kaiemsenu, Sehetepu and others*, Oxford 2003.
- MEEKS, Dimitri, *Locating Punt*, in: David O'Connor – Stephen Quirke (edd.), *Mysterious lands*, London 2003, s. 53-80.
- de MICHELE, Vincenzo, *The „Libyan Desert glass“ scarab in Tutankhamen's pectoral*, Sahara 10, 1998, s. 107-109.
- MILLS, Anthony J., *Another Old Kingdom site in the Dakhla Oasis*, in: Renée Friedman (ed.), *Egypt and Nubia. Gifts of the desert*, London 2002, s. 74-78.
- MILLS, J. Anthony – NORDSTRÖM, Hans Å., *The archaeological survey from Gemai to Dal. Preliminary report on the season 1964-65*, Kush XIV, 1966, s. 1-15.
- de MIROSCHEDE, Pierre, *An Early Bronze Age III pottery sequence for Southern Israel*, in: Graham Philip – Douglas Baird (edd.), *Ceramics and Change in the Early Bronze Age of the Southern Levant*, Sheffield 2000, s. 315-345.
- MONNET, Pierre, *Byblos et l'Égypte: quatre campagnes de fouilles 1921-1924*, Paris 1928.
- MUMFORD, Gregory, *Tell Ras Budran (Site 345): Defining Egypt's Eastern Frontier and Mining Operations in South Sinai during the late Old Kingdom (early EB IV/MB I)*, BASOR 342, 2006, s. 13-67.
- MURRAY, G. W., *Harkhuf's third journey*, The Geographical Journal 131, 1965, s. 72-75.
- MOUSSA, Ahmed M. – ALTENMÜLLER, Hartwig, *Das Grab des Nianchchnum und Chnumhotep*, Mainz am Rhein 1977.
- NEGRO, Giancarlo – de MICHELE, Vincenzo – PIACENZA, Benito, *The lost ochre quarries of king Cheops and Djedefre in the Great Sand Sea (Western Desert of Egypt)*, Sahara 16, 2005, s. 121-127.
- NEWBERRY, Percy E., *Three Old-Kingdom travellers to Byblos and Pwenet*, JEA 24, 1938, s. 182-184.
- NIBBI, Alessandra, *Punt and pygmies in the northern Red Sea*, Discussions in Egyptology 2, 1985, s. 27-36.

- NIBBI, Alessandra, *Punt within the land of the god*, *Discussions in Egyptology* 52, 2002, s. 57-81.
- O'CONNOR, David, *Ancient Nubia. Egypt's rival in Africa*, Philadelphia 1993.
- O'CONNOR, David, *The locations of Yam and Kush and their historical implications*, *JARCE* XXIII, 1986, s. 27-50.
- OHSHIRO, Michinori, *The cradle period of Ancient Egyptian culture – A study of the inflow of foreign elements in the Pre and Early Dynastic Periods*, *GM* 210, 2006, s. 93-103.
- OREN, Eliezer D., *The overland route between Egypt and Canaan in the Early Bronze Age*, *IEJ* 23, 1973, s. 198-205.
- OREN, Eliezer O. – YEKUTIELI, Yuval, *North Sinai during the MBI Period – Pastoral nomadism and sedentary settlement*, *Jerusalem* 21, 1990, s. 6-22.
- OSING, Jürgen, *Ächtungstexte aus dem Alten Reich (II)*, *MDAIK* 32, 1976, s. 40-51.
- PANTALACCI, Laure, *La documentation épistolaire du palais des gouverneurs a Balat – 'Ayn Asil*, *BIFAO* 98, 1998, s. 306- 315.
- PARCAK, Sarah, *Egypt's Old Kingdom 'Empire' (?): A case study focusing on south Sinai*, in: Gary N. Knoppers – Antoine Hirsch (edd.), *Egypt, Israel, and the Ancient Mediterranean world*, Leiden – Boston 2004, s. 41-60.
- PHILLIPS, Jacke, *Aegypto-Aegean relations up to the 2nd millenium B.C.*, in: Lech Krzyzaniak – Karla Kroeper – Michal Kobusiewicz (edd.), *Interregional Contacts in the Later Prehistory of Northern Africa*, *Poznań* 1996, s. 459-470.
- PHILLIPS, Jacke, *Egypt, Nubia and Ethiopia*, in: Zahi Hawass (ed.), *Egyptology at the dawn of the twenty-first century. Proceedings of the Eighth international congress of egyptologists*, Cairo – New York, 2000, s. 434-442.
- QUIBELL, James E., *Excavations at Saqqara (1911-1912). The tomb of Hesy*, *Le Caire* 1913.
- REDFORD, Donald B., *Egypt, Canaan, and Israel in ancient times*, New Jersey 1995.
- REDFORD, Donald B., *Egypt and Western Asia in the Old Kingdom*, *JARCE* 23, 1986, s. 125-143.
- REGULSKI, Ilona, *An Early Dynastic rock inscription at al-Hosh*, *JEA* 93, 2007, s. 254-258.
- REISNER, George Andrew, *A history of the Giza necropolis, I*, Cambridge – Oxford 1943.
- REISNER, George A., *Excavations at Kerma*, Cambridge 1923.
- REISNER, George Andrew – SMITH, William Stevenson, *A history of the Giza necropolis, II*, Cambridge 1955.
- RIEMER, Heiko, *News about the clayton rings: long distance desert travellers during Egypt's Predynastic*, Stan Hendrickx – René F. Friedman – Krzysztof M. Cialowicz – Marek Chlodnicki (edd.), *Egypt at its origins. Studies in memory of Barbara Adams*, Leuven – Paris – Dudley 2004, s. 971-989.
- RIEMER, Heiko – FÖRSTER, Frank – HENDRICKX, Stan – NUSSBAUM, Stefanie – EICHHORN, Barbara – PÖLLATH, Nadja – SCHÖNFELD, Peter – WAGNER, Gregor, *Zwei pharaonische Wüstenstationen südwestlich von Dachla*, *MDAIK* 61, 2005, s. 291-350.

- RIEMER, Heiko – KUPER, Rudolph, „Clayton rings“: enigmatic ancient pottery in the Eastern Sahara, Sahara 12, 2000, s. 91-100.
- ROSEN, Arlene M., *Environmental change at the end of Early Bronze Age Palestine*, in: Pierre de Miroschedji (ed.), *L'urbanisation de la Palestine a l'age du Bronze ancien. Bilan et perspectives des recherche actuelles*, II, Oxford 1989, s. 247-256.
- ROSSEL, Stine - MARSHALL, Fiona - PETERS, Joris - PILGRAM, Tom - ADAMS, Matthew D. - O'CONNOR, David, *Domestication of the donkey: Timing, processes, and indicators*, Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America 105, 2008, s. 3715-3720.
- ROSSI, Corinna – IKRAM, Salima, *Petroglyphs and inscriptions along the Darb Ayn Amur, Kharga Oasis*, ZÄS 129, 2002, s. 142-151.
- SÄVE-SÖDERBERGH, Togny, *Ägypten und Nubien. Ein Beitrag zur Geschichte altägyptischer Aussenpolitik*, Lund 1941.
- SAYED, Abdel Monem A. H., *Discovery of the site of the 12th dynasty port at Wadi Gawasis on the Red Sea shore*, Revue d'Égyptologie 29, 1977, s. 138-178.
- SAYED, Abdel Monem A. H., *Were there direct relationships between pharaonic Egypt and Arabia?*, Seminar for arabian studies 19, 1989, s. 155-164.
- SEIDLMAYER, Stephan Johannes, *Town and state in the Early Old Kingdom. A view from Elephantine*, in: Jeffrey Spencer (ed.), *Aspects of Early Egypt*, London 1996, s. 108-127.
- SETHE, Kurt, *Urkunden des Alten Reichs*, I, Leipzig 1933.
- SHAW, Ian, *Egyptian warfare and weapons*, Princes Risborough 1991.
- SCHOLZ, Piotr, *Fürstin Iti - „Schönheit“ aus Punt*, SAK 11, 1984, s. 529-556.
- SMITH, Harry S. – GIDDY, Lisa L., *Nubia and Dakhla Oasis in the late third millennium B. C.: The present balance of textual and archaeological evidence*, in: Francis Gens – Florence Thill (edd.), *Melanges offerts a Jean Vercoutter*, Paris 1985, s. 317-330.
- SMITH, William Stevenson, *Interconnections in the Ancient Near East. A study of the relationships between the arts of Egypt, the Aegean and Western Asia*, New Haven – London 1965.
- SOWADA, Karin N., *Egypt in the Eastern Mediterranean during the Old Kingdom: a re-appraisal of the archaeological evidence*, Dissertation presented at Faculty of Arts, University of Sydney, May 2001.
- SPARKS, Rachael Thyrsa, *Egyptian stone vessels and the politics of exchange (2617-1070 BC)*, in: Roger Matthews – Cornelia Roemer (edd.), *Ancient perspectives on Egypt*, London 2003, s. 29- 56.
- STAGER, Laurence E., *Port power in the Early and the Middle Bronze Age. The organisation of maritime trade and hinterland production*, in: Samuel R. Wolf (ed.), *Studies in the Archaeology of Israel and neighboring lands in memory of Douglas L. Esse*, Chicago 2001, s. 625-638.
- STRUDWICK, Nigel C., *Texts from the Pyramid Age*, Leiden – Boston 2005.
- TRIGGER, Bruce G., *Nubia under the pharaohs*, London 1976.
- TRIGGER, Bruce C. – KEMP, Barry J. – O'CONNOR, David – LLOYD, Alan B., *Starověký Egypt. Dějiny společnosti*, Praha 2004.
- UPHILL, E. P., *An Ancient Egyptian maritime link with Arabia*, Seminar for Arabian Studies 18, 1988, s. 163-170.

- VALBELLE, Dominique, *Les neuf arcs. L'Égyptien et les étrangers de la préhistoire à la conquête d'Alexandre*, Paris 1990.
- VALLOGGIA, Michel, *Les oasis d'Égypte dans l'Antiquité*, Bishheim 2004.
- VERNER, Miroslav, et al., *Abusir IX. The pyramid complex of Raneferef. The archaeology*, Prague, 2006.
- WARD, William A., *Early contacts between Egypt, Canaan, and Sinai: Remarks on the paper by Amnon Ben-Tor*, BASOR 281, 1991, s. 11-26.
- WARD, William, *Egypt and the East Mediterranean from Predynastic times to the end of the Old Kingdom*, JESHO 6, 1963, s. 1-57.
- WARREN, Peter, *Minoan Crete and pharaonic Egypt*, in: W. Vivian Davies – Louise Schofield (edd.), *Egypt, the Aegean and the Levant. Interconnections in the second millennium BC*, London 1995, s. 1-18.
- WENDORF Fred – SCHILD, Romuald, *Prehistory of the Eastern Sahara*, New York – London 1980.
- WILDUNG, Dietrich (ed.), *Sudan, Ancient Kingdoms of the Nile*, Paris - New York 1997.
- WILKINSON, Toby A. H., *Early Dynastic Egypt*, London – New York 2001.
- WILKINSON, Toby A. H., *Royal annals of Ancient Egypt*, London – New York 2000.
- WILLEITNER, Joachim, *Die ägyptischen Oasen. Städte, Tempel und Gruber in der Libyschen Wüste*, Mainz am Rhein 2003.
- WILLEITNER, Joachim – DOLLHOPF, Helmut, *Libyen. Von den Felsbildern des Fezzan zu den Städten am Mittelmeer*, München 1998.
- WILLIAMS, Bruce, *Forebears of Menes in Nubia: Myth or reality?*, JNES 46, 1987, s. 15-26.
- YEKUTIELI, Yuval, *Early Bronze Age I pottery in Southwestern Canaan*, in: Graham Philip – Douglas Baird (edd.), *Ceramics and Change in the Early Bronze Age of the Southern Levant*, Sheffield 2000, s. 129-152.
- YEKUTIELI, Yuval – SHALEV, Sarel – SHILSTEIN, Sana, *'En Yahav – A copper smelting site in the 'Arava*, BASOR 340, 2005, s. 1-21.
- ZARINS, Juris, *Ancient Egypt and the Red Sea trade: the case for obsidian in the predynastic and archaic periods*, in: Albert Leonard, jr. – Bruce Beyer Williams (edd.), *Essays in Ancient civilization presented to Helene J. Kantor*, Chicago 1989, s. 339-368.
- ZIERMANN, Martin, *Elephantine XVI. Befestigungsanlagen und Stadtentwicklung in der Frühzeit und im frühen Alten Reich*, Mainz am Rhein 1993.
- ZIERMANN, Martin, *Elephantine XXVIII. Die Baustrukturen der älteren Stadt (Frühzeit und Altes Reich)*, Mainz am Rhein 2003.

www.saharajournal.com/pages/press.html
www.carlo-bergmann.de
www.deltasinai.com/sinai_08.htm
www.ifao.egnet.net/c?f=/doc/Rapports (použitý, ale již bohužel nefunkční)
www.archaeogate.org/egittologia/
www.asor.org/AM/fridayabs03.html
www.ifao.egnet.net/publications/catalogue/?nb=10&w=tout
www.ifao.egnet.net/archeologie/bahariya/
www.ifao.egnet.net/archeologie/ayn-soukhna/

9. Přílohy

9.1. Seznam zkratk

ASAE – Annales de Service des Antiquités Égyptien
BASOR – Bulletin of the American Schools of Oriental Research
GM – Göttinger Miscellen
IEJ - Israel Exploration Journal
IFAO - L'Institut Français d'Archéologie Orientale
JARCE – Journal of the American Research Center in Egypt
JEA – Journal of Egyptian Archaeology
JESHO – Journal of the Economic and Social History of the Orient
JNES - Journal of Near Eastern Studies
MDAIK – Mitteilungen des deutschen archäologischen Institut, Kairo
RDB - Raná doba bronzová
SAK – Studien zur altägyptische Kultur
ZÄS - Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde

Pro tabulku nádob:

- Abusir V - BÁRTA, Miroslav – ČERNÝ, Viktor – STROUHAL, Eugen, *Abusir V. The cemeteries of Abusir South I*, Praha 2001.
- Alexanian - Nicole ALEXANIAN, *Dahschur II. Das Grab des Prinzen Netjer-aperref. Die Mastaba II/1 in Dahschur*, Mainz 1999.
- Brunton - Guy BRUNTON, *Matmar*, London 1948.
- Hassan, II - Selim HASSAN, *Excavations at Giza 1930-1931, II*, Cairo 1936.
- Jéquier - Gustave JÉQUIER, *Tombeaux des particuliers contemporains de Pepi II*, Cairo 1929.
- Junker, I - Herman JUNKER, *Giza I. Die Mastabas der IV. Dynastie auf dem Westfriedhof*, Wien – Leipzig 1929.
- Kormysheva - Eleonora KORMYSHEVA, *Report on the activity of the Russian archaeological mission at Giza, Tomb G 7948, East Field, during the season 1998*, ASAE 74, 1999, s. 23-37.
- Kromer - Karl KROMER, *Nezlet Batran. Eine mastaba aus dem Alten Reich Giseh (Ägypten)*, Wien 1991.
- McFarlane - Ann McFARLANE, *Mastabas at Saqqara. Kaiemheset, Kaipunesut, Kaiemsenu, Sehetepu and others*, Oxford 2003.
- Reisner, I - George Andrew REISNER, *A history of the Giza necropolis, I*, Cambridge – Oxford 1943.
- Reisner - Smith, II - George Andrew REISNER – William Stevenson SMITH, *A history of the Giza necropolis, II*, Cambridge 1955.

9.2. Nádoby syropalestinského stylu nalezené v Egyptě

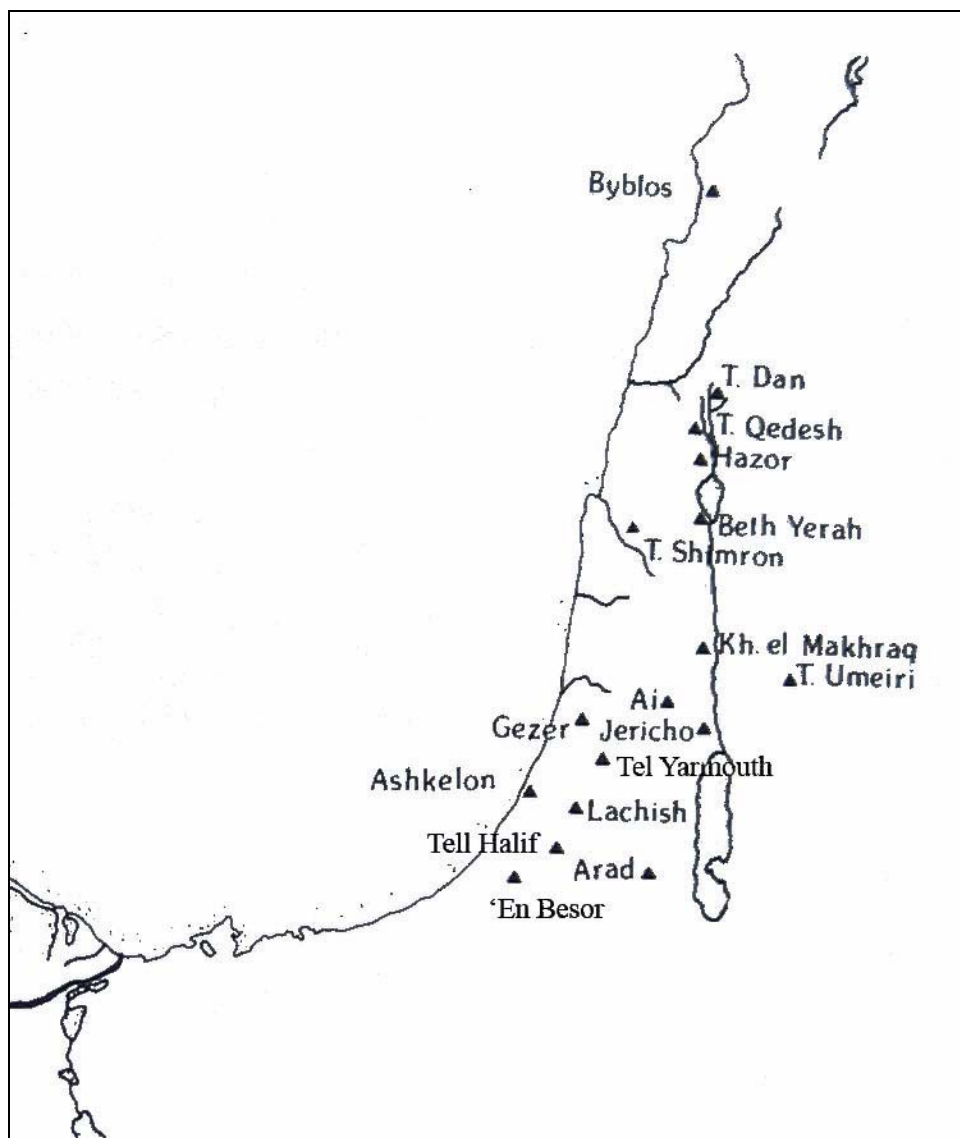
nádoba	hrobka	majitel	publikace	forma, vzhled	dynastie
GÍZA					
bez čísla	G 1031 A		Reisner - Smith, II, fig. 96, s. 76	amfora	Rachef-Neferirkare
bez čísla	G 1220 A		Reisner - Smith, II, Pl. 52 b, c, s. 74	džbán, zátka	Neferirkare-Venis
bez čísla	G 1224 A		Reisner - Smith, II, fig. 97, s. 76	amfora	Neferirkare-Venis
bez čísla	G 1233/1 Annex A		Reisner, I, 234c, s. 411	džbán	Chufu-Rachef
bez čísla	G 1233/2 Annex A		Reisner, I, 234c, s. 411	džbán	Chufu-Rachef
bez čísla	G 1412 A		Reisner - Smith, II, fig. 95, s. 74	džbán, 2 velké fragmenty	Rachef-Neferirkare
č. 32-12-18	G 2140 A	neznámý	Reisner, I, fig. 256, s. 437	amfora	Rachef-Neferirkare
č. 32-12-13	G 2170 A	neznámý	Reisner, I, 274, s. 450	džbán, fragmentární	Rachef-Neferirkare
č. 13-1-506	G 2175 B	Chnumnefer, Inesu	Reisner - Smith, II, fig. 96, s. 76	amfora	Neferirkare-Venis
č. 40-5-7	G 2350 L		Reisner - Smith, II, fig. 97, s. 76	amfora, hrnčířská značka	Neferirkare-Venis
č. 35-7-41	G 2370 B	Senedžemib Inty	Reisner - Smith, II, fig. 98, s. 76	amfora, otisk pečeti	Neferirkare-Venis
bez čísla	G 2379 A		Reisner - Smith, II, fig. 97, s. 76	amfora	VI
č. 12-12-569	G 2381 A	Impy/Nechebu	Reisner - Smith, II, fig. 96, s. 76	amfora	VI
č. 12-12-570	G 2381 A	Impy/Nechebu	Reisner - Smith, II, fig. 96, s. 76	amfora	VI
č. 12-12-571	G 2381 A	Impy/Nechebu	Reisner - Smith, II, fig. 96, s. 76	amfora, zátka s otiskem pečeti Pepiho II.	VI
č. 12-12-572	G 2381 A	Impy/Nechebu	Reisner - Smith, II, fig. 96, s. 76	amfora, zátka	VI
č. 12-12-573	G 2381 A	Impy/Nechebu	Reisner - Smith, II, fig. 96, s. 76	amfora, zátka	VI
č. 35-7-7	G 2387 A	Ptahmeranch Pepi	Reisner - Smith, II, fig. 98, s. 76	amfora, zátka	VI

nádoba	hrobka	majitel	publikace	forma, vzhled	dynastie
39-5-47	G 2430		Reisner - Smith, II, fig. 98, s. 76	amfora, spodní část	Neferirkare-Venis
bez čísla	G 2450		Reisner - Smith, II, Pl. 51 h, s. 76	amfora, fragmentární	VI
bez čísla	G 2450		Reisner - Smith, II, Pl. 51 h, s. 76	amfora, fragmentární	VI
č. 13-11-57	G 4140 A	Meritites	Reisner - Smith, II, s. 75	amfora	Chufu-Rachef
č. 13-11-61	G 4140 A	Meritites	Reisner, I, fig. 279	amfora	Chufu-Rachef
č. 13-11-62	G 4140 A	Meritites	Reisner, I, s. 460	amfora, fragmentární	Chufu-Rachef
č. 13-11-63	G 4140 A	Meritites	Reisner, I, s. 460	amfora, fragmentární	Chufu-Rachef
č. 13-11-64	G 4240 A	Sneferu Seneb	Reisner, I, s. 468	amfora	Chufu-Rachef
č. 13-11-65	G 4240 A	Sneferu Seneb	Reisner, I, fig. 282, s. 468	amfora	Chufu-Rachef
č. 13-10-25	G 4340	neznámý	Reisner, I, fig. 285, s. 474	džbán	Chufu-Rachef
č. 13-10-68	G 4340	neznámý	Reisner, I, fig. 285, s. 474	džbán	Chufu-Rachef
č. 13-10-29	G 4340	neznámý	Reisner, I, fig. 285, s. 474	amfora	Chufu-Rachef
č. 15-12-67	G 4410 A	neznámý	Reisner, I, s. 516	amfora	Rachef-Neferirkare
č. 13-12-2	G 4430 A	neznámý	Reisner, I, s. 487	amfora	Rachef-Neferirkare
č. 13-11-106	G 4440	bratr Sneferu Seneba	Reisner, I, fig. 287, s. 478	amfora	Chufu-Rachef
č. 13-11-107	G 4440	bratr Sneferu Seneba	Reisner, I, s. 478	amfora	Chufu-Rachef
č. 13-11-108	G 4440	bratr Sneferu Seneba	Reisner, I, s. 478	amfora	Chufu-Rachef
č. 14-1-82	G 4530	neznámý	Reisner, I, fig. 297, s. 490	amfora, hrnčářská značka	Rachef-Neferirkare
č. 14-3-67	G 4620 A	hl. šachta Kanofer	Reisner, I, fig. 312, s. 508	amfora	Rachef-Neferirkare
č. 14-1-10	G 4630 A	hl. šachta Medunefer	Reisner, I, fig. 299, s. 494	amfora, hrnčářská značka	Rachef-Neferirkare
č. 14-1-14	G 4630 A	hl. šachta Medunefer	Reisner, I, fig. 299, s. 494	amfora	Rachef-Neferirkare
bez čísla	G 4760	neznámý	Junker, I, Abb. 13, č. 16, Taf. XLIIIb	amfora	IV
bez čísla	G 4760	neznámý	Junker, I, Abb. 13, č. 17, Taf. XLIIIb	amfora	IV

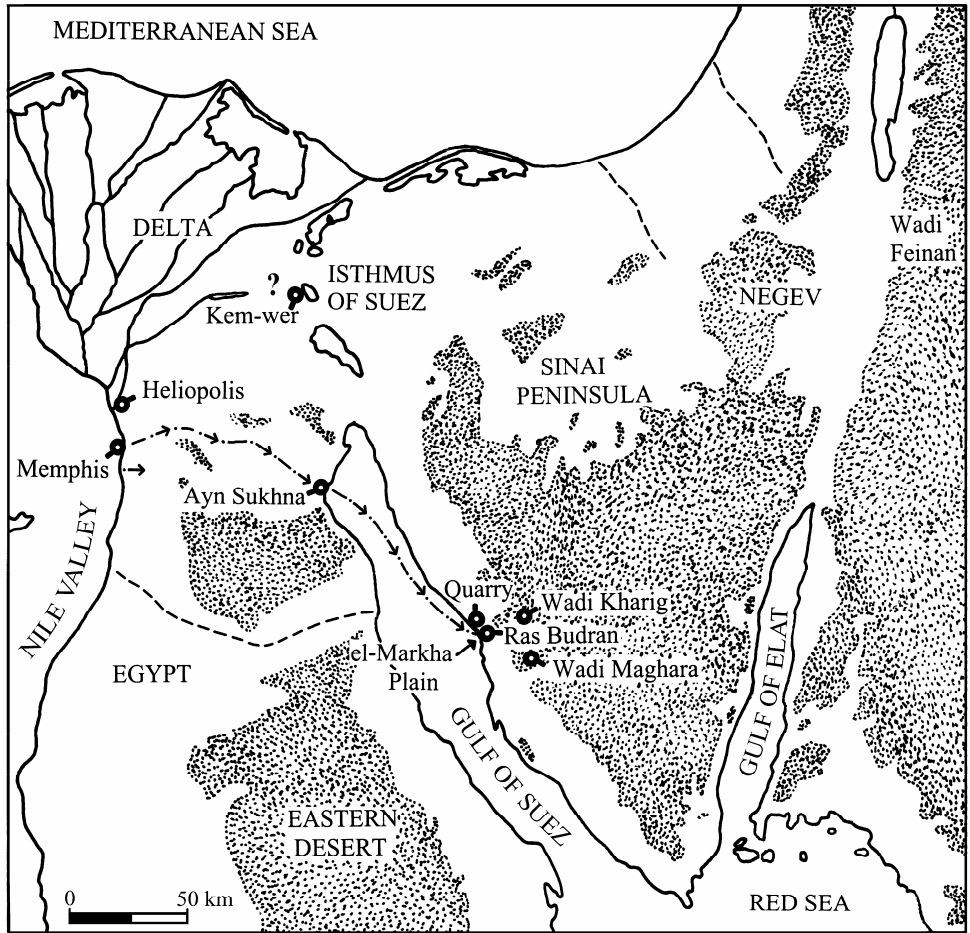
nádoba	hrobka	majitel	publikace	forma, vzhled	dynastie
bez čísla	G 4760	neznámý	Junker, I, Abb. 14, č. 8	amfora	Rachef-Neferirkare
bez čísla	G 4760	neznámý	Junker, I, Abb. 14, č. 9	amfora	Rachef-Neferirkare
bez čísla	G 4860 N	neznámý	Junker, I, s. 248	2 fragmenty	Rachef-Neferirkare
č. 15-1-9	G 4940 A		Reisner - Smith, II, s. 76	fragmenty	Rachef-Neferirkare
č. 15-11-36	G 4940 B		Reisner - Smith, II, s. 76	fragmenty	Rachef-Neferirkare
č. 15-11-37a	G 4940 B		Reisner - Smith, II, s. 76	fragmenty	Rachef-Neferirkare
bez čísla	G 4970 A		Junker, I, Abb. 14, č. 11	amfora	V
č. 35-8-8	G 5020 Annex	manželka Sneferu Seneba	Reisner - Smith, I, fig. 283, s. 470	amfora	Chufu-Rachef
č. 35-8-11	G 5020 Annex	manželka Sneferu Seneba	Reisner - Smith, I, s. 470	amfora	Chufu-Rachef
č. 1711/4+12	G 7000 X	Hetepheres	Reisner - Smith, II, fig. 61, 95, s. 64-65	džbán	Chufu
č. 34-6-17j	G 7330 A		Reisner - Smith, II, fig. 80, s. 76	amfora, hrnčířská značka, fragmentární	Chufu-Rachef
č. 28-5-190	G 7550 B	Dewanehor	Reisner - Smith, II, s. 76	fragmenty	Rachef-Neferirkare
č. 36-12-15	G 7560 B		Reisner - Smith, II, fig. 97, s. 76	amfora, fragmentární	Rachef-Neferirkare
č. 36-12-16	G 7560 B		Reisner - Smith, II, fig. 97, s. 76	amfora, fragmentární	Rachef-Neferirkare
č. 29-3-256	G 7650 C	Meritites, Achethetep	Reisner - Smith, II, fig. 97, s. 76	amfora, vrchní část	Rachef-Neferirkare
bez čísla	G 7948	Chafreanch	Kormysheva, Pl. IIb, s. 37	amfora, hrnčířská značka	IV
bez čísla	Shaft 294	neznámý	Hassan, II, fig. 173, č. 3, s. 145	džbán	
bez čísla	Shaft 294	neznámý	Hassan, II, fig. 173, č. 4, s. 145	amfora, hrnčířská značka	
bez čísla		Nisutnefer	Junker, I, Taf. XLIIIb	amfora, fragmentární	V
bez čísla		Icef	Junker, I, fig. 14, č. 12; Taf. XXIIIb; X, Abb. 39, s. 102-103	amfora, fragmentární	VI

nádoba	majitel	publikace	forma, vzhled	dynastie
DAHŠÚR				
S 45	Necerape ref	Alexanian, Abb. 46, s. 108-110	džbán, syrské pobřeží nebo severní Palestina	Chufu
NAZLET BATRAN				
nemá číslo		Kromer, Tafel 23, Fig. 1, s. 41	amfóra, malá mastaba	IV-V
SAKKÁRA				
TW2000:6	Kaemhes et	McFarlane, Pl. 17, 51, s. 45	amfóra, neúplná, nilská hlína	Niuserre-Džedkare
TW2000:47	Kaipunes ut	McFarlane, Pl. 24, 56, s. 60	džbán, neúplný, nilská hlína	Niuserre-Džedkare
nemá číslo	Meretne bef	nepublikováno		V
nemá číslo	Kar	nepublikováno	amfóra	V
nemá číslo	Wašptah	Jéquier, Fig. 25, s. 26.	amfóra, hrnčířská značka	Pepiho II.
MATMAR				
3209IV		Brunton, Table XXXVII, s. 29	amfóra, zátka (kůže, víko, hlína)	IV
ABÚSÍR				
86-1/HH/2000	Kar junior	Bárta, v tisku	amfora	počátek VI
86-2/HH/2000	Kar junior	Bárta, v tisku	amfora, zátka	počátek VI
86-3/HH/2000	Kar junior	Bárta, v tisku	amfora, neúplná	počátek VI
86-4/HH/2000	Kar junior	Bárta, v tisku	amfora, zátka	počátek VI
86-5/HH/2000	Kar junior	Bárta, v tisku	amfora, zátka	počátek VI
86-6/HH/2000	Kar junior	Bárta, v tisku	amfora, zátka	počátek VI
86-12/HH/2000	Kar junior	Bárta, v tisku	amfora	počátek VI
2/HH/Sh'C/2002	Kar junior	Bárta, v tisku	amfora	počátek VI
3/HH/Sh'C/2002	Kar junior	Bárta, v tisku	amfora	počátek VI
	Kaaper	Abusir V, s. 185, Pl. LXXXVIIIb	amfora, fragmentární	počátek V
	Kaaper	Abusir V, s. 185, Pl. LXXXVIIIb	amfora, fragmentární	počátek V

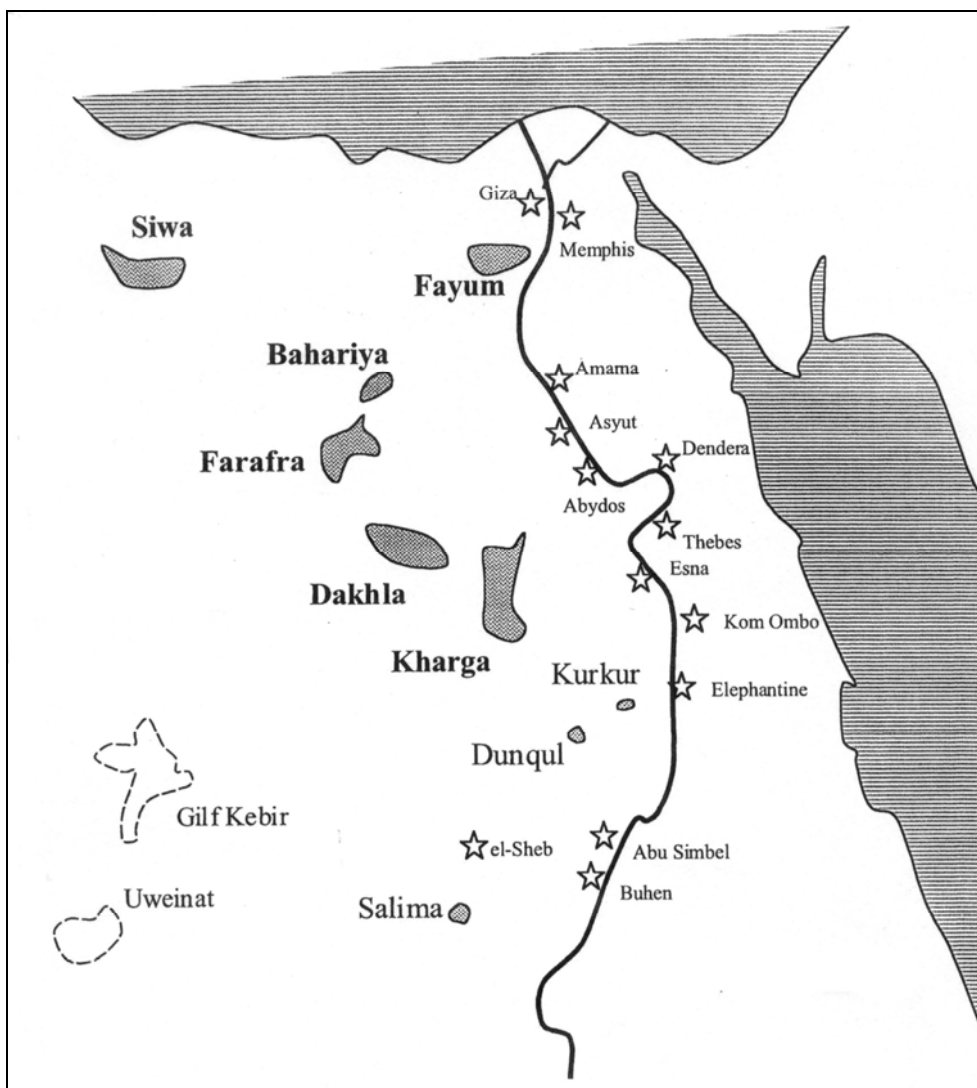
9.3. Mapy

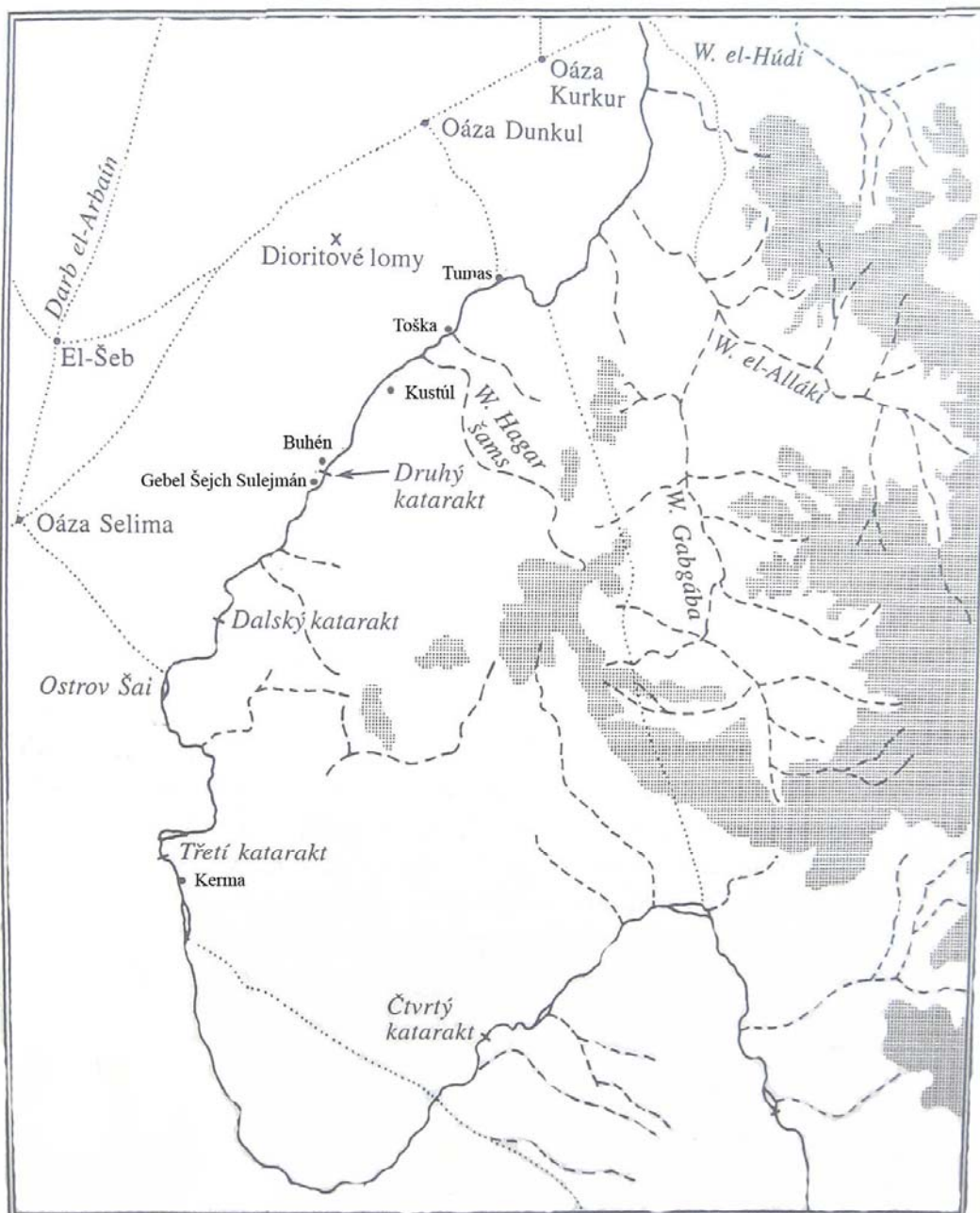
Syropalestina s hlavními lokalitami. (Redford)

Rekonstrukce cesty expedice putujících do dolů na Sinaji. (Mumford)

Rozmístění oáz Západní pouště. (Rossi a Ikram)

Mapa Núbie s hlavními lokalitami, wádími a pouštními cestami.

Oblast diskutovaná jako možná domovina obyvatel Puntu.

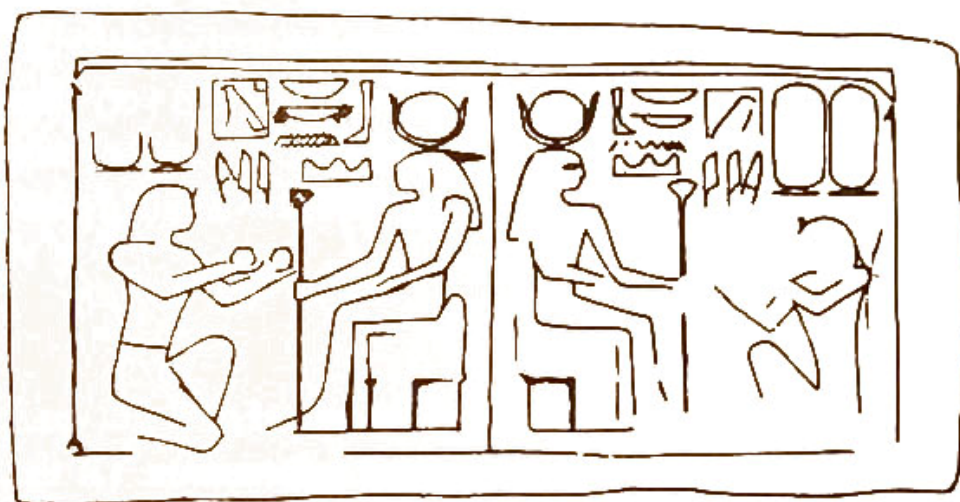

Nejvýznamnější naleziště egyptských a egyptizujících předmětů z rané doby mínojské na Krétě.

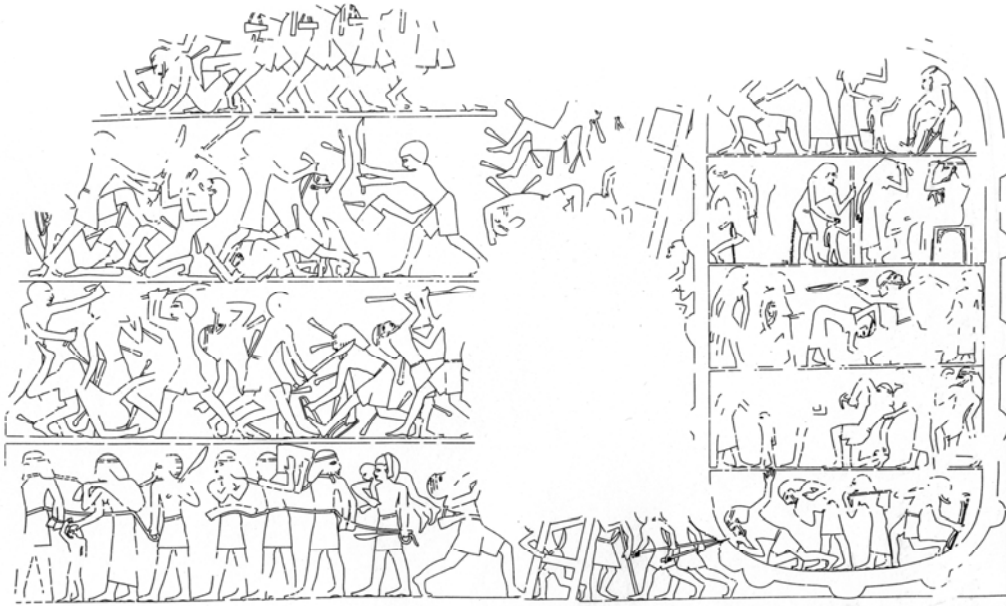
9.3. Obrazová příloha

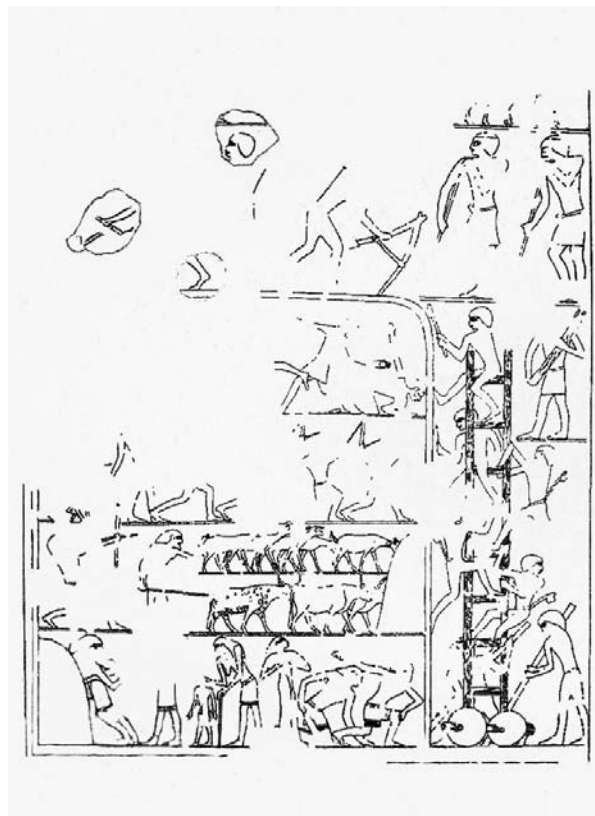
Reliéf z Wádí Maghára zachycující panovníka Snofrua. (podle Gardinera a Černého)

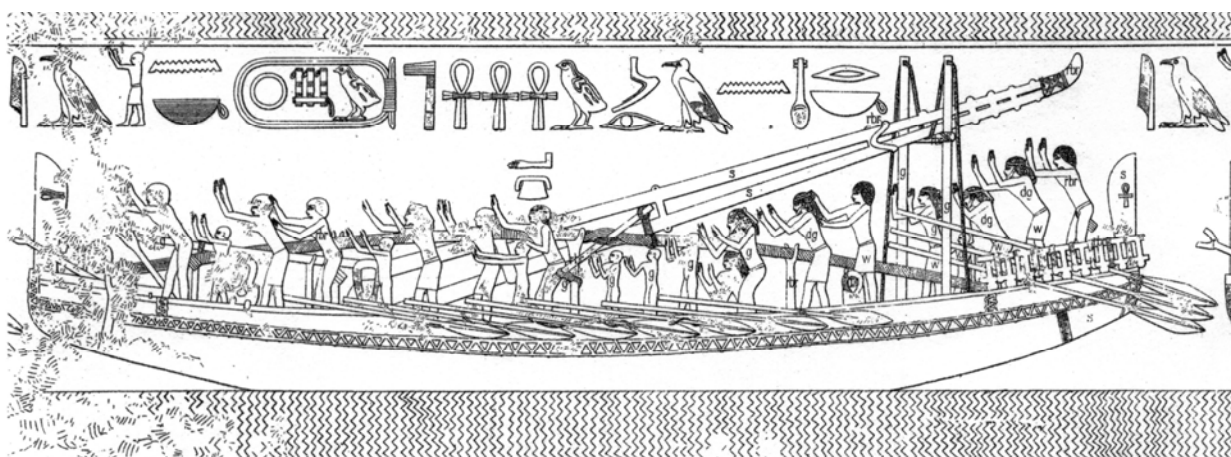
Egyptský reliéf nalezený v Byblu. Pravděpodobně z konce Staré říše. (podle Monteta)

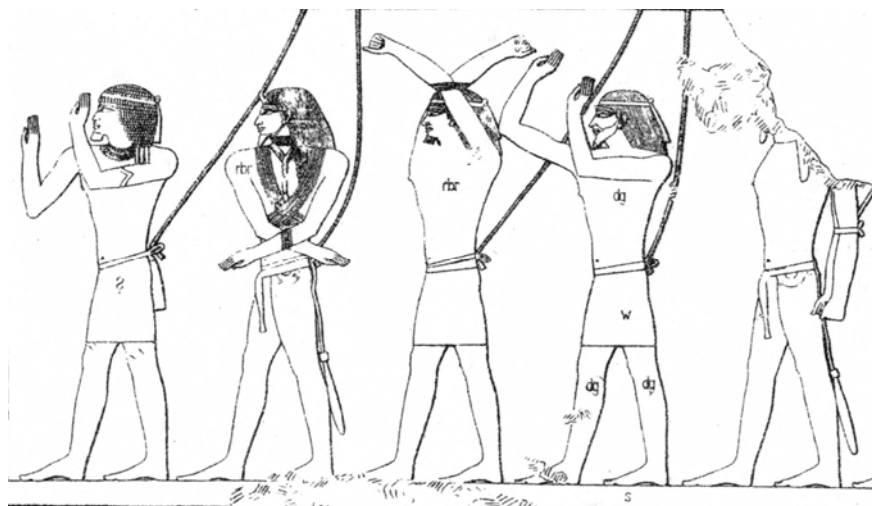
Scéna dobývání města v Intiho hrobce v Dešáše. (podle Kanawatiho a McFarlane)

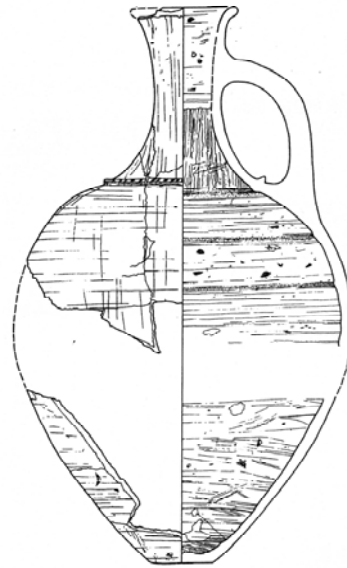
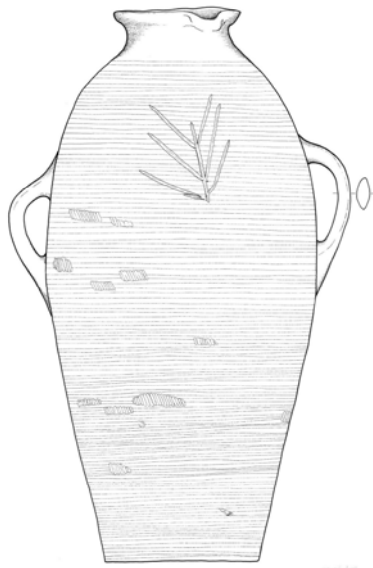
Scéna bitvy v hrobce Kaemheseta v Sakkáře. (podle McFarlane)

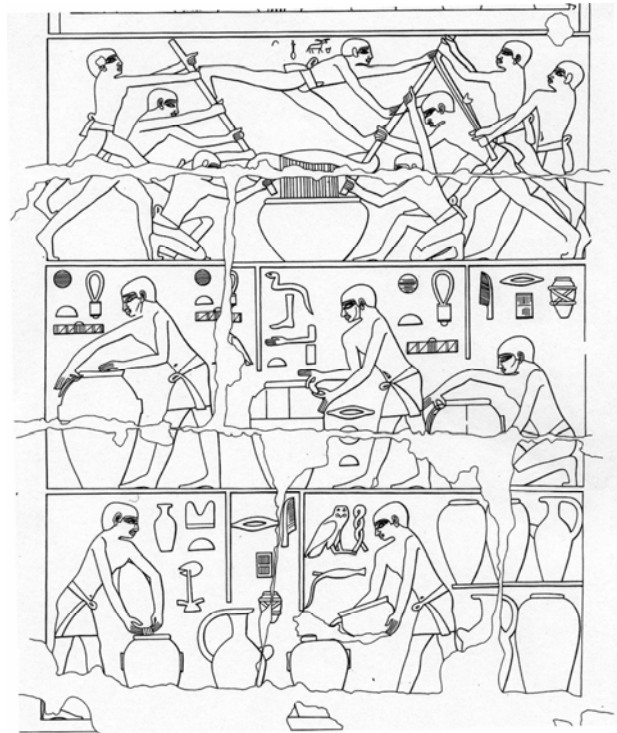
Lod' navracející se z Asie ze Sahureova zádušního chrámu. (podle Borchardta)

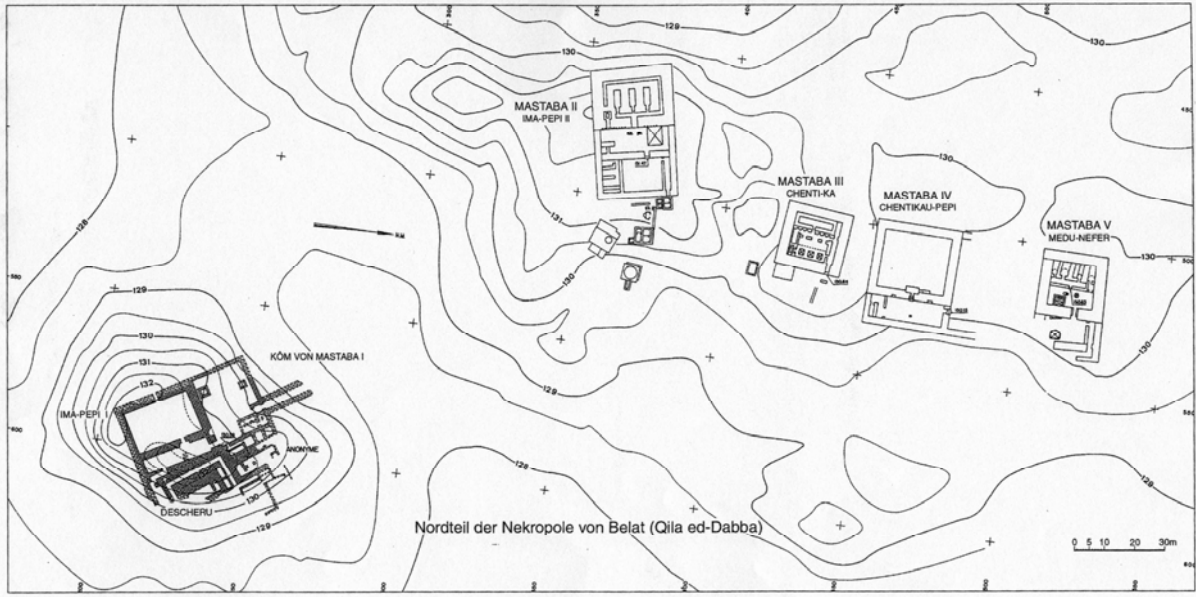
Postavy svázaných cizinců ze Sahureova zádušního chrámu. (podle Borchardta)

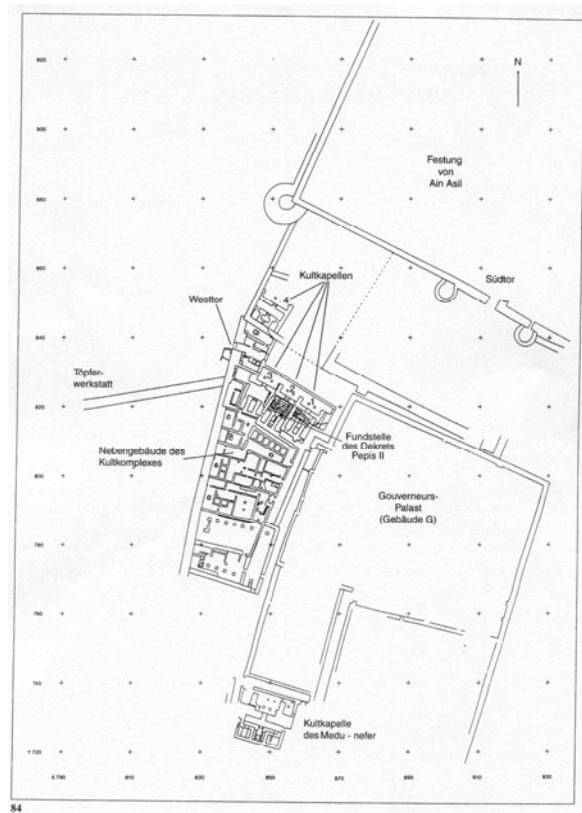
Nádoba z Karova komplexu v Abúsíru a z hrobky Neceraperefa v Dahšúru. (podle Barty a Alexanian)

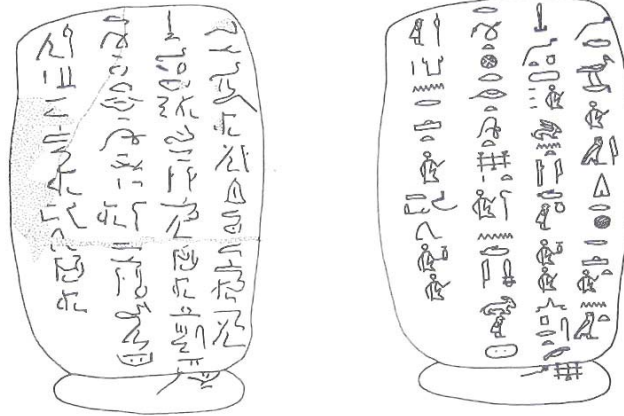
Nádoby syropalestinské formy v hrobce Šedua (výroba vína) a Nianchchnuma a Chnumhotepa (výroba keramiky). (podle Junkera, Moussy a Altenmüllera)

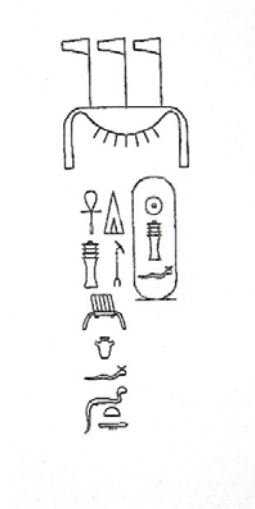
Nekropole Qila ed-Daba v Dachle. (podle Willeitnera)

Sídliště Ajn Asil v Dachle. (podle Willeitnera)

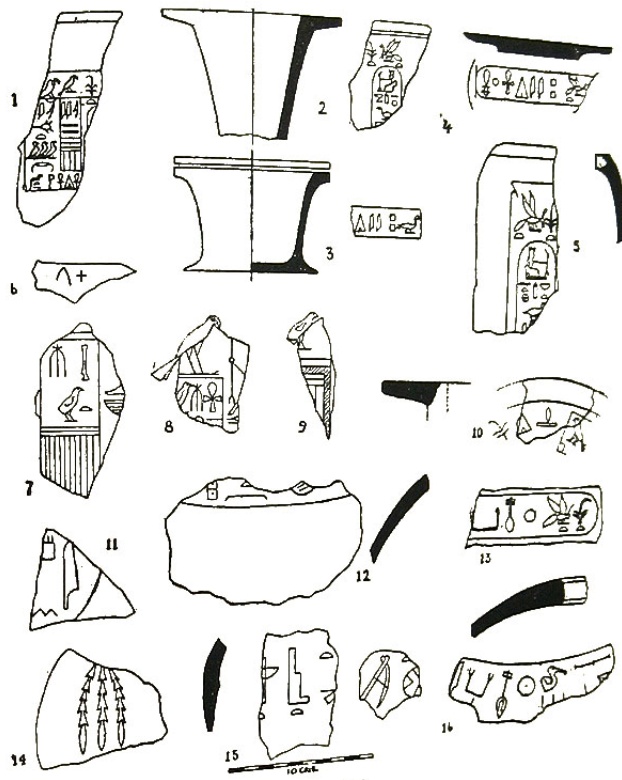
Tabulka z Ajn Asilu se zprávou o expedici. (podle Pantalacci)

Symbol Džedefreovy vodní hory. (podle Bermanna a Kuhlmann)

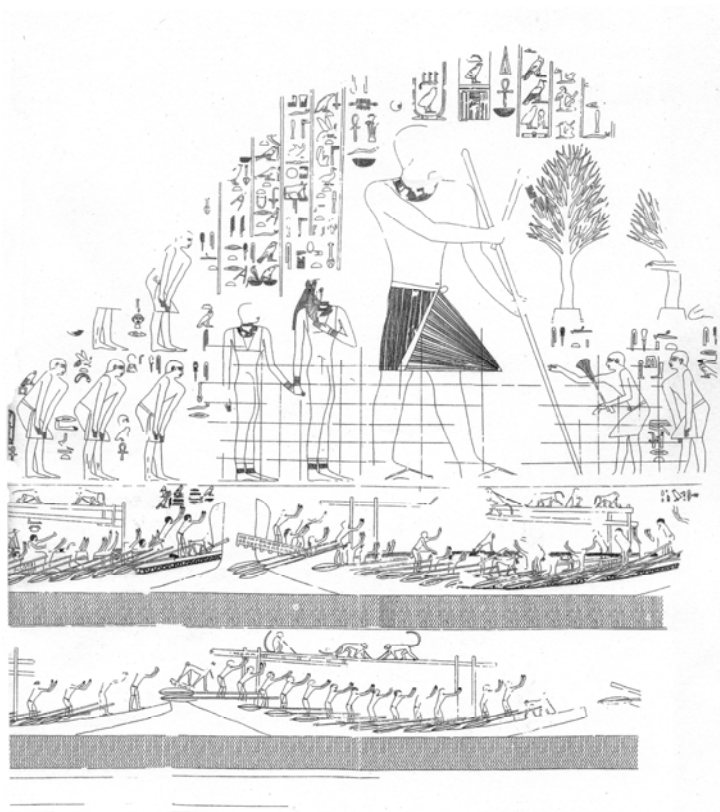
Claytonův prstenek a perforované víko. (C. Bergmann)

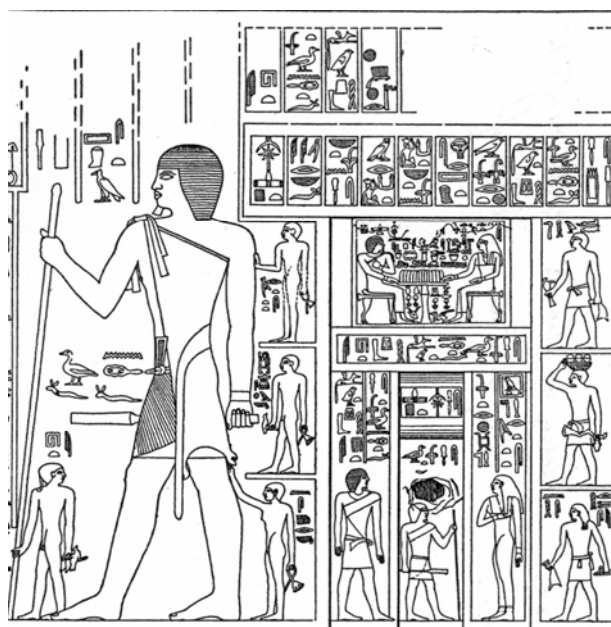
Fragmenty staroříšských nádob objevených v Kermě. (podle Reisnera)

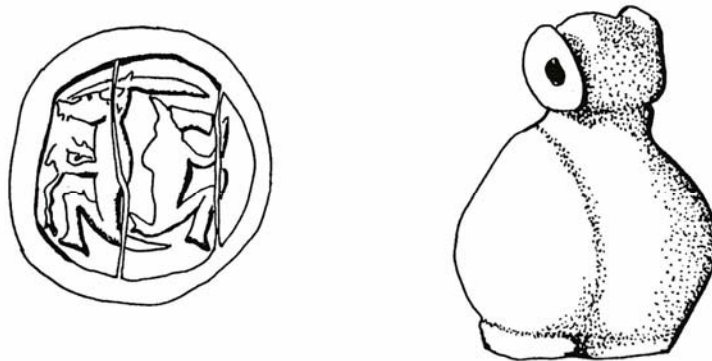
Proklínací texty na stylizovaných figurkách z Gízy. (podle Junkera)

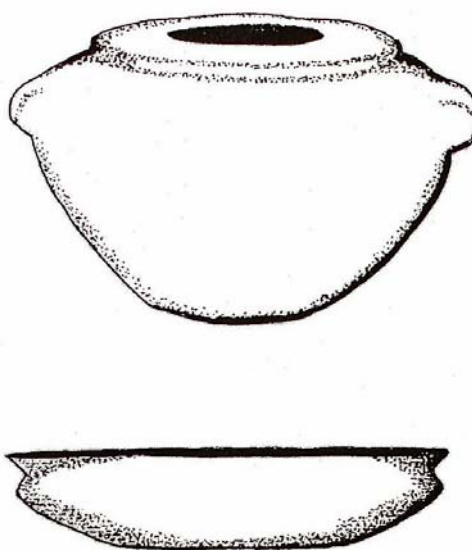
Lodě přijíždějící z Puntu na reliéfech Sahureovy vzestupné cesty. (podle El-Awadiho)

Reliéf z hrobky Sešathotepa zachycující Hertesiho v pravém dolním rohu. (podle Junkera)

Zřejmě egyptizující pečeť nalezená na Krétě. (podle Lambrou-Phillipson)

Egyptské nádoby nalezené na Krétě. (podle Lambrou-Phillipson)